

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 44-45/2017.-2018.

UDK: 39-05Ardalić,V.(044)
Pregledni rad

Marino KUMIR

Poljička cesta 21
HR - 21000 Split
marino.kumir@outlook.com

„Ni seljak ni gospodin“: Vladimir Ardalić, povjerenik i počasni utemeljitelj Hrvatskog starinarskog društva u korespondenciji s Lujom Marunom

“Neither a peasant nor a gentleman”:
Vladimir Ardalić, commissioner and
honorary founder of Croatian Antiquarian
Society, in correspondence with Lujo Marun

Vladimir Ardalić, rođeni Đevrščanin, bio je jedini suradnik Hrvatskog starinarskog društva u Kninu koji je proglašen počasnim članom utemeljiteljem zbog svojih zasluga na arheološkom polju. Ipak, tijekom godina, njegov doprinos razvoju Prvog muzeja hrvatskih spomenika u Kninu i hrvatskoj nacionalnoj arheologiji ranoga srednjeg vijeka gotovo je potpuno zaboravljen. Ovaj rad, koji se temelji prvenstveno na 488 do sada neobjavljenih pisama koje je Ardalić slao Luju Marunu, osnivaču Kninskog muzeja u periodu između 1893. i 1917. godine, istražuje njegovu ulogu svojevrsnog seoskog „renesansnog čovjeka“ u kontekstu dalmatinskog fin de siècle, tj. njegovu funkciju posrednika između ruralnog seljaštva Bukovice, uglavnom pravoslavne vjeroispovijesti, koje je imalo pristup vrijednim arheološkim predmetima i lokalitetima, odnosno Luje Maruna koji je imao sredstva, institucionalni okvir i volju da te predmete otkupi za muzej u Kninu te da uz pomoć Ardalića organizira prva arheološka istraživanja velikog broja lokaliteta na tom području.

Ključne riječi: *Vladimir Ardalić, Lujo Marun, korespondencija, Hrvatsko starinarsko društvo, srednjovjekovna arheologija, Đevrske, Bribir*

„A ko u sjevernoj Dalmaciji pa i dalje nije poznao našeg Vladikonju? Sinovac pravoslavnog popa, ni seljak ni gospodin; ili bolje: jedno i drugo. Oženio se gospodom, katolkinjom iz moga Skradina, ponajviše provodio život udoban, živeći u zajednici s braćom na selu. U gradu pak često bilo ga vidjeti obično u društvu s gospodom, uvijek otvoren, domišljat, spreman na šalu, nasmijan. Visoka stasa, okošćit, svečano odjeven, s nerazdružnom polupopovskom kapom na glavi, ozgor srmom izvezenom. Putevi ga u grad (Skradin) često odvodili, ne samo jer je obnašao razne općinske časti: vijećnika ili prisjednika u slozi s Hrvatima, već i stoga kao da mu to bijaše u krvi. S većinom žandara, pravoslavnih popova i seoskih učitelja gotovo polovicu života bio je na ratnoj nozi. Odatle često u parnicama i po sudovima. Nekoji suci uživali čuti njegovu jedru besjedu, začinjenu prirođenim finim humorom, divili se njegovoj domišljatosti i lukavstvu, pa razvlači s raspravama do mile volje. Laskalo doduše koji puta našem Vladi, jer i on volio da se gdjekad škola s gospodom, ali gdjekada bio bi ih najradije poslao kamo ne bi drage volje išli, jer ga redovito ipak sve to stajalo vrtnje i suvišnih troškova.“

Mate Klarić, 1936.

Premda je djelatnost Luje Maruna, osnivača Hrvatskog starinarskog društva i Prvog muzeja hrvatskih spomenika, više puta znanstveno i esejski obrađivana, doprinosi njegovih amaterskih suradnika na terenu s vremenom su uvelike marginalizirani i zaboravljeni¹. U nizu tih zanesenih amatera, koji su

¹ Ovim putem zahvalio bih se cjelokupnom osoblju MHAS-a na podršci, savjetima i pomoći koju su mi pružili tijekom izrade ovog rada. Posebno se zahvaljujem: S. Matković, G. Perković, N. Šimundić-Bendić i M. Palčoku na svakodnevnoj potpori, A. Jurčeviću na ustupljenim fotografijama i prilici da pregledam predmete iz muzejskog inventara, M. Petrincec na pomoći pri identificiranju Ardalićevih predmeta u muzejskom fondu, B. Milošević na kontaktiranju Muzeja Vojvodine, A. Alajbegu na prilici da iz prve ruke upoznam arheološki teren u Otresu, Z. Alajbegu zbog ustupanja muzejske zbirke arhivskih negativna te A. Miloševiću na ponudi da se ovaj rad i objavi. Naposljetku, zahvaljujem i B. Šekariću na ustupljenim mi fotografijama iz fotoarhiva Muzeja Vojvodine.

M. ABRAMIĆ, Prigodom 70-godišnjice Oca Luje Maruna, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 2, br. 3-4, Zagreb, 1927, str. 317-319. – S. GUNJAČA, Rad osnivača Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika i utemeljitelja *Starohrvatske prosvjete*: Povodom stogodišnjice rođenja fra Luje Maruna 1857. - 1957., *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, br. 6, Split, 1958, str. 7-28. – K. JURIŠIĆ, *Fra Lujo Marun osnivač starohrvatske arheologije*. Split, 1979. – D. JELOVINA, Osnivanje i rad Hrvatskog starinarskog društva, *Starohrvatska prosvjeta*,

svojim predanim volonterskim radom zadužili Muzej, posebno se ističe Vladimir Ardalić. Ovaj rođeni Đevrščanin više je od dvadeset godina bio jedan od najaktivnijih povjerenika Hrvatskog starinarskog društva, te je svojim izuzetnim „nosom“ za starine znatno unaprijedio muzejski fond. Još je Mate Klarić, Marunov nasljednik, 1936. godine procijenio da je Ardalić zaslužan za otprilike „dvije desetine“ prvotnog inventara². Pa ipak, sve do objave Marunovih *Starinarskih dnevnika* 1998. godine, Ardalićevi doprinosi bili su gotovo zaboravljeni, čime je njegova djelatnost – poput djelatnosti mnogih drugih muzejskih suradnika – ostala svedena na veoma škrt i površan enciklopedijski opis³. Ardalićevo ime tako uopće ne nalazimo u kazalu osobnih imena u prvoj monografiji o Marunu⁴. Bolji tretman nije dobio ni nešto kasnije, prilikom izložbe povodom stogodišnjice Starinarskog društva, gdje ga je u pregledu prvih istraživanja na Bribirskoj glavici Mate Zekan prozvao „dvadesetogodišnjakom“⁵. Nedavni rast interesa za Ardalićevo djelovanje potaknut je prvenstveno od strane socioloških i etnografskih

ser. 3, sv. 18, Split, 1990, str. 241-251. – M. ZEKAN, Fra Lujo Marun (1857. - 1939.): Utemeljitelj, misionar i vizionar hrvatske arheologije, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 34, Split, 2007, str. 9-56. – M. ZEKAN, *Vizionarova misija, Fra Aloysius (Lujo) Marun (1857. - 1939.): Utemeljitelj hrvatske nacionalne arheologije*. Split, 2008.

² M. KLARIĆ, Dr. Ante Radić u pohodima kod pravoslavnog dalmatinskog težaka, *Jadranski dnevnik*, god. 3, br. 44, Split, 1936, str. 9. Dvadesetak godina kasnije, Klarićev osvrt iskorišten je kao osnova za nekoliko derivativnih novinskih članaka o Ardaliću: I. ESIH, Djelo dalmatinskog seljaka samouka vrijeđan znanstveni izvor (Naši učenjaci služe se djelima seljaka Vladimira Ardalića), *Novi list*, god. 11, br. 32, Rijeka, 1957, str. 3. – N. KARUC, Vladimir Ardalić - folklorist, *Glas Zadra*, god. 9, br. 371, Zadar, 1958, str. 5. – N. KARUC, Pisac bukovačkog sela (Novi podaci iz biografije Vladimira Ardalića), *Narodni list*, god. 10, br. 430, Zadar, 1958, str. 3.

³ Za jedan, relativno opsežan primjer enciklopedijskog pristupa Ardalićevoj biografiji, vidi J. KEKEZ, Vladimir Ardalić - istraživač narodnoga života i hrvatske povijesti, u: *Kninski zbornik*, (ur. S. Antoljak, T. Macan, D. Pavličević), Zagreb, 1993, str. 241-247.

⁴ K. JURIŠIĆ, *Fra Lujo Marun*, str. 135.

⁵ M. ZEKAN, Historijat istraživanja, u: *Bribir u srednjem vijeku*, Split, 1987, str. 17. – Ardalić je na početku iskapanja na Glavici, 1910. godine, imao 52 godine te je iza sebe imao malo manje od dvadeset godina suradnje s Marunom. Propust nije popravljen niti u trećem izdanju iste knjige. M. ZEKAN, Historijat istraživanja, u: *Bribir u srednjem vijeku, treće izdanje*, Split, 1996, str. 18.

krugova koji su pokazali zanimanje za njegov puno vidljiviji doprinos domaćoj etnografiji kroz njegovu suradnju sa *Zbornikom za narodni život i običaje Južnih Slavena*⁶. Štoviše, prije negoli je Šime Vrkić, 2009. godine, pokušao ukratko rezimirati Ardalićevu arheološku djelatnost, njegova pisma za Maruna korištena su tek za sporadične osvrtne na historijate istraživanja ostrovičkih lokaliteta⁷. U tom smislu, Ardalić je amblematičan jer njegovo djelovanje i kasniji zaborav slijedi uzorak kakav se može primijeniti na cijeli niz suradnika-amatera Hrvatskog starinarskog društva prije Prvog svjetskog rata.

Argumentirao bih da je početak zaborava povjereničkih doprinosa Starinarskom društvu započeo već u međuratnom razdoblju, kada je već ostarjeli Marun uvelike izgubio svoju mrežu dopisnika, suradnika i pomagača iz vremena Austro-Ugarske, a među njima i Ardalića⁸. U tom novom političkom kontekstu Kraljevine SHS, Marun se poglavito počeo oslanjati na uski krug stručnih suradnika s jakim akademskom pozadinom, o čemu, naposljetku, svjedoči i popis suradnika druge serije obnovljene

Starohrvatske prosvjete. Marunovi mlađi suradnici poput Mihovila Abramića, tadašnjeg ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu, pokušali su oživjeti djelatnost Kninskog muzeja stvaranjem novog narativa u kojem je Marun dobio apsolutnu moć nad muzejskom prošlošću⁹. Time je on, kao povijesna ličnost, bio izjednačen s Muzejom; čime je svaki prošli uspjeh, ili neuspjeh, bio posljedica njegove osobne djelatnosti. Složio bih se da je nepobitno da je Muzej, na neki način, doista bio Marunovo pravno tijelo, o čemu sasvim jasno svjedoči i muzejska arhivska građa u kojoj je, posebno za razdoblje prije Prvog svjetskog rata, doista teško prepoznati granice između Marunovih privatnih i muzejskih pravnih dokumenata. No isto tako se čini jasnim da je djelatnost Muzeja uvelike ovisila o prinosima njegovih formalnih i neformalnih suradnika. Pa dok su neki autori u kasnijim osvrtima otvoreno prezirali Marunov „sustav povjerenika“ pripisujući ga boljkama amaterizma, nemoguće je zamisliti da je Kninski muzej mogao funkcionirati na bilo kakav drukčiji način¹⁰. Naime, upravo u izgradnji te guste mreže muzejskih suradnika kojom je Marun povezo gotovo cijelu Dalmaciju leži njegov najveći uspjeh, u čemu mu ostala rivalska arheološka i starinarska društva nisu došla niti blizu. Ta sofisticirana mreža kontakata, koja je uostalom iznjedrila i samog Vladimira Ardalića, jednog od najzanimljivijih likova dalmatinskog *fin de siècle*, uspjela je nadići inače gotovo nesavladive prepreke poput geografske izoliranosti Knina od političkih središta, izostanka institucionalne potpore i financijskih sredstava, nemogućnost zapošljavanja muzejskog osoblja, te problema s prikupljanjem informacija s terena. Pa dok je tim činom osobne povezanosti sa svim suradnicima Marun uistinu bio Muzej, Muzej ipak ne bi imao ništa od svojeg utjecaja i važnosti da nije bilo tih suradnika. Kao što će se vidjeti iz nastavka ovog teksta, odnos Maruna i Muzeja s jedne, te njegovih suradnika s druge strane, bio je simbiotski odnos u kojem niti jedna strana nije imala prevagu jer su obje potpuno ovisile jedna o drugoj. Na primjer, Vladimir Ardalić nikako ne bi pribavio toliko

⁶ Ovaj *revival* u prvu ruku je potaknut ponovnom objavom Ardalićevih priloga prvotno namijenjenih *Zborniku za narodni život*, V. ARDALIĆ, *Bukovica: Narodni život i običaji*. (Prir. Ž. Bjelanović), Zagreb, 2010, te publikacijom njegovih pisama uredništvu istog časopisa, [V. ARDALIĆ], *Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, (prir. Lj. Vukašinić), *Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta Dvije hiljade desete*, Zagreb, 2010, str. 42-83. Ardalićevim etnografskim priložima krajem 2010. godine posvećen je i znanstveni kolokvij *Regionalne i subregionalne studije i etnologija: Dalmacija, Pokrčje i Bukovica u zapisima Vladimira Ardalića*. Š. PILIĆ, Uvodne napomene uz temu 4. broja, *Godišnjak Titius* 4, Split, 2011, str. I-IV. Među radovima objavljenima u četvrtom broju časopisu *Titius*, ističe se D. ROKSANDIĆ, Vladimir Ardalić o sebi i drugima - drugi i Ardalić, *Godišnjak Titius* 4, Split, 2011, str. 19-56.

⁷ Š. VRKIĆ, Arheološka djelatnost Vladimira Ardalića - povjerenika Hrvatskoga starinarskog društva, u: *Zbornik o Luji Marunu*, (ur. Ž. Tomičić, A. Uglešić), Šibenik, 2009, str. 114-121. – V. DELONGA, Fragmenti predromaničkog crkvenog namještaja iz Ostrovice, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 12, Split, 1982, str. 72, bilj. 25. – M. ZEKAN, Pregled istraživanja lokaliteta Otres - Lukačuša, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 27, Split, 2000, str. 261-270.

⁸ Nažalost, u dosadašnjim osvrtima na Marunov život i arheološku djelatnost, malo je pozornosti posvećeno pitanju kako su se njegova mreža kontakata i princip djelovanja izmijenili nakon Prvog svjetskog rata. S. GUNJAČA, Rad osnivača Muzeja, str. 23-24.

⁹ M. ABRAMIĆ, Prigodom 70-godišnjice Oca Luje Maruna, str. 317-319.

¹⁰ Na primjer, F. COTA, Monsignor Bulić i Fra Lujo Marun, *Alma mater Croatica*, god. 5, br. 4, Zagreb, 1941, str. 141-144. – S. GUNJAČA, Rad osnivača Muzeja, str. 26-27. – Ž. RAPANIĆ, Fra Lujo Marun, istraživač hrvatske prošlosti, u: L. MARUN, *Starinarski dnevnik*. (Prir. M. Petrincec), Split, 1997, str. 15-18.

sl. 1. Vladimir Ardalić, portret koji je fotografirao Radivoje Simonović, 1904. godine (Muzej Vojvodine, Fototeka Etnološkog odeljenja, Zbirka R. Simonovića, inv. br. neg. 726).

predmeta za muzejski fond da u tome nije imao Marunovu institucionalnu podršku i, koliko god bile ograničene, muzejske financije na raspolaganju. S druge strane, bez Ardalićeva posredništva Kninski muzej ne bi bio u prilici uopće dolaziti u posjed predmeta koji su sporadično pronalazeni na zemljama pravoslavnog seljaštva s područja tadašnje skradinske općine. Stoga je snaga Prvog muzeja hrvatskih spomenika ležala upravo u balansiranju tog odnosa između Luje Maruna, kao njegove središnje točke, te suradnika poput Vladimira Ardalića, koji su nesebično žrtvovali svoje vrijeme, novac i društveni ugled kako bi pomogli izgradnji tada jedinog muzeja smještenog u dalmatinskoj unutrašnjosti.

I. „Vladimir Ardalić, posjednik, Gjevrške – Skradin“¹¹

Vladimir Ardalić (sl. 1) rodio se 9. studenog 1857. godine u Đevrskama, u dobrostojećoj pra-

voslavnoj zemljoradničkoj obitelji koja je uživala dobar ugled u društvu. Kuća Ardalićevih dala je i tadašnjeg seoskog paroha, Vladimirova strica, Jakova Ardalića. Vladimir je čitav svoj život proveo u velikoj zadruzi sa svoja tri mlađa brata – Gajom, Aćimom i Božom, njihovim obiteljima, te sa svojom ženom Karolinom iz skradinske katoličke obitelji Alfirević¹². Dok su njegova tri brata živjela u očinskoj kući, Vladimir je stanovao na posjedu svoga strica Jakova (MHAS, Pisma V. Ardalića, 16. prosinca 1894.). U svojem ranom djetinjstvu vjerojatno je naučio čitati i pisati već na kućnom ognjištu, uz poduku nekoga iz vlastite obitelji, iako se u korespondenciji osvrnuo na vrijeme koje je proveo u Skradinu pohađajući nastavu tamošnjeg učitelja Bragadina¹³. Uz Vladimira, pismena su bila i njegova braća Gajo i Aćim, dok je najmlađi brat Božo ostao nepismen. Još od malena Vladimir je imao pristup stričevoj kućnoj knjižnici kojoj se tijekom cijeloga života iznova vraćao i koja je uvelike odredila njegovu fascinaciju etnografijom¹⁴. Kada je imao dvadeset i jednu godinu dobio je poziv za služenje vojske, što je uspješno izbjegao – navodno radi zaručnice – zahvaljujući poznanstvima i vezama strica Jakova koji mu je osigurao mjesto financijskog nadredara u općinskoj službi¹⁵. Tijekom svog službovanja proveo je četiri godine obilazeći financijske postaje diljem sjeverne Dal-

¹¹ [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. I/3, Knin, 1895, str. 193.

¹² Arhiv MHAS, Korespondencija Luje Maruna, Pisma Vladimira Ardalića (dalje: MHAS, Pisma V. Ardalića), 26. prosinca 1910: „Lugar Aćim ima službu, Glavar Gajo zaposlen domaćim poslom i selom, treći brat Božo nepismen da [Bribirske] glavice ni malo ne poznaje.“ – 26. veljače 1898: „daje i moja supruga katoličkinja, ali da joj u vjeru njesam ticao pošto je običaj kod svijetljaka kad koja dogje vjeru promjeniti.“

¹³ Ž. BJELANOVIĆ, Bukovica, život njenog naroda i običaji u Ardalićevoj knjizi, u: V. Ardalić, *Bukovica*, Zagreb, 2010, str. 9. To potvrđuje i citat iz jednog neobjavljenog sastavka koji se nalazi u muzejskom arhivu: „Pošto njesam nikakvih škola svršijo nego sam samouki seljak Bukovičanac.“ Arhiv MHAS, Korespondencija Luje Maruna, Pisma Vladimira Ardalića, Literarna djelatnost V. Ardalića, *Pjesma za slogu jednokrvne braće Srba i Hrvata*, c. 1898. – R. DOBRIJEVIĆ, Djelo Vladimira Vladence Ardalića - trajne vrijednosti, *Godišnjak Titus* 4, Split, 2011, str. 212-213.

¹⁴ D. ROKSANDIĆ, Vladimir Ardalić o sebi i drugima, str. 27-30.

¹⁵ Arhiv MHAS, Korespondencija Luje Maruna, Pisma Vladimira Ardalića, Literarna djelatnost V. Ardalića, *Odgovor za Srpski glas*, 1900, str. 4: „koi je taki upliv imao da je more se reći vedrijo i oblačijo.“

sl. 2. Jedna od krčama na putu od Đevrsaka do Skradina (Muzej Vojvodine, Fototeka Etnološkog odeljenja, Zbirka R. Simonovića, inv. br. neg. 723).

macije, što mu je pružilo priliku da upozna život, običaje i topografiju tog prostora – na što se kasnije često oslanjao u svojoj arheološkoj i etnografskoj djelatnosti. Svoj društveni život često je održavao u seoskim krčmama, u kojima je zasigurno bio rado viđen gost, a i sam je bio uvjerenja kako su krčme „seljačko ugovorno sastajalište“ odnosno središte seoskog društvenog života (sl. 2)¹⁶. Zbog toga, ali i zbog svoje otvorenosti, bio je i rado viđen gost brojnih kuća šibenskog zaleđa gdje je tijekom godina kumovao preko pedesetoro djece¹⁷.

Tijekom cijelog svog života, ili barem do Prvog svjetskog rata, Ardalić je ostao uvjereni lojalist, posebno očajavajući nad protu-monarhijskim stajalištima radikalnih srpskih nacionalista s područja skradinske općine, što mu je s vremenom donosilo sve više političkih neprijatelja¹⁸. Čini se da je i to

legalističko stajalište baštiniio još od svog strica, popa Jakova Ardalića, koji je u mnogočemu ostavio snažan utjecaj na njegov intelektualni život¹⁹. Uz lojalizam, bio je izrazite južnoslavenske orijentacije koja se ponekad, u trenucima njegove najveće zajapurenosti, činila pomalo kontradiktornom njegovim pro-monarhijskim stavovima, posebno što se tiče njegova stajališta prema etničkim Talijanima odnosno Nijemcima i Austrijancima²⁰. Za vjerovati je da bi Ardalić, s obzirom na svoja uvjerenja, bio izrazito zadovoljan eventualnim trijalističkim rješenjem pitanja unutrašnjeg ustroja Monarhije, iako se on osobno nikada u svojim spisima nije bavio pitanjima visoke politike.

Danas se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika čuva 488 pisama i dopisnica koje je Ardalić poslao fra Luji Marunu u periodu između 10. ožujka 1893. i 1. kolovoza 1917. godine. Uz tu kolekciju pisama, što čine okosnicu ovog rada, među arhivskom građom MHAS-a nalazi se i nekoliko telegrama, literarnih uradaka, pisama drugih adresata te službenih dokumenata poput radnih lista, potpisanih punomoći, kupoprodajnih ugovora, dopisa i sl. koji upotpunjuju našu predodžbu o Ardaliću i njegovoj djelatnosti. Uz te arhivalije, treba spomenuti i Marunove *Starinarske dnevnike* koji izvrsno nadopunjuju Ardalićeva pisma i *vice versa*, kao i

„moj predlog, kao poštenog čojeka, i vjernog podanika austrijskog, koji sam prijatelj braće hrvata i sviju katolika, prem sam vjeran pravoslavan, kako reko predlog je pravedan da bi se učitelj Knežević imao odavlen promjenuti.“

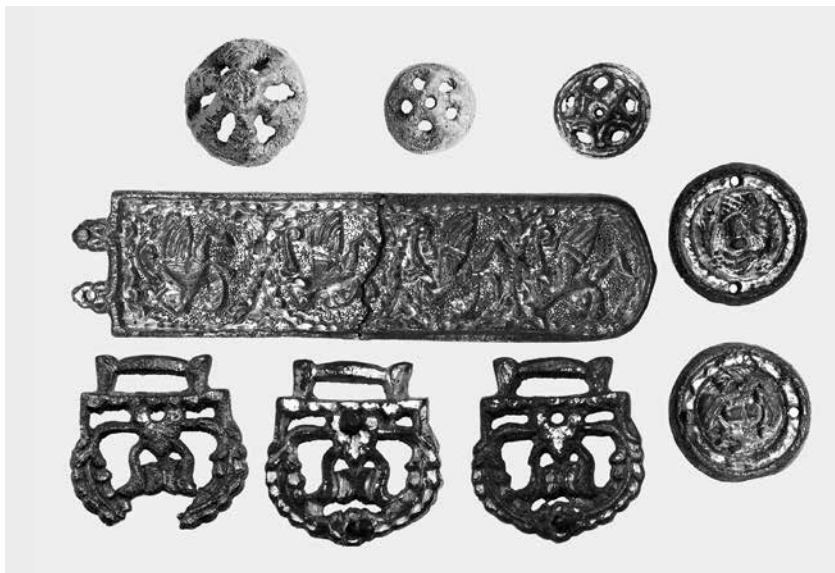
¹⁶ MHAS, Lit. djelatnost V. Ardalića, *Odgovor za Srpski glas*, str. 8-9: „što opet veli da mi je najmilije plandište krčma, toga mu ne pobijam pošto amo na ovaj kraj nema kavana ni otela nego carska testa kojom prolaze vlasi i gospoda, a u za nju tri krčme u koje se mora rastobaliti ko god trevi doći: 1875 kad je Njegovo Veličanstvo premilostivi Car kroz Dalmanciju prolaziju pa u Sâve krčmarice u Karinu više Obrovca kažu da je odsijo u kakvom se kolu onaku valja i pjesmu pjevati krčma na selu, to je seljačko ugovorno sastajalište tu je pomirdba, prijateljska gostba sud dobrije ljudi izim dijoba i. t. d.“

¹⁷ MHAS, Lit. djelatnost V. Ardalića, *Odgovor za Srpski glas*, str. 12: „pri tom sam što kuda držao na krstu 52 kumčeta.“

¹⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 29. lipnja 1898: „onu djecu koju on [učitelj Spasenije Knežević] uči ništa neznanu, nego će postati politički zločinci i antiaustrijanci, [...] malo kad ih što i uči jer je uvijek u bježanju, a kad je u školi predaše im politiku i pjevanje iz Balkanske carice.“ – MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. travnja 1898:

¹⁹ MHAS, Lit. djelatnost V. Ardalića, *Odgovor za Srpski glas*, str. 20: „doisto da je parok od ovog sela živ moj stric Pop Jakov Ardalić nebi lje dopuštijo da u crkvi imadu mjesta grbovi tugiije kraljevina i da se za svetinju drže, te kako je rečeno ko se drži katolika svoje braće po Bogu i po svemu u prijateljstvu onda da je izdajica tog svoga u grbu krsta.“

²⁰ Naime, Ardalić je bio izuzetno kritičan spram austrijskog odnosa prema dalmatinskim Slavenima. MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. travnja 1903: „Što mi pišete od Kubičeka [Wilhelm Kubitschek, op.a.] ta to ste sami mogli znati, da Švabe neće nikad Hrvatima, ni u hrvatskim zemljama starinama davati važnosti – a dali je to pod njegovim rajunom, on bi Bribir u zvijezde kovao.“ – 21. siječnja 1899: „Jučer evo primi odgovor od [Giovannija] Smirića prof. iz Zadra, ja sam njemu učtivo pismo poslao, na hrvackom jeziku, a on kao profesor, nije moguće da nezna ni on hrvacki, eto vigjo da je neki prečerani zanešenjak autonomaški i dušmanin slavenski, kako hrvacki tako i srbski, pošto eto neće da zna za naš mili zajednički nam jezik; gje ću ja sad avokata tražiti, pa da im po njihovom ćefu moram talijanski u naprijed pisati.“

sl. 3. Okovi avarskog pojasa iz Smrdelja (MHAS).

Ardalićevu objavljenu korespondenciju s uredništvom *Zbornika za narodni život i običaj*²¹. Konačno, treba spomenuti i njegove etnografske priloge koji su dugi niz godina bili objavljeni u istom *Zborniku*, a koji i danas čine najznačajniji korpus njegove objavljene građe.

II. „Osvaklen mi dolaze seljaci zvati me da imadu zidina i. t. d.”²²

Prvo danas poznato pismo koje je Ardalić poslao Marunu datira od 10. ožujka 1893. godine²³. Iz njegova sadržaja jasno se očitava da su morala postojati i starija pisma od toga, kojih danas više nemamo. Iduće poznato pismo datira tek iz sredine listopada 1894. godine²⁴. Čini se da je ova vremenska praznina od godinu i pol dana, kao i izostanak starijih pisama uzrokovan Marunovim odnosom prema pismima koja je primao. Naime, u Arhivu MHAS-a pronađene su dvije knjige u koje je Marun uvezivao pisma raznih autora koji su mu pisali u razdoblju od 26. siječnja 1886. do 31. prosinca 1889. odnosno od

1. siječnja 1890. pa do 9. studenog 1893. godine²⁵. Kako se među autorima tih pisama nalaze pretežno Marunovi tadašnji najbliži suradnici Frano Radić, Grgur Urlić, Petar Kaer, kao i etablirani stručnjaci poput Frane Bulića, Šime Ljubića, Ćire Truhelke i dr., može se pretpostaviti kako je sve do konca 1893. godine Marun radio selekciju svoje korespondencije odbacujući ona pisma koja je smatrao manje bitnim. Takva interpretacija je konzistentna i s količinom očuvane epistolarnog arhivske građe koja se čuva u Muzeju, a koja se u većem broju javlja tek od 1894. godine nadalje.

Može se stoga opravdano pretpostaviti da su Vladimir Ardalić i Lujo Marun održavali redovnu korespondenciju još prije službenog osnivanja Muzeja 24. kolovoza 1893. godine. U početku se Ardalić Marunu javljao striktno kao zainteresirani entuzijast, bez prethodnog iskustva u „starinarskim poslovima“. Lokaliteti na koje se referirao u tim najstarijim pismima – Bribir, Dobropoljci, Smrdelje, Varivode i Otres – uz rodne mu Đevrske i Ostrovicu, ostali su sve do kraja njegove prepiske s Marunom najčešće spominjani lokaliteti. Oni nisu bili uvjetovani samo očiglednim geografskim faktorom – s obzirom da su se nalazili u neposrednoj okolici Đevrsaka – nego, što je važnije, i socijalnim faktorom, s obzirom na kompleksnu mrežu osobnih odnosa i rodbinskih veza putem kojih je Ardalić ispleo svoju starinarsku, etnografsku i političku djelatnost.

U prvu ruku Ardalićeva osobna mreža kontakata građena je preko najbliže rodbine koja se sporadično, ali konzistentno, javlja u njegovim pismima. Preko svoje trojice braće, s kojima je i dijelio ognjište u obiteljskoj zadruzi, Vladimir je stvorio najčvršće i najpouzdanije veze. Njegov brat Gajo, koji je kasnije postao i seoski glavar, oženio se za kćer Save Mandića iz Otrisa, što je naposljetku bilo presudno za pokretanje višekratnih istraživanja na lokalitetu Lukačuša²⁶. Najmlađi brat Božo oženio se, pak, za sestru lugara iz Čučeva, no vjerojatno zbog svoje nepismenosti nije bio uključen u stari-

²¹ Danas je poznato samo šesnaest Ardalićevih pisama za uredništvo *Zbornika*, LJ. VUKAŠINOVIC, Preписка Vladimira Ardalića s uredništvom *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena, Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta Dvije hiljade desete*, Zagreb, 2010, str. 42-47. Nadam se da će ovaj članak pomoći pri identifikaciji Ardalićeve korespondencije u arhivima i drugih hrvatskih ustanova.

²² MHAS, Pisma V. Ardalića, 10. kolovoza 1895.

²³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 10. ožujka 1893.

²⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 18. listopada 1894.

²⁵ Arhiv MHAS, Korespondencija Luje Maruna, Knjiga uvezenih pisama I, 26. siječnja 1886. - 31. prosinca 1889. godine – Knjiga uvezenih pisama II, 1. siječnja 1890. - 9. studenog 1893. godine.

²⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 18. prosinca 1894: „Toga Mandića jest kćer za mojiem bratom.“ – MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. listopada 1911: „Kako reko s Gajom [Ardalićem] koji se oženio iz njihove [Mandićeve] kuće.“

narske poslove²⁷. Iz pisama se saznaje da je Ardalić imao i barem dvije sestre, kojima ne spominje ime, obje udane u Ostrovici, jedna za Todora Mandića, a druga za Ćiru Mačka²⁸. Ardalić je bio rodbinski povezan i s jednim Ležaićem iz Đevrsaka koji mu je više puta ustupao svoje zemlje za iskapanja, posebice na mikrolokalitetu Ležaića glavice, a dugi niz godina predavao mu je i razne slučajne nalaze²⁹. Bitna je bila i rodbinska veza s Mićom Berićeom, njegovim ujakom iz Varivoda, na čijim su oranica često pronađeni grobovi, na kojima je i sam Ardalić više puta poduzimao sitnija iskapanja³⁰. On je bio rodbinski vezan i sa Sakom Vranjkovićem, nekadašnjim glavarem Smrdelja, koji mu je najvjerojatnije bio ujak po maćehi (MHAS, Pisma V. Ardalića, 29. svibnja 1895.). Iako Vladimir Ardalić nije imao djece, njegova tri brata su na početku Prvog svjetskog rata imala devetoricu sinova³¹. Na neke od tih nećaka, poput Gjura Ardalića, Vladimir se u kasnijim razdobljima svoje djelatnosti oslanjao i prilikom arheoloških iskapanja³².

No da bi ovu mrežu vlastitih kontakata uopće imao mogućnosti iskoristiti, Ardalić je trebao podršku institucijâ. To se nedvojbeno dogodilo kada se koncem prosinca 1894. godine prilikom jednog posjeta Smrdeljima domogao dviju kopči avarske pojasne garniture koje su tamošnji seljaci slučajno pronašli tijekom poljodjelskih radova³³. Nekoliko tjedana kasnije poslao je još sedam predmeta iz iste cjeline (sl. 3)³⁴. Ovaj izvrstan pronalazak Marun

je pribilježio u svojim *Dnevnici*, što je ujedno i najraniji spomen Ardalića u njima³⁵. Predmeti iz Smrdelja tada su bili toliko važni da su mu osigurali i kratak spomen u drugom broju *Starohrvatske prosvjete* u kojem je pohvaljen zbog svoje aktivnosti u „Bribirskoj okolici“, ali i zbog dobra „nosa“ za starine³⁶. Ovakav publicitet i javno priznanje zasigurno je ostavilo snažan dojam na Ardalića koji je u starinarstvu – kojem se u veoma kratkom roku potpuno posvetio – vidio priliku da se poput pokojnog strica iskaže u svojoj sredini. Iako je u početku većinu svoje energije i vremena posvetio Bribiru odnosno Bribirskoj glavici – gdje je višekratno djelovao kao posrednik između nekoliko zemljoposjednika i samog Maruna – planirana arheološka istraživanja Bribirske glavice još je u korijenu spriječio organizirani otpor lokalnih seljana pod vodstvom paroha Save Bijelića³⁷. To je bio tek jedan u nizu nekoliko organiziranih pothvata da se onemoguću djelovanje Kninskog muzeja na prostoru gdje su pravoslavci imali demografsku većinu. Kolovođe bribirskog otpora pokušali su preduhitriti Maruna plasiranjem ideje o osnivanju Bribirskog starinarskog srbskog društva čiji je konačni cilj trebao biti ne samo osiguravanje Glavice od bilo kakvih iskapanja koja bi uključivala institucije pod kontrolom Hrvata, već i afirmacija ideje da je bribirsku utvrdnu dao zidati sam srpski car Dušan Silni³⁸.

Ubrzo je pitanje arheologije podijelilo i sam Bribir, gdje je na stranu Starinarskog društva stao seljanin Nikola Bijelić-Stevelić, uz još nekoliko pravoslavnih obitelji koje su bile voljne Društvu dati zemlju u najam za potrebe iskapanja. Prepirke oko arheologije dosegnule su svoj vrhunac kada je popov sinovac Božo Bijelić početkom srpnja prijetio Ardaliću vlastitom dvocijevkom³⁹. Taj nesretni incident odvio se samo mjesec dana nakon što su neki seljaci iz okolice Vrlike fizički nasrnuli na Maruna⁴⁰. Ovaj događaj ostavio je veliki dojam na Ardalića, pa je on sve do Bijelićeve smrti, 1913.

²⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. veljače 1899.

²⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. travnja 1899. – 15. studenog 1899. – 27. studenog 1899. – 21. listopada 1908. – V. ARDALIĆ, Bukovica, str. 205.

²⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. prosinca 1906: „jer je moja netijakinja za njim [Ležaićem, op. a.]“

³⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 16. siječnja 1899. – 21. siječnja 1899. – 31. siječnja 1899. – 13. veljače 1899. – 22. veljače 1899. – 5. travnja 1899. – 21. travnja 1899. – 27. svibnja 1899. – 21. svibnja 1900. – 26. rujna 1900. – 11. veljače 1901.

³¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. travnja 1915.

³² MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. travnja 1912.: „Zamjenik moj [na iskapanjima u Otresu-Lukačuši] vjeran je Gjuro Ardalić, koji zna čitati i pisati, on i u lišti znade radnike stavljati, a pri tom je sigurno, nesmije mu niko ništa dosad je dva puta za boj bio u nutra.“

³³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 29. prosinca 1894: „dva komada štosu u mene sade, jesu od bakra i pozlaćeni radnja [...] na istome nekakve i figure izgledaju.“

³⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. siječnja 1895: „evo i šaljem usve komada 7, ostale jesu zabačeni što kuda [...] iste kopče jesu nadjene 90 komada kada se je krčila jedna ledina poduboko u zemlji.“

³⁵ L. MARUN, *Starinarski dnevnici*. (Prir. M. Petrincec), Split, 1998, str. 59, 24. siječnja 1895.

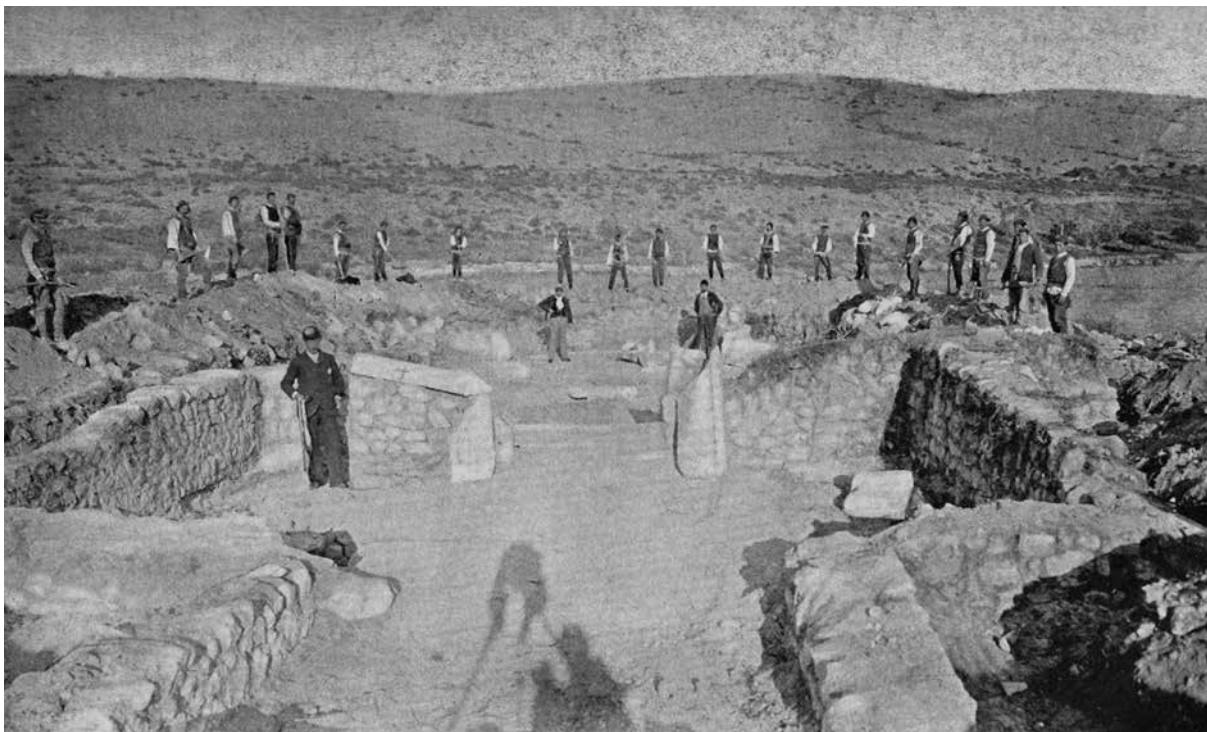
³⁶ [S. N.], Razne viesti, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. I/2, Knin, 1895, str. 129.

³⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. travnja 1895. – 15. travnja 1895.

³⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 26. travnja 1895. Ideja je zasigurno nastala na dovitljivoj konstrukciji mita na temelju činjenice da je Dušanova sestra Jelena bila udana za Mladena III. Šubića.

³⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. srpnja 1895.

⁴⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 12. lipnja 1895.

sl. 4. Iskapanja Hrvatskog starinarskog društva u Žažviću. Ardalić se vjerojatno nalazi u prvom planu. (MHAS, Pisma V. Ardalića, 11. svibnja 1897: „nego se kaem što sliku od Žazvičke radnje njesam pisao Vam daju fotografate, te i nju mogaosam poslati.“).

godine, ostao s njime u trajnoj zavadi⁴¹. Ponukan ovim događajem, Ardalić je ubrzo započeo dugotrajnu bitku s pravnim sustavom kako bi si osigurao dozvolu za nošenje oružja⁴², a to ga je nagnalo da zatraži od Maruna i pravno priznanje statusa ovlaštenika Starinarskog društva:

„Osvaklen mi dolaze seljaci zvati me da imadu zidina i. t. d. i na više mjesta jabi pokušavao kopati, groblja, na zemlja pojedinije Vlastnika, ali se bojim zakona; pošto Povjerenik njesam ni član starin: Društva, zato nemam prava, usugjivatise.“⁴³

⁴¹ Ardalić nije imao dobrih riječi za Bijelića čak ni nakon njegove smrti, MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. prosinca 1913.: „Božu Bjelića ne žali niko, nego mu se svi vesele smrti: što njesam nigdje čuo ni vidio, iz Skradina na sprovod niko nije došao. Kako pravo tako zdravo!“

⁴² Problem s dobivanjem dozvole za nošenje oružja provlačio se godinama kroz mnogobrojna pisma, što je počelo već početkom 1896. godine, MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. siječnja 1896.: „Vjerujte dase počela ladniti ona ljubav u meni koju sam imao za starine, a to za sami uzrok što Vam ga evo šaljem, štojest, gdje mi nedadoše dozovle za nošnju oružja!“ – MHAS, Pisma V. Ardalića, 6. travnja 1898.: „da ja nepitam za ambiciju nošnju oružja nego za sigurnost kroz pustinje svog života.“ Na sreću, sve ove odbijenice od službenih instanci nisu odvratile Ardalića od starinarskih poslova.

⁴³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 10. kolovoza 1895.

Ardalić, kao jedan od rijetkih pravoslavnih suradnika, postao je tako u veoma kratkom roku važna, ako ne i jedina spona u kontaktu Kninskog muzeja s pravoslavnim stanovništvom skradinske općine, pa Marun nije gubio puno vremena poslavši Ardaliću diplomu povjerenika već krajem mjeseca kolovoza:

„Puno Vam mogu zafaliti na pruženoj mi diplomu, toje zame čast velika, istina da njesam član temeljitej niti sam u društvo priložijo novacah – ali jase uzdam ako me Gospod Bog poživi daću dosta društvu doprijenti daće više vrijediti nego novčani prilog.“⁴⁴

Tim činom, retrospektivno bismo mogli kazati, Ardalićeva veza s Hrvatskim starinarskim društvom odnosno Kninskim muzejom i službeno je kodificirana, što je naposljetku i objavljeno u trećem broju *Starohrvatske prosvjete*, u kojoj se Ardalićevo ime pojavljuje zajedno s novim povjerenicima Petrom Montijem, Juroslavom Paskievićem-Čikarom, Šandorom Lovašenom te Pavlom Galzinjom⁴⁵.

Dobivši status povjerenika i pravovremeno prihvativši činjenicu da su tereni na Bribirskoj glavi-

⁴⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 27. kolovoza 1895.

⁴⁵ [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. 1/3, 1895, str. 193.

ci nedostupni, Ardalić se sve više angažirao kako bi proširio svoju djelatnost. Krajem 1895. godine susreo se s Marunovim starim suradnikom, don Petrom Kaerom, s kojim je razgovarao o lokalitetu Velika glava⁴⁶. Ubrzo je kontaktirao i Konstantina Hörmanna, prvog ravnatelja sarajevskog Zemaljskog muzeja, koji mu je izašao u susret poslavši mu knjigu Václava Radimskog *Prahistorička nalazišta* u izdanju Zemaljskog muzeja u Sarajevu⁴⁷. Hörmannova susretljivost na Ardalića je ostavila vrlo pozitivan dojam: „puno mi jest drago, štomi je poslao knjigu Radimskog, koja meni u velike služi, izim talkovanja iz iste seljacima, i kad kuda prolazim ona mi služi kao pasoš“⁴⁸ te je u znak zahvalnosti planirao poslati mu „koji predmet što nebi zasjecao u [Marunovu] struku“⁴⁹.

Do sada je istraživačima izmakla činjenica da je upravo Ardalić bio taj koji je Maruna još početkom siječnja 1896. godine obavijestio da su seljaci na zemljama skradinskog načelnika Filipa Sinobada u Žažviću otkrili ostatke jedne stare crkve⁵⁰. Ardalić je u istom pismu Marunu preporučio da što prije pohita u Skradin kako bi se dogovorio sa Sinobadom, dodajući oprezno „nemojte dasam ja to Vami rekao“⁵¹. Kada su dva mjeseca kasnije, 14. ožujka 1896. godine, započela iskapanja bazilike u Žažviću, Ardalić je u njima sudjelovao kao Marunov zamjenik (sl. 4)⁵². Štoviše, nakon što je Marun poslije par dana iskapanja napustio teren, Ardalić je doživio jedan nemili incident kada mu je jedan od radnika, nezadovoljan plaćom koju je osobno ugovorio s Marunom, zaprijetio puškom: „na jedan put hitro stavi patronu u pušku i beštimanjom okrenu u mene govrećimi svašto i da mučim, da više kruva jesti neću ako progovorim“⁵³. Istraživanja crkve u Žažviću bila su završena u vrlo kratkom roku jer se Ardalić već desetak dana kasnije, zasigurno poučen incidentom, na njih osvrnuo: „ako budemo još kade voditi izkopine, drugovačije ćemo se vladiti prama

sl. 5. Ulomak natpisa iz Otresa koji je Ardalić pribavio od Save Mandića (MHAS).

radnicima“⁵⁴. Iskapanje u Žažviću bilo je posebno i po tome što je to bilo prvo veće istraživanje Hrvatskog starinarskog društva „koje je radi oskudice sredstava od tri godine obustavilo svoja iskapanja“ – što je u jednom dopisu skradinskoj općini tvrdio sam Lujo Marun⁵⁵. U novoj etapi Hrvatskog starinarskog društva, Ardaliću je tako pripala veoma važna uloga.

Iako je Ardalić smatrao da se „slabo uspjelo pod Žažvićom“, to ga nije obeshrabilo za daljnje pothvate, pa se on ubrzo okrenuo prema još jednom lokalitetu iz svoje okolice – Otresu (sl. 5)⁵⁶. Svoje vještine pregovarača iskoristio je i u Smrdeljima, gdje je bio u kontaktu sa seoskim glavarom Sakom Vranjkovićem koji mu je jednom prigodom pokazao „dvadeset komada bronzanije fibula“⁵⁷. Osim s Vranjkovićem, u istom se selu susreo i s vlasnicima zemljišta koji su bili u posjedu zemljišne čestice na kojoj se, kako su on i Marun tada smatrali, nalazila crkva s grobljem⁵⁸. Poučen prijašnjim iskustvom, Ardalić je bio uvjerenja kako je iskapanja uvijek

⁴⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. listopada 1895.

⁴⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 11. prosinca 1895.

⁴⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. prosinca 1895.

⁴⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. siječnja 1896.

⁵⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. siječnja 1896.

⁵¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. siječnja 1896.

⁵² L. MARUN, Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bibrirskoj županiji, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. II/2, Knin, 1896, str. 116. – MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. ožujka 1896.

⁵³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. ožujka 1896.

⁵⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. ožujka 1896.

⁵⁵ Arhiv MHAS, Godina 1896., Spis br. 547/1896, 31. ožujka 1896., koncept. Ista misao izrečena je i u [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. II/2, Knin, 1896, str. 124.

⁵⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. ožujka 1896.

⁵⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. travnja 1896.

⁵⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. travnja 1896. Vjerojatno je ovdje riječ o položaju Glavičurak u vlasništvu obitelji Matijević-Čavela. Usp. L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, str. 70, 16. travnja 1896.

sl. 6. Vladimir Ardalić na nepoznatom lokalitetu.
Na glavi nosi „polupopovsku“ kapu po čemu ga se kasnije sjećao Mate Klarić (Arhiv MHAS).

najbolje obaviti u što kraćem roku obrazlažući to ovako: „gvožđe se tuče dok je vruće, dok se nije oladilo od Žažvića i dok svjetina divani o iskopi-na, dotlen valja odma zgodu šnjima vatati i sve-zati ih, dasmo bili hitriji, davno bismo bili Bribir opremili“⁵⁹.

Usprkos nadanjima, 1896. godine ipak nije bilo većih pomaka u Smrdeljima, pa je Ardalić na svoju ruku odradio kratkotrajna iskopanja u rodnim mu Đevrskama, i to na dvama lokalitetima: pored seoske crkve, te na položaju Ležaića glavice⁶⁰. Na potonjem je dao otvoriti nekoliko grobova u kojima je našao veći broj „srebre nije naušnica“⁶¹. Ardalić je izbrojio 17 komada nakita koji su nađeni prvi dan iskopanja, no kako su radovi nastavljeni i nakon njegova prvotnog izvještaja, što potvrđuju i Marunovi *Dnevnici*, ukupni broj pronađenih predmeta ni danas nam nije poznat⁶². Do kraja godine, Ardalić je bio vrlo aktivan, pa je tako još obavio kratkotraj-

na iskopanja u Ićevu⁶³, otkupio je veći broj rimskih lucerni u Ostrovici⁶⁴, pronašao je gotički natpis u spomen kralja Zvonimira uzidan u crkvu sv. Ante u Ostrovici⁶⁵, a vjerojatno je sudjelovao i u Marunovim kratkotrajnim iskopanjima na zemljama Mirka Ležajića u Đevrskama, Miće Berića u Varivodama te u Ićevu sredinom prosinca – o čemu nema direktnih podataka iz njegovih pisama⁶⁶.

⁵⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. kolovoza 1896. – 29. prosinca 1896.

⁶⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. studenog 1896. – MHAS, Pisma V. Ardalića, Nedatirano pismo (c. 15. – 22. studenog 1896.) – 22. studenog 1896. – L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, str. 78-79, 25. studenog 1896.

⁶¹ [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. II/3, Knin, 1896, str. 197. – F. MARUN, Dvie nadpisne uspomene o hrvatskom kralju Zvonimiru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. III/1, Knin, 1897, str. 5. – MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. siječnja 1896.

⁶² Usp. L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, str. 79, 10. prosinca 1896: „pošao sam na Gjevrške, gdje sam dao kopati na gromili u Ležajića ogradi; za tim na istoga Ležajića oranici pod kućom; [...] Obašao sam glavicu Divić. Kopao nešto na oranici Miće Berića u Varivodama, te na zemlji u Ićevu kod stare zavaljene crkvice.“ Dva Ardalićeva pisma iz prosinca 1896. godine sugeriraju da je i on bio uključen u ove pothvate, što je i sasvim logično s obzirom da su zemljovlasnici Berić i Ležaić bili s njime rodbinski povezani. MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. prosinca 1896. – 29. prosinca 1896. –

⁵⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. travnja 1896.

⁶⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 7. travnja 1896.

⁶¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 7. travnja 1896.

⁶² Marunovi zapisi i jedan kratki izvještaj objavljen u *Starohrvatskoj prosvjeti* sugeriraju da je nekoć postojalo još jedno pismo napisano najvjerojatnije 11. travnja, kojeg danas nema u Arhivu, a u kojem se Ardalić osvrnuo na iskopanja na Ležaića glavici. L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, str. 69-70, 11. travnja 1896. – [S. N.], *Razne vesti*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. II/2, Knin, 1896, str. 129.

Tako je Ardalić u samo dvije nepune godine postao jedan od najvažnijih Marunovih suradnika na terenu (sl. 6). Za razliku od mnogih drugih, koji su u svom suradničkom djelovanju bili uvelike ograničeni granicama svog mjesta prebivališta, on se svojom energičnom upornošću od početka isticao. Ne samo da nije bio sputan granicama svojih rodnih Đevrsaka, nego je u veoma kratkom roku proširio glas o Kninskom muzeju po cijeloj skradinskoj općini, posebno u pravoslavnim selima čije stanovništvo inače nije pokazivalo puno interesa za „starine“. Ardalićev utjecaj možemo vidjeti i po tome što je Hrvatsko starinarsko društvo tijekom 1896. i 1897. godine značajan dio svojih financija rezerviranih za troškove istraživanja trošilo na lokalitete skradinske općine, tada gotovo jedina aktivna istraživanja izvan Biskupije⁶⁷. Naposljetku, Ardaliću je na devedesetoj glavnoj skupštini Hrvatskog starinarskog društva – održanoj u prostorijama Muzeja u Kninu 14. rujna 1896. godine – odano posebno priznanje te je on zbog svojih zasluga bio proglašen počasnim članom utemeljiteljem Društva – jedini koji je tu titulu dobio zbog svoje arheološke djelatnosti⁶⁸.

III. „Za veliko čudo što sinovac od jednog srbskog sveštenika ide na ruku fratru“⁶⁹

Usprkos dobrim namjerama, Ardalić se zbog svoje intenzivne arheološke djelatnosti i agitacije na terenu duboko zamjerio dijelu reakcionarne pravoslavne seoske elite – uglavnom kleru, učiteljima i činovnicima koji su mu zamjerali navodno „izdavanje vjere“. Jednom prigodom, prilikom slučajnog susreta, kritiku mu je osobno uputio i sam dalmatinski vladika Nikodim Milaš:

„za veliko čudo što sinovac od jednog srbskog sveštenika ide na ruku fratru, i neprijatelju vjere i narodnosti, naše, a daće isti [tj. Milaš, op. a.] svagdje zabranjivati iskopine, kamo se god groblje nalazi i crkve, jerbo da Vam [Marunu] nije vjerovati, i reče: jasam mu zabranijo i u Biškupiju kopati.“⁷⁰

Problemi s pravoslavnom elitom nastavili su se i krajem 1896. godine kada je Sava Bjelanović, tada možda i najutjecajniji srpski političar Dalmacije, pokušao opstruirati daljnja iskapanja Starinarskog društva u bibrirskom kraju podignuvši kaznenu prijavu protiv Ardalićeva zeta Ležaića, koji je Društvu izašao u susret ustupivši im zemlju za iskapanja na obiteljskom posjedu u Đevrskama. Kasnije je Ardalić tvrdio kako je Ležaić uzaludno pokušavao svoj čin opravdati pred Bjelanovićem okoristivši se primjerom Filipa Sinobada, koji je ranije te godine dopustio iskapanja na svojem zemljištu u Žažviću, na što je Bjelanović navodno odgovorio: „akoje Sinobad izijo govno, da zašto treba da on jede /t.j. Ležaić/⁷¹.

Sam Ardalić neugodnost je doživio na seoskom sajmu Sv. Ilije 2. kolovoza 1896. godine kada su mu nećak i sin bibrirskog popa Bijelića prijetili govoreći kako nije na njemu „fratre vodati po srpskim zemljam“, na što im je Ardalić navodno odbrusio „javno [i] pred narodom, daste Vi [Marun] poštenu i duševnu nego toga Vladika“⁷².

Incidenti su se nastavili i kasnije, pa ga je tako početkom 1897. godine neki Špiro Škubonja „agent Krste Lukačevića iz Skradina“, verbalno napao kod krčama u Đevrskama. Ardalić je bio poprilično potresen incidentom na mjestu gdje je često boravio: „imam 40 godina [i] nije me niko onako ni javno ni tajno izobličijo ko on, pa i Vas [tj. Maruna]“⁷³. Među ostalim, Škubonja je Ardalića uvrijedio nazvavši ga „škrbnik fratarski“⁷⁴. Čvrsto uvjeren u svoje principe, Ardalić je protiv Škubonje ubrzo podignuo i kaznenu prijavu tvrdeći da „od tužbe pak nikako

[S. N.], Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. II/4, Knin, 1896, str. 267.

⁶⁷ [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. II/3, 1896, str. 198: 364,79 forinti utrošeno je za iskapanje crkve u Žažviću naspram 67,30 forinti namijenjenih za „razne druge izkopine.“ – [S. N.], Izvješće X. glavne skupštine Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. III/3-4, Knin, 1897, str. 172. Treba napomenuti kako su 1897. godine na lokalitete u Biskupiji utrošena znatno veća sredstva (preko 500 for.) negoli na istraživanja u Đevrskama (28.50 for.) i Smrdeljima (94.80 for.). Kninska okolica ipak je trajno ostala „matično“ područje Prvog muzeja hrvatskih spomenika.

⁶⁸ [S.N.], Izvještaj Upraviteljstva, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. II/3, 1896, str. 196, 198.

⁶⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 12. lipnja 1896.

⁷⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 12. lipnja 1896.

⁷¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. siječnja 1897.

⁷² MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. kolovoza 1896.

⁷³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. ožujka 1897.

⁷⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 16. travnja 1897. – 6. travnja 1897: „isti Škubonja bez daje prije ikad samnom ima slobode o čemu prepirati se, tad na jedan put napade na mene gromkim glasom, govoreći: jeli to Ardalić Vlade gjemuje fratar Marun, kamo Vi Gjevvrščani jesteli živi i šta dopuštate vašemu dušmaninu da raskopava ruševine i groblje vašije predaka, i da poslije pljuje na njihove kosti.“

ne odstupljivam, onda bi ja bijo bez karaktera i bez značaja kao što mi je isti i rekao⁷⁵. Nakon nekoliko mjeseci razvlačenja po sudu, stvar je naposljetku razriješena tako da je Škubonja osuđen na dvadeset četiri sata zatvora uz plaćanje sudskih troškova⁷⁶.

Nedugo nakon incidenta sa Škubonjom, Ardalić se ponovno sablaznio kada su mu „tri njih preobučena na ajdučku i oboružata“ počela „pjevati vesela je srbadija [...] pa kroz tu izazivnu pjesmu spominjali su i arkeologa⁷⁷. S obzirom na to da su dvojica iz te grupe bili seoski učitelji, Ardalić je bio veoma oštar na riječima:

„bolje bi bilo da nebudu se škole zidale, u njima se jedino samo politika predava, mladije naraštaja mlada su se srca već sad izkvarila, naš učitelj [Spasenije Knežević] djecu uči pjevati komade iz Balkanske Carice, to on nekrije, a radi sve što god oće, više je kod kuće Savičine neg u školi.“⁷⁸

Isti akteri Ardalića su iznenadili nekoliko mjeseci kasnije, prilikom godišnjeg sajma na dan sv. Ilije u Đevrskama: „njih 5 /pet/ učitelja osim vina, 60 botilja bira su popili: – ni živine onake njesu postupale kao oni, pregorijo bi bijo Bog zna što da znam fotografirati, te dasam aparat ima te dasam mogao ih s'makinom uvatiti.“ Na to je dodao: „čula se je i pjesma [učitelja] 'arkeolog nema nade, sve u ruke srbske pade'“, koju su mu, kako će se jednom drugom prigodom prisjetiti, naknadno pijani pjevali pred kućim pragom⁷⁹.

Samo nekoliko dana nakon prvog incidenta s učiteljima, neočekivano je preminuo i Sava Bjelanović, čijem je velikom pogrebu prisustvovao i Ardalić. Pa iako mu je uistinu u mnogočemu bio „antipod“ – kako je tvrdio Drago Roksandić – te je „šnjim bijo u pravdi [t. j. u sudskoj parnici] i zavadnji doneklen“, Ardalić je poslije njegove smrti bio vrlo pomirljiv tvrdeći da „čovjeka kao osobu nevalja mrziti nego njegova djela i vavjek mi ga jest žao“⁸⁰. Štoviše,

njegov vrlo detaljan opis pogreba zasigurno će biti od koristi budućim istraživačima Bjelanovićeve biografije⁸¹. Ipak, Ardalić u svom komentaru grobne povorke nije mogao suzbiti svoj zajedljivi cinizam: „baš svak [je] tad suzu puštijo imajih koi ga njesu ni poznavali lično, a plakali su. ja sudim daje to sve za politiku“⁸². U sljedećih nekoliko godina godišnji parastosi Savi Bjelanoviću pretvorili su se u važne događaje političkog života Bukovice. Na jednom od njih i sam je Ardalić stekao određene simpatije među nacionalistički orijentiranom strujom srpskog društva održavši upečatljiv govor na Bjelanovićevu parastosu 1898. godine⁸³.

IV. „Vriedni društveni povjerenik, g. Vladimir Ardalić“⁸⁴

Usprkos sve većim kritikama kojima je bio izložen, Ardalić je dosljedno nastavio svoju arheološku i starinarsku djelatnost kroz cijelu 1897. godinu. Početkom godine razmišljao je o potencijalnom istraživanju Ićeva, Otresa i Dobropoljaca, odakle je i prikupio neke sitne predmete⁸⁵. Posebnu pozornost posvetio je Smrdeljima gdje su još od vremena pronalaska poznate avarske pojasne garniture planirana veća iskapanja, pa je u tu svrhu višekratno pregovarao s vlasnicima arheološki interesantnih zemalja⁸⁶. Za stvar je bio zainteresiran i sam Marun, stoga je Hrvatsko starinarsko društvo 9. lipnja 1897. godine sklopilo ugovor s braćom Pavlom i Todorom Matijevićem oko ustupanja zemlje pod katastarskom česticom br. 145 za potrebe iskapanja što su imala biti obavljena do kraja mjeseca studenog iste godine⁸⁷.

⁷⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 7. ožujka 1897.

⁷⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 20. lipnja 1897.

⁷⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 7. ožujka 1897. Ardalić ovdje najvjerojatnije misli na pjesmicu „arkeolog nema nade, sve u ruke srbske pade“ koju mu je „zbor“ učitelja ponovno zapjevao na sajmu sv. Ilije u Đevrskama, MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. kolovoza 1897.

⁷⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 7. ožujka 1897. Ovdje Ardalić misli na kuću Save Bjelanovića.

⁷⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. kolovoza 1897. – Nedatirano pismo (c. kolovoz 1897).

⁸⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. ožujka 1897. – D. ROKSANDIĆ, Vladimir Ardalić o sebi i drugima, str. 30.

⁸¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. ožujka 1897.

⁸² MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. ožujka 1897.

⁸³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. ožujka 1898. – 6. travnja 1898.

⁸⁴ [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. III/2, Knin, 1897, str. 96.

⁸⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. siječnja 1897. – 13. siječnja 1897. – 15. siječnja 1897. – 18. siječnja 1897.

⁸⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 7. ožujka 1897. – 4. lipnja 1897. Danas poznate arheološke lokalitete u Smrdeljima detaljno je obradio Zlatko Gunjača, iako mu prilikom istraživanja nisu bila dostupna pisma Vladimira Ardalića, Z. GUNJAČA, O srednjovjekovnim arheološkim nalazima i nalazištima u Smrdeljima kod Kistanja, *Diadora* 11, Zadar, 1989, str. 363-406. Zahvaljujem Maji Petrincec i Anti Jurčeviću na njihovim komentarima u vezi Smrdelja.

⁸⁷ Arhiv MHAS, Godina 1897, Spis br. 39/1897. – [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. III/2, 1897, str. 95.

sl. 7. Iskapanja na lokalitetu Smrdelje – Glavičurak 1897. godine (Arhiv MHAS).

Marun je ovaj lokalitet zapazio još prilikom reambulacije ovih krajeva u svibnju 1895. godine kada ga je nazvao Glavičurak⁸⁸. Prilikom njegova sljedećeg posjeta u travnju iduće godine, položaj je nazvao toponimom Crkvina⁸⁹. Iz tog naziva, za koje imamo opravdane sumnje da ga je skovao sam Marun, razaznaju se njegova jasna očekivanja koja je imao od lokaliteta. Naime, on se na Glavičurku nadao pronalasku ostataka ranosrednjovjekovne bazilike i kronološki joj bliskog groblja, tj. nadao se situaciji nalik onoj kakvu je zatekao na lokalitetu Biskupija – Crkvina koja mu je gotovo uvijek ostala mjerilo uspjeha organiziranih arheoloških istraživanja⁹⁰.

Uz velika očekivanja, Marun se poučen dotadašnjim iskustvima potrudio odaslati i dopis Visokom Namjesništvu kako bi izbjegao eventualne pravne i političke komplikacije, usprkos tome što ga je Ardalić požurivao tvrdeći kako će se predugo trebati čekati na odobrenje⁹¹. Marun je ovaj pripremni period iskoristio otputovavši u Sarajevo, gdje je utanačio dogovor s muzejskim ravnateljem Kostom Hörmannom i tadašnjim kustosom Ćirom Truhelkom⁹². Iako nije sasvim jasno što je dogovor uključivao, bilo je utanačeno kako će Truhelka sudjelovati na iskapanjima u Smrdeljima, o čemu je Marun višekratno pisao i Ardaliću⁹³. Usmeni dogovor između Maruna i Hörmanna naposljetku je neslavno propao koncem srpnja zbog toga što je Marun, navodno, prekršio prešutni sporazum o tajnosti, na što je Hörmann Truhelki zabranio odlazak u Dalmaciju⁹⁴.

⁸⁸ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 61-62, 9. svibnja 1895. – Z. GUNJAČA, O srednjovjekovnim arheološkim nalazima i nalazištima u Smrdeljima, str. 369, 390-393.

⁸⁹ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 70, 16. travnja 1896. Ovdje upozoravam na mogućnost pojave toponima Crkvina na nekim arheološkim lokalitetima kao rezultat „kontaminacije“ koja je u lokalnu toponimiju mogla ući zahvaljujući ranim arheološkim pothvatima po unutrašnjosti Dalmacije krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

⁹⁰ Sličnog je mišljenja bio i Z. GUNJAČA, O srednjovjekovnim arheološkim nalazima i nalazištima u Smrdeljima, str. 390.

⁹¹ Arhiv MHAS, Godina 1897., Spis br. 50/1897, 16. lipnja 1897, koncept. – MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. lipnja 1897.

⁹² Arhiv MHAS, Korespondencija Luje Maruna, Pisma Ćire Truhelke, 18. svibnja 1897. – Arhiv MHAS, Korespondencija Luje Maruna, Pisma Konstantina Hörmanna, 25. srpnja 1897.

⁹³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. srpnja 1897. – 4. kolovoza 1897.

⁹⁴ MHAS, Pisma K. Hörmanna, 25. srpnja 1897. – Ćiro Truhelka se na ovaj nesretan rasplet događaja osvrnuo u pismu od 30. kolovoza 1897.

Usprkos višemjesečnim naporima i velikim očekivanjima, rezultati iskapanja, koja su obavljena sredinom kolovoza 1897. godine, bili su porazni. Umjesto bogato opremljenih grobnih cjelina iz 8. – 9. stoljeća te ostataka ranosrednjovjekovne crkvene arhitekture, pronađeni su ostatci kasnoantičkoga rezidencijalnog objekta, uz sporadične nalaze grobova „iz hrvatske dobi“ u kojima su se nalazili tek neznatni grobni prilozi. Razočaranje je bilo toliko golemo da se Ardalić u svojoj prepisci s Marunom više uopće nije osvrnuo na ovaj lokalitet ni na ovo istraživanje. Štoviše, da ne postoji jedan šturi izvještaj u *Starohrvatskoj prosvjeti* te ovdje priložena, do sada nepoznata i neobjavljivana fotografija s iskapanja (sl. 7), ne bismo imali pouzdanog dokaza da su ona uistinu i obavljena⁹⁵.

Prije i poslije pothvata na položaju Glavičurak, Ardalić je svoju energiju usmjerio prema vlastitim imanjinama u Đevrskama, gdje je prilikom poljskih radova naišao na nekoliko grobova, odmah ponudivši Marunu priliku da organizira složenija iskapanja⁹⁶. Ti neočekivani pronalasci bili su veoma

dobrodošli jer se Ardalić nije morao zamarati uobičajenom procedurom privole zemljovlasnika putem teških i dugotrajnih pregovora s jedne, te s Marunom nerijetkom sporošću i neodlučnošću s druge strane. Stoga, uz sitnu stipendiju koju je dobio od Starinarskog društva, Ardalić se poput hobista dao na iskapanja grobova pronađenih u vlastitoj bašti, što je potrajalo, uz duže prekide, od konca kolovoza pa sve do studenog⁹⁷. Serija njegovih pisama za Maruna u kojima potanko rezimira plan rada i tijek istraživanja, zasigurno će biti od velike pomoći budućim istraživačima ovog lokaliteta i muzejskih predmeta koji s tih iskapanja potječu⁹⁸.

Ardalićeva nevjerojatna zanesenost arheologijom i starinarstvom pohvaljena je i na redovnoj godišnjoj skupštini Hrvatskog starinarskog društva, održanoj 23. rujna 1897. godine u Kninu, na kojoj je tajnik Društva Miho Šimetin iskoristio priliku da istakne Ardalićev izuzetan doprinos:

„Ovaj zadnji [Ardalić] u iztraživanju starina pokazuje se upravo neumoran, te za skradinsku krajinu nije nam se bojati, da će se što starinarskoga otkriti, a da za to neće čuti naš povjerenik i odmah nas o svemu najsuđnije obavijestiti. Oh, kad bi imali nekoliko u pokrajini njemu sličnih povjerenika, doisto naš rad bio bi podpun!“⁹⁹

Javno priznanje i pohvale koje su mu pristizale zasigurno su imale pozitivnog efekta na Ardalićevo samopouzdanje, ali i njegov ugled u vlastitoj okolini. Iako je više puta primijećeno kako mu je njegova veza s Hrvatskim starinarskim društvom osigurala povećani broj političkih protivnika, ne smije se smetnuti s uma da je on uživao i znatnu podršku kod dijela pravoslavnog stanovništva skradinske općine. Na primjer, u svim slučajevima kada se u nekom od pravoslavnih sela stvorio organizirani

⁹⁵ [S. N.], Izvješće X. glavne skupštine, str. 171: „Društvo je također izkopine izvodilo u Smrdeljima občine skradinske; gdje se namjerilo na ruševine jedne velike polače iz rimske najzadnje dobe, a u ovoj na grobove iz hrvatske dobe. Ne buduć ruševine iz hrvatske dobe, a prilozi u grobovima hrvatskim ne buduć obilni, dok društvo pri svakom svom radu mora da pazi na mršavost sredstava, za to su tu izkopine zaustavljene.“ – Naime, u *Starinarskim dnevnicima* uopće nema nikakvih vijesti o ovome istraživanju Smrdelja. Pri tome, napominjem, u njima također nema niti spomena mnogo poznatijih istraživanja u Žažviću što svjedoči kako Marun nije sve svoje arheološke pothvate bilježio u *Dnevnike*. Interesantno, osvrtu na istraživanja u Smrdeljima nema niti među Ardalićevim pismima, što je ipak puno jednostavnije za objasniti; kako su on i Marun zajedno sudjelovali na iskapanjima, nije bilo razloga da se o njima dopisuju.

⁹⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 11. svibnja 1897. – 4. lipnja 1897. – 28. srpnja 1897. – [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. III/2, 1897, str. 96: „Vriedni društveni povjerenik, g. Vladimir Ardalić, namjerio se je u svojoj bašti na Gjevrskam na starohrvatske grobove sa priložima naušnica i prstenova, te je društvu veledušno ponudio, da tu po miloj volji izkopine provodi. Veoma pohvalan primjer našeg pravoslavnog, i kako sam se izpovieda, srbskog brata, kako znanost mora da bude daleko od naših političkih zadjevica, te bi bilo željeti, da primjer ovog pametnog i vaspitanog seljaka, sliede i ostali njegovi sumišljenici, kod nade, da podu piru rad oko hrvatske arheologije, indirektno podupire se i onaj srbske arheologije; pošto neima sumnje, da kultura hrvatskoga i srbskoga naroda u prvim vjekovima na ovim južnim predjelima bijaše jedna te ista.“

⁹⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. kolovoza 1897. – 6. rujna 1897. – 8. rujna 1897. – 11. rujna 1897. – 13. rujna 1897. – 15. rujna 1897. – 30. listopada 1897.

⁹⁸ Ardalić, na primjer, u pismu poslanom 8. rujna 1897. piše: „u srijedu poslje nego sam Vam poslao krtal našlismo tri groba u jednom duljine 210 cm: širine 52 cm: a duljine 110 cm; mrtvac položen nauznak, glava između sjevera i zapada, ruke niz zanj, na desnoj vitica, na ljevom uvcu bijaše naušnica od savijene žice, glavu sa vilicama sam sačuva kostrukcija groba, tesanijem kamenom ozidata pri glavi usko i pri nogama, pod, grobu ljepo tankim pločam poslažato, poklopnica kao i više njih dugačke 160 cm, debele 10 cm; široke 90 cm: kao poput kakovi stećak, druga dva groba isti dan poslje podne, nebijaše u njima priloga.“

⁹⁹ [S. N.], Izvješće X. glavne skupštine, str. 171.

otpor spram eventualnih iskapanja, uvijek su se pojavljivale i one frakcije sastavljene od seljana koji su podržavali iskapanja, a koji su uvijek bili u posrednom ili neposrednom kontaktu s Ardalićem. Pri tome je često važnu ulogu imao ekonomski faktor; naime, glavni pobornici arheoloških istraživanja u pojedinim selima najčešće su bili zemljovlasnici arheološki interesantnih čestica. Takav je slučaj primjerice bio na Bribiru gdje su zemljoposjednici Marko Kurtović i Nikola Bijelić-Stevelić ušli u sukob sa seoskim popom i protivnikom arheoloških istraživanja Savom Bijelićem čak petnaest godina prije prvih iskapanja na Bribirskoj glavici¹⁰⁰. Radi njihove suradnje sa Starinarskim društvom, pop Bijelić je s njima, a kasnije i s njihovim nasljednicima vodio mukotrpane višegodišnje sudske parnice kako bi spriječio arheološka istraživanja, pa čak i konfiscirao dijelove njihovih posjeda¹⁰¹. Tijekom cijelog tog razdoblja ispunjenog sudskim parnicama, Ardalić je ostao u kontaktu s ovim dvjema bribirskim obiteljima djelujući kao stalni posrednik između njih i Hrvatskog starinarskog društva.

U suvremenim osvrtima na pionire hrvatske ranosrednjovjekovne arheologije često se zaboravlja na nepredvidive i često nepotpuno jasne okolnosti u kojima su oni djelovali. Ardalić se u svom radu susretao s različitim ljudima koji su zauzimali cijeli spektar stavova o arheologiji, starinama, politici, religiji, društvu i slično. Na primjer, u nekim seoskim sredinama ljudi su starine promatrali pasivno i nezainteresirano, tek kao korisni i dostupni građevinski materijal:

“odredijosam sa jednijem sigurnim čovjekom otići sad po nedjelji, t.j. u sela Bjelinu, Parčiće, Modrinselo, Brdud, i Medvigju; u ovima selima rečeno mi je da ima osim predmeta što se mogu lako kupiti, ima i natpisa po kućami; jer ta su mjesta daleko od gradova i lacmanije, tese ne čini računa što ko ima od starina.”¹⁰²

U takvim slučajevima Ardalić je morao privoljeti seljake da mu izađu ususret, da odvale i izvade uzidane natpise, reljefe, statue i slično iz zidova svojih kuća i ograda te da mu ih prodaju – što nije uvijek bilo jednostavno. On je trebao doskočiti i onima koji su u slučajnim grobnim nalazima vidjeli loše znakove i nesreću. Tako je, na primjer, jedan

od glavnih razloga višekratnog odgađanja iskapanja na lokalitetu Otres – Lukačuša nije bio niti novac niti politika, nego to što „se boji Vlastnik Mandić sujevjerija za dopustiti kopati“¹⁰³.

Jednom prilikom kada su u Bratiškovcima seljaci naišli na nekoliko grobova, Ardalić je uložio velike napore kako bi se domogao predmeta o kojima su mu seljani pričali, a koje su radi praznovjerja odbacili:

„i sapon su bili našli bronzan pozlaćen ovelik, te su se grstili uzeti ga će jest iz groba, tako neki dječak da ga je odnijo kući, te nekakva baba da ga nije dala unjeti u kuću, sporadi udesa će je iz groba te činila malog da ga baci – što jest, ali nezna još pogoditi kamo je.“¹⁰⁴

Čini se da je ovaj sapon naposljetku pronašao svoj put do Muzeja, iako to nije uvijek bio slučaj¹⁰⁵. S vremenom je Ardalić naučio da je brzina ključ uspješne starinarske djelatnosti, primijetivši:

„Ali uče me težaci pameti, osalen čim se što oglasi, valja ići odma, to viditi, i odma za vruće rane pogoditi i platiti, drugovačije dignu cijenu, i. t. d. njih nevalja ostavljati sa predmetim u ruci, pa da namišljaju.“¹⁰⁶

Ipak, razvoj starinarske djelatnosti i Ardalićeva rastuća reputacija nisu mu donijele samo pozitivne promjene, već se svijest o vrijednosti arheoloških predmeta u relativno kratkom roku proširila među seljaštvom skradinske općine, čiji su pojedini pripadnici nalaze pokušavali što bolje unovčiti:

„Samo znajte dasu svi seljaci za starine uzdigli rep, preskupo Vi plaćate, pa i ja, u jednu to je zlo, a u drugu dobro – jer od njih drugi niko neće moći kupovati nego mi – jer neće drugi nikad onoliko davati koliko mi, doklen će sve u naprijed što se god nađe, prije nami šaka proći.“¹⁰⁷

Ovaj problem s vremenom je postajao sve prisutniji, posebno početkom 20. stoljeća kada su seljani skradinske općine počeli nalaziti načine da vrjednije predmete unovče i mimo Kninskog muzeja. Iz Ardalićevih pisama znamo za nekoliko slučajeva u kojima su mu skupocjeniji predmeti za dlaku izmakli. Najznamenitiji među njima bio je ranosrednjovjekovni mač iz Gračaca Skradinskoga kojemu se trag izgubio još prije negoli je za njega Ardalić uop-

¹⁰⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. travnja 1895. – 6. travnja 1897. – 25. lipnja 1897.

¹⁰¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. lipnja 1897. – 28. srpnja 1897.

¹⁰² MHAS, Pisma V. Ardalića, 21. travnja 1896.

¹⁰³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 14. kolovoza 1895.

¹⁰⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. prosinca 1897.

¹⁰⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. prosinca 1897.

¹⁰⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. studenog 1896.

¹⁰⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. prosinca 1897.

će i doznao¹⁰⁸. Slično se umalo dogodilo i s mačem pronađenim u Morpolači, što je izbjegnuto samo Ardalićevom brzom reakcijom i upornošću. Seljak koji ga je pronašao kasnije će očajavati što mu ga je olako prodao smatrajući da je propustio priliku za puno većom zaradom¹⁰⁹. Sličnu sudbinu doživjeli su i brojni drugi predmeti, poput ostruga u Gaće-
lezima koje su završile kod komesara Lukanovića, kontroverznog kolekcionara i preprodavača u čijoj je kolekciji završio veći broj vrjednijih artefakata kojima se nakon njegove smrti izgubio svaki trag¹¹⁰.

Uništavanje povijesnih predmeta također je bila opće raširena pojava. U početcima Ardalićeve starinarske djelatnosti to se najčešće događalo s predmetima iz grobnih cjelina na koje su seljaci nailazili prilikom poljoprivrednih radova, te su ih često „po seljačkom običaju“ uništavali zbog praznovjerja¹¹¹. Kako u kasnijim Ardalićevim pismima imamo rijetke vijesti o takvim slučajevima, čini se da je njegova uloga pri otkupu predmeta ipak znatno utjecala na način na koji su seljaci postupali, s vremenom postajući sve svjesniji monetarne vrijednosti tih predmeta. U nekim slučajevima, čak ni uz najbolju volju, Ardalić nije mogao ništa drugo doli s nevjericom promatrati uništavanje povijesnih spomenika:

„tako taj novi glavar [...] išao je moliti općinu damu most učini po sred ulice, lažući da tuda svak prolazi, – općina se je izjavila da nema novaca – ni šolda, nego da kom treba da taj i radi bijo put, bijo most – onda glavar, reče: da bili smijo odvesti za most, nekoliko ploča s'groblja od kapelice crkvice više kuće Bjelanovića onda općinaru da su mu rekli: kad može Vlade, groblje prekopavati, itd. možeš i ti ploče voziti za most učiniti – na to je nekidan taj divljak glavar, skupijo valunjska kola i ljude, te šest najboljih stećaka od crkvice odvezao daleko više od kilometra u ulicu svoju za most, na koima je bilo

krstova, jedan je bijo na šljeme, – kamo su bili ti stećci nabacali su greda, i druge su stećke pomicali i krenuli, da je to užasno gledati.“¹¹²

V. „U ime Akademije imam Vas čast upitati, je li to isti onaj čovjek, o kojem ste u svoje vrijeme pripovijedali g. prof. Smičiklasu?“¹¹³

Paralelno sa starinarskim poslovima, Ardalić se 1897. godine sve ozbiljnije upuštao u politiku. Prema svemu sudeći, čini se da ima određene istine u njegovim riječima koje je nekoliko godina kasnije napisao Dragutinu Boraniću, tadašnjem uredniku *Zbornika za narodni život i običaje*: „za pravo reći ja sam vavjek dokon, pošto ni ti orem ni kopam jer imam braće dosta oni zame rade“¹¹⁴. Iako je u nejasnim okolnostima u rujnu 1897. godine Ardalić izgubio izbore za seoskog glavara, on je osobno bio uvjeren da mu je pobjeda nepravedno oduzeta usprkos navodno većem broju glasova koje je dobio naspram svojih rivala¹¹⁵. Gubitak izbora teško mu je pao te je za njih okrivljavao „antiaustrijski“ orijentirane dalmatinske Srbe dodajući „kakvi su naši krasni Srbi, da ljube mrak“¹¹⁶. Jednom prigodom osvrnuo se na priče iz kuloara: „svi kažu mi u Skradinu dabi zaufano ostao za Glavara u Gjevrška, da se njesam Vas ufatio, jer dasam u Općini najbolji čovjek itd. jer da je gadno što ja radim [...] govorili štomu drago našega prijateljstva neće slomiti“¹¹⁷.

Gorak okus izbornog poraza ostavio je trajnog utjecaja na Ardalićevo daljnje bavljenje politikom, pa nije začuđujuće što se on već na općinskim izborima, održanima 1898. godine, našao na listi narodnjačke stranke predvođene Vinkom Matasom¹¹⁸. Od

¹⁰⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 19. veljače 1906. Za širi kontekst vidi Poglavlje VIII. ovog rada.

¹⁰⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 19. veljače 1908. – 22. veljače 1908. – 26. veljače 1908.

¹¹⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 10. studenog 1909. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 188-189, 5. studenog 1909. – Protiv Lukanovića kasnije je kod kotarskih poglavarstava Skradina i Knina agitirao i sam Marun. Arhiv MHAS, Godina 1914, Spis br. 4. – Spis br. 11. Kada nakon Lukanovićeve smrti u njegovoj kući nisu pronađeni gotovo nikakvi povijesni predmeti, Ardalić je sumorno zaključio da je „on sabiravao na štetu znanstva i Domovine.“ MHAS, Pisma V. Ardalića, 29. prosinca 1916.

¹¹¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 18. prosinca 1894.

¹¹² MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. prosinca 1987.

¹¹³ Arhiv MHAS, Korespondencija Luje Maruna, Pisma Antuna Radića, 16. listopada 1897.

¹¹⁴ [V. ARDALIĆ], *Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom Zbornika*, str. 64, 28. lipnja 1904.

¹¹⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. rujna 1897.

¹¹⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. rujna 1897.

¹¹⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. listopada 1897. – Ardalić se nakon ovih izbora našao na ratnoj nozi s pravoslavnom elitom skradinske općine: „dosad sam se tek šikivavao od naših a više neću nego ću sljepački raditi, tj. tumarati samo kasno izim starina i folklore, kad margarci i nepošteni Srbi zaziru od mene pobožna – onda barem braća Hrvati neka budu iskreni kao i jesu. [...] starine što istraživam, pa da za Srbiju šaljem ovi isto bi name nevjerili, jerbo su licemjerni i podli.“ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. prosinca 1897.

¹¹⁸ I. BABIĆ, *Skradin i njegovo područje u prošlosti*, Šibenik, 1986, str. 55-57.

tada pa sve do Prvog svjetskog rata Ardalić je bio jedan od rijetkih glasova pravoslavnog stanovništva u skradinskom Općinskom vijeću kojim je vladala Narodna stranka¹¹⁹.

U ljeto vrlo uspješne 1897. godine Ardalić se odlučio uključiti u još jedan veliki kulturni projekt – prikupljanje i objavljivanje etnografske građe. Kada je Antun Radić pred ljeto 1897. godine na razne adrese slao svoju *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, jedan primjerak prispio je i kod Hrvatskog starinarskog društva¹²⁰. Nedugo zatim, Marun je s Radićevim projektom upoznao i Ardalića koji se za njega odmah zainteresirao, posebno jer se izvrsno uklapao u njegovu ideju obiteljske tradicije koju su započeli njegov stric Jakov Ardalić i kei mu Ljubica¹²¹. Tako je Ardalić prvi put kontaktirao Akademiju još sredinom kolovoza 1897. godine – ukoliko se može vjerovati prijepisu jednog pisma zabilježenog u njegovoj korespondenciji s Marunom¹²². Nedugo zatim, od Akademije je primio odgovor s daljnjim uputama za prikupljanje i uređivanje građe¹²³. Nakon kraćeg odugovlačenja zatražio je od Maruna preporuku¹²⁴, a potom mu je na lekturu dao službenu zamolbu koju se spremao poslati na Akademijinu adresu¹²⁵. Kada je ta zamolba konačno pristigla u listopadu 1897. godine, Antun Radić osobno je kontaktirao Maruna kako bi provjerio je li Ardalić isti onaj čo-

vjek o kojem je ovaj jednom prilikom pričao s Tadijom Smičiklasom¹²⁶.

Radić je u početku bio blago skeptičan spram Ardalića, posebno zbog njegova načina izražavanja te činjenice da se Ardalić u svojoj zamolbi dosta hrabro – ali i bespotrebno – deklarirao kao pravoslavac koji po svim političkim pitanjima staje uz stajališta „ostalih jednovjernika u Dalmaciji“, što Radiću iz njegove zagrebačke perspektive možda i nije bilo potpuno jasno¹²⁷. Usprkos sumnjama, koje je obznanio i Marunu, Radić je dao Ardaliću šansu uputivši ga „kako da se vlada o sabiranju, i što zasad ima sabirati“¹²⁸.

Još prije negoli je uopće započeo suradnju s Akademijom, Ardalić je s Marunom podijelio svoje mišljenje kako bez financijskih sredstava nema kvalitetnog rada: „nego kako se bez sredstava nemogu iskopine proizvagjati, tako isto i folkora bez imati što u ruci nemože se do nje doći, poslovice kaže, dase mukti materi ni jaja nebroje“¹²⁹. Kako su u starinarskoj djelatnosti Ardaliću muke zadavali seljaci s kojima je trebalo ugovarati trošarine za korištenje njihovih posjeda, radne snage i otkupa predmeta; „tako ni Vračari ni Vračarice neće mukti da bolesniku valaju, a kamoli meni dabi svoju struku kazali za ništo“¹³⁰. Naposljetku, Radić mu je na Marunovu preporuku poslao 30 forinti novčane potpore kako bi s njima lakše prikupio dovoljno etnografske građe za svoj prvi članak¹³¹. Iako su kasnije upravo problemi s isplata honorara postali glavni kamen spoticanja između Ardalića i Akademije, ovaj prvi predujam dao mu je osjećaj odgovornosti, pa se on već na zimu 1897. – 1898. godine potpuno posvetio etnografiji. Pri tome mu je glavni oslonac bio sam Marun koji mu je ustupio i vlastiti primjerak *Zbornika za narodni život i običaje* na uvid te je obavio i lekturu njegova prvog teksta za Akademiju¹³².

¹¹⁹ Tijekom svoje općinarske karijere, Ardalić će ući i u nekoliko sukoba s narodnjacima, kojima je često zamjerao pretjeranu orijentiranost na Skradin te ignoriranje sela. MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. lipnja 1902.: „njima je naš narod nepoznat niti su oni ikada šnjim prije općili, zato mu i ne pomažu, nego fukarami u gradu.“ – 10. rujna 1906.: „Okrećem riječ, jer o Skradinu mi je najmrže besjediti jer u njemu je šporaka arija šporak svijet, nevjeran nečist kičeljiv i.t.d. cijeli bi ja roman imao o Skradinu ispisati kao što ću najkašnje morati.“

¹²⁰ [S. N.], Razne viesti, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. III/2, Knin, 1897, str. 90-91.

¹²¹ MHAS, Lit. djelatnost V. Ardalića, *Odgovor za Srpski glas*, str. 6-7. Opširnije u D. ROKSANDIĆ, Vladimir Ardalić o sebi i drugima, str. 27-30.

¹²² Koncept ili prijepis Ardalićeva pisma za Akademiju, datiranog 17. kolovoza 1897. godine, nalazi se, naime, unutar pisma poslanog Marunu 28. kolovoza 1897. Ovom pismu za Akademiju ne nalazimo traga među objavljenom dopiskom Vladimira Ardalića s uredništvom *Zbornika*, kamo njegovo najranije pismo datira tek od 16. studenog 1899. godine.

¹²³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 6. rujna 1897.

¹²⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 8. rujna 1897.

¹²⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. listopada 1897.

¹²⁶ MHAS, Pisma A. Radića, 16. listopada 1897.

¹²⁷ MHAS, Pisma A. Radića, 16. listopada 1897.

¹²⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 24. studenog 1897. Tom prigodom Radić je Ardaliću dao i neke upute oko pravopisa kao što je pisanje palatala *đ, lj i nj*, te korištenje interpunkcije što se, barem privremeno, odrazilo i na njegovu grafiju u pismima za Maruna.

¹²⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 6. rujna 1897.

¹³⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 6. rujna 1897.

¹³¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. prosinca 1897. – Ardalić se u to vrijeme još naivno nadao kako će se njegovo „ekonomično stanje dobro popraviti sa folklorom i duvanom, pa i sa starinama samo oće se putni trošaka.“ MHAS, Pisma V. Ardalića, 24. studenog 1897.

¹³² MHAS, Pisma V. Ardalića, Nedatirano pismo (c. 17. - 26. veljače 1898.).

sl. 8. Ostruga pronađena na oranici Miće Berića u Varivodama (foto: A. Jurčević).

sl. 9. Par ostruga iz Bratiškovaca (foto: A. Jurčević).

Nakon što je Antun Radić u veljači 1898. godine konačno pročitao Ardalićev prvijenac znao je da pred sobom ima suradnika koji se savršeno uklapao u njegovu viziju „sabirača“ koji „narod potpuno pozna“¹³³.

U vrijeme kada se Ardalić već uvelike počeo posvećivati etnografiji, igrom slučaja do njega su, u veoma kratkom roku došla dva vrlo zanimljiva nalaza¹³⁴. Prvo je preko svog ujaka Miće Berića nabavio željeznu ostrugu sa saponima pronađenu u Varivodama (sl. 8)¹³⁵, a potom je putem svojih veza pribavio i par ostruga iz Bratiškovaca (sl. 9)¹³⁶. Ovaj potonji nalaz bio je, prema njegovim izvorima, samo dio veće grobne cjeline u kojoj se nalazio i jedan lončić položen pored glave pokojnika kojemu se oko pasa nalazila „brnjica i sapon sjajni veliki“, a navodno su, prema riječima samog nalaznika, uz kostur su bili pronađeni i sitniji komadi jako ošte-

ćenog mača¹³⁷. Ardalić se nije uspio domoći ostalih predmeta iz te grobne cjeline, koji navodno zbog praznovjerja i nezainteresiranosti nalaznika nisu niti bili izvađeni iz groba.

Pa iako je Ardalić početkom 1898. godine Marunu iznio više planova za arheološka iskapanja, njegovo slobodno vrijeme i financije naposljetku je potpuno okupirala etnografija¹³⁸:

„to ja njesam ništa platijo, niti se usuđivam, nego šaljem eto Vami da što znate da valja procjenite i pošaljite, jer meni je povjerovato, a ja Vami, da se njesam trošijo oko folkore, nebi Vas ucjenjiva da plaćate nego da ocjenite.“¹³⁹

Problemi s financijama javljali su se konzistentno tijekom cijele godine¹⁴⁰. Slaboj ekonomskoj situaciji Ardalić je pokušao doskočiti tada pomodnom sadnjom duhana, ali se taj poduzetnički pothvat kasnije pokazao spektakularnim promašajem¹⁴¹. Također su ga pogađali i škrti honorari koje mu je Aka-

¹³³ A. RADIC, Osnova za sabiraće i proučavaće grade o narodnom životu, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, br. 2, Zagreb, 1897, str. 72. – Radić je pozitivne komentare na Ardalićev prvijenac poslao i Marunu. Cf. MHAS, Pisma A. Radića, 19. veljače 1898. – MHAS, Pisma V. Ardalića, 26. veljače 1898: „Radić mi je pisao jedno umiljato i laskavo pismo, daje sasvim zadovoljan s mojom radnjom.“

¹³⁴ [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. III/3-4, Knin, 1897, str. 163.

¹³⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 26. studenog 1897. – [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. III/3-4, 1897, str. 163.

¹³⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. prosinca 1897.

¹³⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. prosinca 1897. Ukoliko se nalazniku može vjerovati na riječ, ovaj grob je zasigurno spadao među rijetke pronalaskeske grobova s ratničkim karakterom s kraja 8. ili početka 9. stoljeća.

¹³⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 9. ožujka 1898.

¹³⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 9. ožujka 1898.

¹⁴⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. svibnja 1898. – 18. lipnja 1898.

¹⁴¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, Nedatirano pismo (c. 9. - 13. svibnja 1898). – 24. kolovoza 1898. – 19. prosinca 1898.: „pa bilo ih je koji su i 40 novčića uvatili, za sve božije ljeto što su dangubili i krv svoju proljevali, pa eto kako im se platilo; odnijo je vrag duvan, i zaboravio se je.“

demija isplaćivala za njegove pisane doprinose¹⁴², a kasnije ga je još više frustriralo njihovo odugovlačenje s bilo kakvim isplatama¹⁴³. U raspravama koje su iz tog problema proizašle, Antun Radić navodno mu je poručio: „da ko ima ljubavi za svoj narod pomoći mu, taj nemora gleti novac pa novac“¹⁴⁴. Ardalić nije nipošto ostao zatečen Radićevom izjavom, pa je zajedljivo komentirao Marunu: „to bi on čijo, da ja metem sebe za drugog, ta njesam miliuner koi [...] ma baš u jednu ovaj je Radić i smešan [...] čini mi se da ni on mukti nepiše na akademiji“¹⁴⁵.

Narušenom odnosu naposljetku je doskočio sam Antun Radić koji je zajedno sa suprugom Vilmom nenajavljeno stigao u Đevrske, gdje ih je Ardalić ugostio u svojoj obiteljskoj kući. Ardalićev živopisni opis ove epizode ujedno je i jedino njegovo dosad objavljeno pismo iz korespondencije s Marunom¹⁴⁶. Usprkos izvrsnom dojmu, koji se očituje i iz toga što je u kasnijim pismima Radiću često slao pozdrave i za njegovu „dražestnu gospođu“¹⁴⁷, Ardalić nije mogao prijeći preko problema s isplatom honorara, pa je Marunu samo nekoliko tjedana kasnije napisao: „Drago mi je štome je Radić došao naći, a bilo bi mi draže da bude mi donijo ono što duguju za 204 stranice rukopisa valjana.“¹⁴⁸

Spor oko plaće privremeno je bio razriješen krajem ožujka 1899. godine kada je Radić poslao Ardaliću tri primjerka *Zbornika* uz Akademijino obećanje da će mu se honorari ubuduće isplaćivati odmah po primitku njegovih priloga, što je ovaj odmah hvalisavo prenio Marunu, pišući: „eto opet ću se latiti pera, priznaju oni ko sam ja“¹⁴⁹. Inspiriran

tim novčanim poticajem, dovršio je novi etnografski članak u rekordno kratkom roku, za manje od dva mjeseca¹⁵⁰. No premda mu je Radić laskao tvrdeći da je on „najizvrstni izmegju svije sabirača“, ubrzo su se ponovno pojavili problemi s isplatom honorara te je došlo do novih trzavica¹⁵¹. Ardalić vjerojatno nije bio svjestan činjenice kako je i sam Radić u to vrijeme vodio privatnu bitku s Akademijom od koje je zahtijevao veću plaću za urednički posao, a uz to je pokušavao osigurati da se suradnicima „isplaćuju nagrade bez odlaganja“ jer zbog tih odlaganja „ima neprilika“¹⁵². Ovaj nerješivi gordijski čvor naposljetku je doveo i do Radićeva odlaska s mjesta urednika *Zbornika*¹⁵³. Pet godina kasnije, prilikom još jedne u nizu prepirki oko isplate honorara koji su bili permanentni faktor njegove dugotrajne suradnje s Akademijom, Ardalić je Radićevom nasljedniku Dragutinu Boraniću s dozom sjete napisao: „Ja da imam prijoda ka presvjetli Štrosmajer nebi izgonijo od akademije nagrade. [...] Kako se god ne mogu starine bez novaca iskopavati, tako isto ni običaji pisati. Nije kriv u svemu bijo ni Dr. Radić, nego akademija.“¹⁵⁴

VI. „Da baveći se i starinami trud se ni trošak ne naplaćiva ma ovo meni nikad nebi omrzlo, niti će omrznuti“¹⁵⁵

Kako pokazuje analiza Marunovih upisa u *Starinarskim dnevnicima*, u periodu od 1895. pa do 1897. godine nadnevcima u kojima se spominje Ardalić zauzimali su otprilike desetinu ukupnog broja upisa (sl. 10-11). To potvrđuje i kvantitativna analiza Ar-

¹⁴² MHAS, Pisma V. Ardalića, Nedatirano pismo (c. 9. - 13. svibnja 1898.).

¹⁴³ O ovome je opširno pisao D. ROKSANDIĆ, Vladimir Ardalić o sebi i drugima, str. 35-38.

¹⁴⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. svibnja 1898.

¹⁴⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. svibnja 1898.

¹⁴⁶ M. KLARIĆ, Dr. Ante Radić u pohodima kod pravoslavnog dalmatinskog težaka, str. 9. – MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. rujna 1898.: „iznenadili su me, ali mi je puno drago da su mi došli i dasam ih poznao, jer osim književnog rada, držaču ih za prijetelje.“

¹⁴⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. rujna 1898.: „Uvijek mi je Radić na umi i njegova dražestna gospođa, daleko je učtivost nji dvoga od naše gospode prosjaka, naši su zanositi, oliti, drzoviti, nedenjaju se divaniti, puni prijezira i otrpdenosti.“ – [V. ARDALIĆ], Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom *Zbornika*, str. 49, 16. studenog 1899. – str. 51, 16. prosinca 1899. – str. 54, 9. siječnja 1900.

¹⁴⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. listopada 1898.

¹⁴⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 31. ožujka 1899.

¹⁵⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 27. svibnja 1899.

¹⁵¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. studenog 1899.

¹⁵² L. ŠEŠO, *Razvoj etnoloških istraživanja: Od ideje o „narodoznanstvu“ do moderne hrvatske etnologije*. Magistarski rad, Zagreb, 2006, str. 47-48. – [S. N.], Sjednice folklorskog odbora, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 16, Zagreb, 1901, str. 25.

¹⁵³ Radiću nije bio produžen ugovor 1902. godine, no Ardalić je još 29. kolovoza 1900. godine pisao Marunu kako Radić već razmišlja o povlačenju.

¹⁵⁴ [V. ARDALIĆ], Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom *Zbornika*, str. 60, 3. travnja 1903. Istu misao, Ardalić je napisao i Antunu Radiću pet godina ranije prenijevši je i Luji Marunu: „svečano sam mu [Radiću] se zafalijo, da više nemogu raditi za njih, jer štetujem, i da ja njesam presvjetli Štrosmajer, da imam prihoda 50 hiljada od samije žira, pa da se idem žertvovati za oltar domovine.“ MHAS, Pisma V. Ardalića, 30. prosinca 1898.

¹⁵⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 31. siječnja 1899.

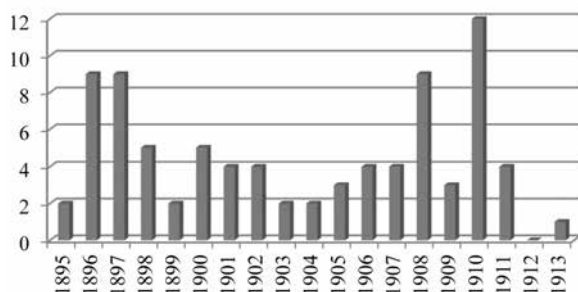
God.	Ar. ¹	Uk. ²	Udio ³
1895	2	19	10,53 %
1896	9	67	13,43 %
1897	9	82	10,98 %
1898	5	86	5,81 %
1899	2	61	3,28 %
1900	5	78	6,41 %
1901	4	50	8,00 %
1902	4	28	14,29 %
1903	2	38	5,26 %
1904	2	37	5,41 %
1905	3	32	9,38 %
1906	4	40	10,00 %
1907	4	48	8,33 %
1908	9	54	16,67 %
1909	3	74	4,05 %
1910	12	70	17,14 %
1911	4	69	5,80 %
1912	0	37	0,00 %
1913	1	13	7,69 %
Uk.	84	983	8,55%

¹ Broj upisa pod zasebnim nadnevcima u *Starinarskim dnevnicima* koji se odnose na Vladimira Ardalića.

² Ukupni broj upisa pod zasebnim nadnevcima u *Starinarskim dnevnicima* unutar jedne kalendarske godine.

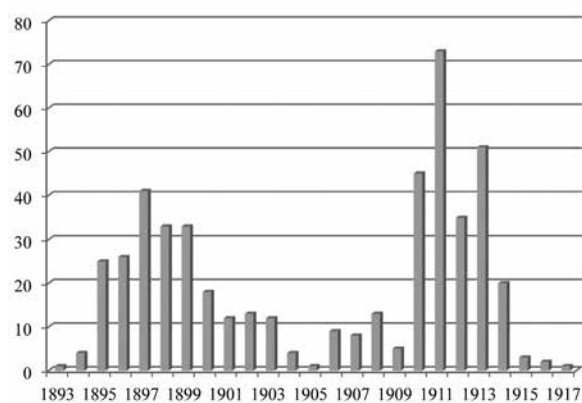
³ Udio upisa pod zasebnim nadnevcima u *Starinarskim dnevnicima* koji se odnose na Vladimira Ardalića.

sl. 10. Upisi u *Starinarskim dnevnicima* koji se odnose na V. Ardalića.

sl. 11. Grafički prikaz upisa u *Starinarskim dnevnicima* koji se odnose na V. Ardalića.

dalićeve korespondencije koja sugerira da su on i Marun održavali veoma intenzivnu dopisku sve do kraja 1899. godine (sl. 12-13). Prividna nedosljednost između ovih dvaju izvora zapravo samo potvrđuje jednu poznatu činjenicu – do ranijeg opadanja broja upisa u *Starinarskim dnevnicima* vezanih za Ardalića došlo je zbog toga što je on 1898. godine počeo dobar dio slobodnog vremena posvećivati

sl. 13. Grafički prikaz broja pisma V. Ardalića za L. Maruna po godinama.

svojoj drugoj ljubavi – etnografiji – o čemu je, pak, nastavio opširno pisati Marunu. Štoviše, od 1898. godine Ardalićeva se pisma Marunu mnogo rjeđe bave pojedinačnim lokalitetima i nalazima te su generalno puno općenitijeg sadržaja¹⁵⁶. Na primjer, Ardalić je 1897. godine u arheološkom kontekstu spomenuo određene lokalitete čak 112 puta, dok je u idućoj godini ta brojka spala na samo 64 spomena, što jasno svjedoči da su se stvari drastično promijenile¹⁵⁷. Negativni trend i kasnija stagnacija Ardalićeve arheološke djelatnosti nastavio se kroz idućih deset godina, sve do perioda oporavka 1908. godine, odnosno do novog intenziviranja suradnje s Marunom 1910. godine, što je prvenstveno bilo vezano za njegovo sudjelovanje u prvim iskapanjima na Bribirskoj glavici.

Usprkos razvodnjavanju Ardalićeve starinarske djelatnosti, on je i kroz ovaj period zatišja sporadično pridonosio muzejskom fondu. Tako je 1898. godine, među ostalim, pribavio dvije danas neidentificirane ostruge iz Đevrsaka¹⁵⁸ te jednu, također

¹⁵⁶ Na primjer, lokaliteti koji se najčešće spominju u arheološkom kontekstu 1897. godine su Bribir i Đevrske (oba po 19 puta), no oni se već 1898. godine spominju drastično rjeđe (samo 5 odnosno 6 puta). Kod Smrdelja ta je razlika još drastičnija: 16 spomena 1897. naprema 1 spomenu 1898. godine.

¹⁵⁷ Metodologija ovih statističkih podataka temeljena je na sljedećem principu: ukoliko Ardalić neki lokalitet spominje u arheološkom kontekstu, ono se zbraja po principu jedno pismo – jedna statistička jedinica. Stoga, ukoliko Ardalić neki lokalitet spominje jednom ili više puta u istom pismu, ono će se svejedno zbrojiti samo kao jedna statistička jedinica.

¹⁵⁸ [S. N.], Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnje polugodište, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 1, br. IV/1, Knin, 1898, str. 55. – MHAS, Pisma V.

1893	1	1898	33	1903	12	1908	13	1913	51
1894	4	1899	33	1904	4	1909	5	1914	20
1895	25	1900	18	1905	1	1910	45	1915	3
1896	26	1901	12	1906	9	1911	73	1916	2
1897	41	1902	13	1907	8	1912	35	1917	1
Ukupno		488							

sl. 12. Broj pisama V. Ardalića za L. Maruna po godinama.

neidentificiranu, ostrugu iz Nunića¹⁵⁹. Iz tog perioda datira i zanimljiva vijest o pronalasku mača u Bje-lini, kojeg seljaci radi navodnog praznovjerja nisu niti izvadili iz groba¹⁶⁰. Jednom prilikom i sam se osvrnuo na novonastalu situaciju:

„Ali ove god. tj. prošle 98 puno sam briga imao, i praznije zbava s trudom, tj. radeći o duvanu i folklori svu nemal godinu, pa već kako znadete sve za ništa, sa svim što Vam je i što mi je poznato, da baveći se i starinami trud se ni trošak ne naplaćiva ma ovo meni nikad nebi omrzlo, niti će omrznuti.“¹⁶¹

Ardalić se iskreno nadao da će se stvari vratiti na staro, pa je tim povodom početkom 1899. godine Marunu pisao kako bi „puno želijo da na proljeće makar gdje počmemo izkopine proizvajati“¹⁶². Te riječi uglavnom nije uspio sprovesti u djelo, izuzev jednog pokušaja u Varivodama gdje je na zemlji svog ujaka Miće Berića, krajem siječnja, otkopao deset grobova uz skromni budžet od 5 forinti¹⁶³. Iskapanja su bila bez važnijih rezultata što je defetistički prokomentirao: „žao mi je da njesam mogao pogoditi, na ostruge ili što drugo“¹⁶⁴. Osim etnografije, Ardaliću je, 1899. godine, puno vremena oduzimao njegov politički angažman. On je svoj izlet u politiku započeo još 1897. kada se neuspješno kandidirao za seoskoga glavaru. Veću afirmaciju doživio je u proljeće 1898. nakon što je na godišnjem parastosu Save Bjelanovića pročitao stihove napisane u čast pokojnika, što mu je donijelo dosta publiciteta među pravoslavnim stanovništvom

skradinske općine¹⁶⁵. Vjerojatno mu je taj događaj osigurao i dovoljno snažnu potporu među izbornim tijelom, usprkos tomu što se na općinskim izborima 1899. godine svrstao uz Narodnu stranku. Ardalić je nakon imenovanja novog općinskog Upraviteljstva, 19. prosinca 1899. godine, dobio čast četvrtog „Prisjednika“ – kao jedini pravoslavac u „Upraviteljstvu“¹⁶⁶.

Ipak, niti nakon dobivenih izbora, usprkos dobrim željama, on se nije vratio starinarstvu¹⁶⁷. Štoviše, odmah je početkom 1900. godine proveo nekoliko mjeseci na općinskom poslu numeriranja kuća¹⁶⁸. Sredinom ožujka izabran je i za seoskoga glavaru u rodnim mu Đevrskama, no ni ovaj put nije dobio priliku vršiti tu dužnost jer mu općina, suprotno njegovim željama, zbog sukoba interesa nije dopustila investituru¹⁶⁹. Njegov brat Gajo Ardalić na istim je izborima izabran za seoskog harambašu, što svjedoči o utjecaju koji su braća Ardalići imali u svom rodnom kraju¹⁷⁰.

Niz uspjeha na političkoj sceni naglo je prekinut nemilim incidentom koji se odigrao u seoskoj krčmi Josipa Bilića u Đevrskama¹⁷¹. Tamo je Ardalić, 11. ožujka 1900. godine, susreo Božu Bijelića, nećaka bibriskog paroha, s kojim se u više navrata ver-

¹⁶⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. ožujka 1898. – 6. travnja 1898.

¹⁶⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. siječnja 1900. – [V. ARDALIĆ], Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom Zbornika, str. 51, 16. prosinca 1899. – str. 53, 9. siječnja 1900. – I. BABIĆ, *Skradin*, str. 55-57.

¹⁶⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 27. studenog 1899: „Ja znam da prama ostalijem godinama ova nije bila plodna u starinami, uzrok je da sam bijo zaposlen izmi izbora općinskije, a da se i zna za koi predmet, nema se s čim otkupiti.“

¹⁶⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. veljače 1900. – Neditirano pismo (c. 28. ožujka – 14. travnja 1900.).

¹⁶⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, Neditirano pismo (c. 28. ožujka – 14. travnja 1900.). – 17. travnja 1900.

¹⁷⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, Neditirano pismo (c. 28. ožujka – 14. travnja 1900.).

¹⁷¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, Neditirano pismo (c. 28. ožujka – 14. travnja 1900.). – 11. svibnja 1900.

Ardalića, 9. ožujka 1898. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 92-93, 9. ožujka 1898.

¹⁵⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. kolovoza 1898. – 27. rujna 1898. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 97, 31. kolovoza 1898.

¹⁶⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. srpnja 1898. – 22. srpnja 1898. – 3. kolovoza 1898.

¹⁶¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 31. siječnja 1899.

¹⁶² MHAS, Pisma V. Ardalića, 21. siječnja 1899.

¹⁶³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 16. siječnja 1899. – 31. siječnja 1899.

¹⁶⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 31. siječnja 1899.

balno sukobio oko pitanja vezanih za iskapanja na Bribirskoj glavici te oko Ardalićeve suradnje s narodnjacima. Čini se da se i ovoga puta ponovio isti scenarij, u koji se, međutim, umiješala i Bijelićeva svita koja je s njim sjedila za krčmarskim stolom. Iako zbog subjektivne naravi Ardalićevih pisama nije sasvim jasno kako se incident odvijao, prema njegovim riječima, on je nakon međusobnih uvreda pokušao napustiti krčmu pri čemu ga je spriječio voditelj krčme Luka Šarić. Šarićev potez doveo je do međusobna naguravanja u koje se uključio bivši vijećnik skradinske općine Lujo Bubalo, koji je bio u Bijelićevom društvu. Bubalo je navodno podignuo mesarski nož što se nalazio na mesarskom panju u krčmi, te je s njim krenuo prema Ardaliću. Potencijalno fatalan ishod pokušala je spriječiti krčmarica Stana Šarić, žena voditelja Šarića, pripriječivši Bubalu put pri čemu su oboje završili na tlu. Stana je pri padu udarila glavom o panj, te se ozlijedila. Iako se nakon toga situacija umah smirila, priča je dobila svoj epilog kada je Ardalić optužen da je ozlijedio krčmaricu udarcem štapom. Ardalić je te optužbe konzistentno odbacivao tvrdeći da je žrtva urote koju su protiv njega skovali njegovi politički neistomišljenici Božo Bijelić i Luka Šarić. Navodno se potonji kasnije pred nekim Mačevićem hvalio da je „zatorijo Ardalića – sad što mu bude“¹⁷². Ardalić je nakon dugoga sudskog procesa naposljetku osuđen na dvadeset jedan dan zatvora koji je imao odslužiti u šibenskoj tamnici, što je smatrao duboko nepravednim¹⁷³ optužujući dalmatinske sudove za korumpiranost: „Srbi imadu svoje Erkule [...] i da i Sudci su njevi Erkuli.“¹⁷⁴

Neposredno prije odlaska na odsluženje kazne, Ardalić je razmišljao kako što učinkovitije iskoristiti vrijeme provedeno u zatvoru, te je naumio u ćeliji raditi na svom novom etnografskom članku. Ti planovi učas su se izjalovili jednom kada se suočio s teškom zatvorskom svakodnevnicom koju je teško podnosio: „jerbo mi se nije mililo ni živiti u njoj [...] puno i puno potrošilo bi se karte dok bi se Šibenička tavnica opisala, kojoj se nemože reći tavnica, nego kasapnica od ljudi“¹⁷⁵. Dok se Ardalić još bio borio s tužbom zbog navodnog ozljeđivanja krčmarice, njegovi politički protivnici provlačili su ga kroz dnevni i tjedni tisak. Najteže je udaren

putem zadarskog Srpaskoga glasa u kojem je bio višekratno kritiziran¹⁷⁶. To ga je i ponukalo da napiše veoma opširnu repliku na optužbe s kojima se suočavao, koju je kasnije predao Marunu na lekturu¹⁷⁷. Na sreću, tekst njegove replike bio je izuzetno dug i neprikladan za objavljivanje, pa mu ga Marun nikada nije ni vratio – zbog čega danas preko njega možemo saznati dragocjene podatke o Ardalićevu životu prije 1890. godine¹⁷⁸.

VII. „Dalje vuče od gospode“¹⁷⁹

Nakon izlaska iz zatvora Ardalić se ponovno posvetio općinskim poslovima, gdje je naposljetku i zaposlen na popisu stanovništva koje je rađeno početkom 1901. godine¹⁸⁰. Iako je u prve dvije godine svoje političke karijere sakupio tek nekoliko manjih predmeta – među kojima se ističe jedna ostruga iz Varivoda – nije bilo većih pomaka u njegovoj djelatnosti¹⁸¹. Premda mu je Marun u rujnu 1900. godine ustupio 60 kruna za sitnija iskapanja u Varivodama i Bribiru, izvršavanje tog naloga se odužilo¹⁸². Naposljetku je Ardalić obavio samo jedno kratkotrajno sondiranje u Varivodama bez bitnih rezultata, dok je Bribir i dalje ostao izvan domašaja Starinarskog društva, makar je bribirskom zemljoposjedniku Nikoli Bijeliću-Steveliću, navodno, „srce kipilo za Bribirom“¹⁸³. Ardaliću je zbog slabog angažmana prigovorio i sam Marun, očito nezadovoljan činjenicom što nije iskoristio solidan iznos koji mu je

¹⁷⁶ [V. ARDALIĆ], Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom Zbornika, str. 59, 25. svibnja 1900.

¹⁷⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. travnja 1900.

¹⁷⁸ Marun je Ardaliću prigovorio kako mu je tekst „dug i posve dug“, što je Ardalić tvrdoglavo odbijao prihvatiti smatrajući da bi „drugovačije ostao jalov“. MHAS, Pisma V. Ardalića, 18. travnja 1900. U spornom tekstu, koji se danas nalazi u Arhivu MHAS-a, vidi se da je Marun prilikom lekture prekrizio nekoliko čitavih stranica. MHAS, Lit. djelatnost V. Ardalića, *Odgovor za Srpski glas*. – [V. ARDALIĆ], Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom Zbornika, str. 59, 25. svibnja 1900.: „na srpski glas odogovorijo sam su 24 stranice svega i svašta, ali mi fra Luigi Marun to odnio da će popraviti, pa se kajem ka svoji grija đe njesam Vami poslao da Vi u tije tamo novina turnete.“

¹⁷⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 27. kolovoza 1902.

¹⁸⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 11. veljače 1901.

¹⁸¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 18. travnja 1900. – 6. lipnja 1900.

¹⁸² L. MARUN, *Starinarski dnevnic*, str. 112, 8. rujna 1900. – MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. rujna 1900. – 11. veljače 1901.

¹⁸³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 26. rujna 1900. – 9. listopada 1901.

¹⁷² MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. lipnja 1900.

¹⁷³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. rujna 1900.

¹⁷⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. listopada 1900.

¹⁷⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 9. studenog 1900.

poslao za starinarske poslove¹⁸⁴. Čini se da je Marun u to vrijeme sumnjao kako Ardalić surađuje s nekim drugim muzejima, društvima ili kolekcionarima iza njegovih leđa¹⁸⁵.

Krajem travnja 1902. godine Ardalić je ponovno pokušao oživjeti svoj odnos s Marunom podsjećajući ga kako je „vrijeme već da se sjetimo našeg prijateljskog dopisivanja“¹⁸⁶. No ovaj je u to vrijeme već bio duboko uključen u lukrativnije rudarske poslove o čemu svjedoči i osjetno manji broj nadnevak upisanih u *Starinarskim dnevnicima* za 1902. godinu. Ardalić je bio pun razumijevanja za prijateljev poslovni pothvat, te mu je u svome stilu poručio: „muzej ni starine neće nikom kolača nataknuti na ruku, a rudane kad li tad li oće, i ja se tome veselim kao dobri prijatelj.“¹⁸⁷

Pa dok je njegova suradnja s Marunom stagnirala, Ardalić se na proljeće 1902. uputio u Zadar kako bi u Muzeju sv. Donata provjerio što se dogodilo s njegovom numizmatičkom kolekcijom koju je još 1898. godine poslao tadašnjem kustosu Mihovilu Glaviniću, neposredno prije njegove smrti. U zadarskom muzeju Ardalić se upoznao s nekoliko godina mlađim Josipom Bersom koji mu je izašao ususret. Kada se ustanovilo da tražene numizmatike nema, Bersa je Ardaliću ponudio novčano obeštećenje. Ta gesta, kao svaka novčana isplata, ostavila je dobar dojam na Ardalića, pa je on ubrzo Marunu iznio ideju da ubuduće „rimске starine“ šalje u zadarski muzej „jer da se [Vi, tj. Marun, op. a.] ne bavite rimskim isto starinama“¹⁸⁸. Marun, koji je i inače bio sumnjičav po pitanju Ardalićeve suradnje s drugim institucijama, nije tu ideju dobro primio, te mu je poslao vrlo neugodan odgovor u kojem mu je naložio da ne šalje nikakve predmete drugim muzejima bez njegova izričita odobrenja¹⁸⁹. Ardalić se nakon nekog promišljanja složio tražeći, doduše, da mu Marun pošalje barem jedno ljetno odijelo koje je planirao financirati prodajom nekih rimskih predmeta zadarskom muzeju¹⁹⁰. Kada mu je Marun

napokon te predmete vratio, uz prešutno odobrenje da ih prosljedi Bersi, Ardalić je to i učinio dobivši za njih slabašnih 18 forinti, što je u njemu iznova potpalilo višegodišnji prijezir prema siromašnim honorarima: „pravo je rečeno u narodu: dalje vuče od gospode!“¹⁹¹.

Uvijek aktivni Ardalić, u lipnju 1902. godine, doznao je za posjet nekog „učenaka iz Florencije“, koji je „na ove strane došao tražiti okamećenije riba /škojaka i t. d.“¹⁹². Zaintrigiran, Ardalić mu je izašao ususret uputivši ga „kamo toga ima za čim je pošao“¹⁹³. Dotični učenjak bio je Carlo de Stefani, tadašnji ravnatelj firentinskog Muzeja geologije, koji je u Ardaliću, čini se, pronašao izvrsnog terenskog asistenta¹⁹⁴. Nakon što se de Stefani vratio u Italiju, ponovno je kontaktirao Ardalića naručivši od njega još neke okamine, čemu je ovaj i udovoljio u studenom 1902. godine poslavši za Firencu 30 kilograma raznovrsnih fosila¹⁹⁵. Osim novčane kompenzacije, Ardalić je od de Stefanija primio i jednu „kašeticu“ raznovrsnog paleolitskog oružja i oruđa s lokaliteta diljem Mediterana, koju je planirao unovčiti putem zadarskog muzeja¹⁹⁶. Ardaliću je ubrzo iz Firence stigla nagrada koju je on osobno cijenio i više od novca – diploma u kojoj ga se imenuje članom i dopisnikom Muzeja geologije u Firenci¹⁹⁷. Ardalić, koji je bio iskreni zaljubljenik u sve vrste znanosti, posebno je cijenio počasti koje je primao od znanstvenih institucija, pa je ubrzo i ovu titulu istaknuo među ostalim titulama priloženim uz njegovo uvodno pismo za novog urednika *Zbornika za narodni život i običaje* Dragutina Boranića¹⁹⁸. O

u utorak odijelo, ako ih neverijedi: onda mi izvolite poslati predmete, a ja ću njih Bersi jer znam da mi u njima leži preobuka koja mi je od velike potrebe, a da istu imam /što nemam/ nebi ja Vami za njih nikada ništa gledao, ide se po onoj nužda granice nema.“

¹⁹¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 27. kolovoza 1902.

¹⁹² [V. ARDALIĆ], Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom Zbornika, str. 63, 3. travnja 1903.

¹⁹³ [V. ARDALIĆ], Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom Zbornika, str. 63, 3. travnja 1903.

¹⁹⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. lipnja 1902. – 17. rujna 1902. Danas Muzej geologije i paleontologije (*Il Museo di geologia e paleontologia*) čini jedan od šest odjeljenja firentinskog Prirodoslovnog muzeja (*Il Museo di Storia Naturale a Firenze*).

¹⁹⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. prosinca 1902.

¹⁹⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. prosinca 1902. – 20. prosinca 1902.

¹⁹⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 11. ožujka 1903.

¹⁹⁸ [V. ARDALIĆ], Prepiska Vladimira Ardalića s uredništvom Zbornika, str. 63, 3. travnja 1903. Ardalić se u

¹⁸⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 8. svibnja 1901.

¹⁸⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 8. svibnja 1901. Ardalić se, naime, u svojoj replici pravdao kako on „nikoga ne nudi starinama niti mu ih šalje.“

¹⁸⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 26. travnja 1902.

¹⁸⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. lipnja 1902.

¹⁸⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 26. travnja 1902.

¹⁸⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. lipnja 1902.

¹⁹⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. srpnja 1902.: „moja je mjera odijelu broj 52, te ako ih ima u Kninu i ako Vam je podovolju ovo što šaljem onda mi izvolite poslati

istinitosti Ardalićevih tvrdnji o suradnji s de Stefanijem svjedoče i dva članka u talijanskim izdanjima gdje je sasvim jasno priznat njegov doprinos firentinskoj muzejskoj kolekciji okamina¹⁹⁹. Vjerojatno je samo jezična i geografska barijera spriječila Ardalića da se potpuno ne posveti prirodoslovlju kao što se nekoć posvetio arheologiji i etnografiji. Naime, već samo nekoliko mjeseci nakon de Stefanijeva posjeta tražio je od Maruna da ga predstavi i preporuči splitskom prirodoslovcu Jurju Kolombatoviću²⁰⁰, što je, čini se, bilo i ostvareno²⁰¹. Ipak, Ardalićevi izleti u prirodoslovlje ostaju otvorenim za neka druga istraživanja.

VIII. „Odavna se nevigjamo, tako i ne pišemo“²⁰²

Iskustva s geologijom i paleontologijom dala su njemu novi motiv da se iznova preda poslovima u kojima je već imao ustaljenu mrežu suradnika. U međuvremenu, promijenile su se i okolnosti. Najavljeni početak gradnje nove škole u Bribiru naveo je tamošnje seljačke obitelji da preko njega počnu agitirati za pokretanje iskapanja. Njihovi motivi bili su, dakako, prvenstveno financijske prirode – osim trošarina za najam terena, arheološka istraživanja naumili su unovčiti i prodajom izvađenog kamenog materijala, što je bio učestali kompromis na koji je Starinarsko društvo moralo pristajati. On je svoju ulogu posrednika shvatio vrlo ozbiljno, pa je višekratno lobirao kod Maruna. Nakon što su Bijelići-Stevelići dobili jedan od sporova protiv paroha Save Bijelića, Ardalić je čak i privatno kritizirao Marunovu odluku da započne iskapanja u Plavnu prije onih na Bribiru²⁰³. Pri tom nije uzimao u obzir činjenicu da su Marunu zbog ograničenih financijskih sredstava ruke bile svezane, pa stoga nije bio u poziciji donositi ishitrene dalekosežne odluke. Zbog toga je, uostalom, ozbiljno razmišljao o su-

radnji s nekim drugim institucijama. Vjerojatno u tom kontekstu trebamo razumjeti i njegov susret s Franom Bulićem i Wilhelmom Kubitschekom koje je krajem travnja 1903. godine proveo kroz Pađene, Burnum, Bribir i Skradinsko polje²⁰⁴. Usprkos dobroj volji, Društvo nije bilo spremno podnijeti financijski teret tako velikog pothvata poput iskapanja Bribirske glavice iako je, izgleda, još 1902. godine Nikoli Bijeliću-Steveliću plaćena svojevrsna kapara od 160 kruna²⁰⁵. Osim nedostatka novčanih sredstava, stvari je otežavala i činjenica što je bribirski paroh Bijelić metodično podizao tužbu za tužbom i žalbu za žalbom protiv svih onih koji su planirali ustupiti svoje zemlje Hrvatskom starinarskom društvu²⁰⁶.

Za period koji je uslijedio nakon ovog neuspjelog pokušaja organiziranja iskapanja na Bribiru imamo iznenađujuće malo arhivskih izvora. U korespondenciji Ardalića i Maruna nalazimo lakunu od gotovo dvije godine koja se proteže između lipnja 1904. i svibnja 1906. godine – ispunjena tek trima pismima iz svibnja 1905. te iz siječnja i veljače 1906. godine. Prema svemu sudeći, ova rupa u materijalu nije rezultat zahlađenja odnosa jer *Starinarski dnevnik* svjedoče – doduše, također u ograničenom obimu – da je prepiska između Ardalića i Maruna zasigurno nastavljena i kroz ovaj period²⁰⁷. Kako Ardalićeva sačuvana pisma iz 1906. godine pretežito spominju rude i rudarstvo, čini se da su se i on, i Marun uvelike posvetili tom unosnijem poslu od starinarstva²⁰⁸.

To poduže razdoblje inercije, u kojemu je, među ostalim, prestala izlaziti i *Starohrvatska prosvjeta*, nakratko je prekinuto kada je do Ardalića došla vijest o pronalasku jednog izuzetnog ranosrednjovjekovnog groba na položaju „iza Vrbice“ u Skra-

svom karakterističnom stilu osjetio prozvanim opravdati što uopće surađuje s talijanskom institucijom: „zašto se nemam sramiti iako su Talijanci jer se tiče znanja i nauke.“

¹⁹⁹ G. DAINELLI, La fauna eocenica di Bribir in Dalmazia, parte prima, *Palaeontographia Italica*, vol. 10, Pisa, 1904, str. 142. – G. DAINELLI, Molluschi eocenici di Dalmazia, *Bollettino della Società Geologica Italiana*, vol. 25, Roma, 1906, str. 461.

²⁰⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. rujna 1902.

²⁰¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. prosinca 1902.

²⁰² MHAS, Pisma V. Ardalića, 19. veljače 1908.

²⁰³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. veljače 1903.

²⁰⁴ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 125, 22. travnja 1903. – 29. travnja 1903. – 30. travnja 1903. – 1. svibnja 1903. Marun je Ardaliću prethodno najavio ovaj posjet, MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. travnja 1903. – 22. veljače 1904: „ja sam mislilo kad je onaj jesenas [tj. na proljeće] iz Beča bijo na glavici da će on što početi, a Vi nemate pa onda tako i sve stoji.“

²⁰⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 10. studenog 1902.

²⁰⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 7. travnja 1903. (Bijelići-Stevelići) – 23. travnja 1903. (Kurtovići).

²⁰⁷ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 135, 29. siječnja 1905. – 9. ožujka 1905. – str. 137, 25. svibnja 1905.

²⁰⁸ Pa i prema *Starinarskim dnevnicima* uistinu se stječe dojam da se Marun u periodu između 1902. i 1906. godine dosta rjeđe posvećivao arheologiji, a češće rudarstvu.

dinskom Gračacu u kojemu su pronađene ostruge, mač i novci²⁰⁹. Unatoč pokušajima, Ardalić je od grobne cjeline uspio otkupiti tek ostruge za koje je mu je Marun kasnije isplatio 20 kruna²¹⁰. Nedugo zatim i sam se Marun uputio do lokaliteta kako bi provjerio situaciju na terenu, pritom zabilježivši kako je to bio „najukusniji grob, što ga je do sada odkopao“²¹¹. Iako u *Starinarskim dnevnicima* nema ni traga spomenu ranosrednjovjekovne spate o kojoj piše Ardalić, upravo je ona, po svemu sudeći, bila glavni motiv njegove kasnije pretrage. Naime, mač iz Gračaca trebao je biti tek peta spata u fondu Muzeja, nakon tri pronađene u Biskupiji i jedne iz Koljana. Što se točno dogodilo s ovim predmetom ostaje neriješeno pitanje jer među danas dostupnom Ardalićevom korespondencijom s Marunom nakon njegova pisma o ovoj grobnoj cjelini od 19. veljače 1906. godine nemamo niti jedno drugo pismo koje spominje ovaj nalaz²¹². Slučaj dodatno komplicira činjenica što se iz neutvrđenog razloga jedna od oštrica karolinških spata iz fundusa Muzeja, koja je danas atribuirana Morpolači, ranije pripisivala Gračacu Skradinskome²¹³. Kako se pouzdano zna da je Ardalić uistinu otkupio mač nađen u Morpolači – što je sada potvrđeno i njegovim pismima – čini se da je spata iz Gračaca netragom nestala i prije negoli su Ardalić i Marun uopće došli do lokaliteta.

Otkriće bogato opremljenog groba u Skradinskome Gračacu ipak nije bilo dovoljno za obnavljanje Ardalićeve starinarske djelatnosti. Izuzev nekih sitnijih pronalazaka i planova o istraživanju lokali-

²⁰⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 19. veljače 1906.: „tako slučajno pri jednoj jarugi radnici udariše lašunom u ploču, iz znatiželjnosti otkopaše snogu veliki grob dubog i širok koji da je bio cementat, ugledaše ostruge mač i komade od skupi haljina u te mjere da su rupili dendari patrolom slučajno, da su činili lašunom burlati po grebu i našu novac koga da je poštovodja Skradinski odnijo, a ostalo ostane u grebu neodrešeno radi predrasuda.“

²¹⁰ *Nota bene*, danas se ove ostruge ne mogu identificirati u inventaru MHAS-a. Ovdje koristim priliku da upozorim na mogućnost da ostruge nikada nisu dospjele do Kninskog muzeja jer su odmah po otkupu dane na konzervaciju „suodborniku“ Josipu Pichleru, L. MARUN, *Starinarski dnevnic*, str. 140, 19. veljače 1906.

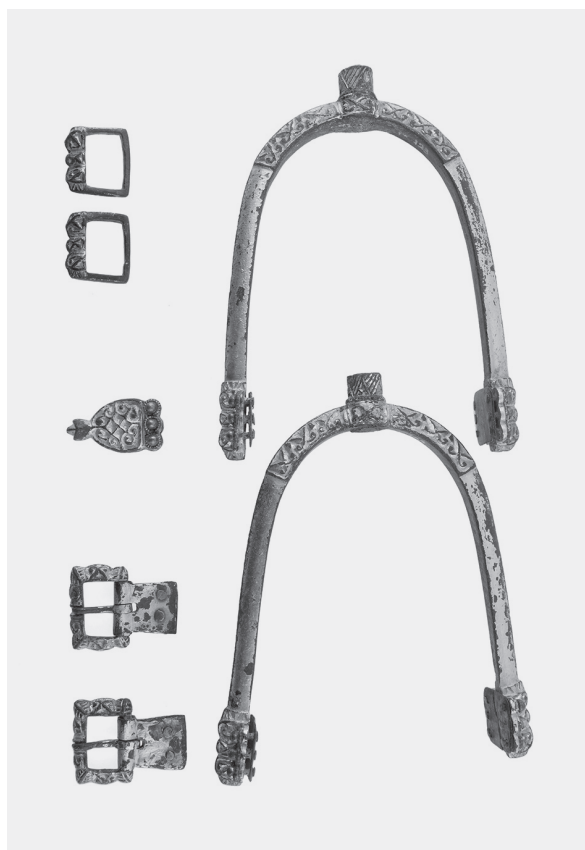
²¹¹ L. MARUN, *Starinarski dnevnic*, str. 141, 8. ožujka 1906.

²¹² Prvo sljedeće pismo potječe tek od 16. svibnja 1906.

²¹³ M. ZEKAN, K novoj atribuciji nalazišta mačeva karolinškoga obilježja iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, (Izd. HAD-a 15), (ur. B. Čečuk), Zagreb, 1992, str. 134.

sl. 14. Ranokarolinški mač i ostruge nađene u Morpolači (foto: A. Jurčević).

sl. 15. Pozlaćene ostruge iz Morpolače (foto: Z. Alajbeg).

teta Torkul u Ostrovici – koji je posjetio zajedno s Marunom – korespondencija iz ostatka 1906. i većeg dijela 1907. godine uglavnom se svodi na diskutiranje ruda i rudarskih poslova²¹⁴. Čini se da su obojica bili svjesni da se njihova suradnja svela tek na povremeno dopisivanje, pa je Ardalić taj sentiment iskoristio pri otvaranju svog prvog pisma iz 1908. godine, poslanog sredinom veljače: „odavna se nevigjamo, tako i ne pišemo, te pošto sam Vam uvijek bio vjeran, tako ću ostati i u buduće dok god budemo živi: pa bilo makar u kojem poslu“²¹⁵. Bio je to samo uvod jer je Ardalić u istom pismu javio kako su neki seljaci pri krčenju zemlje za vinograd otkrili nekoliko bogato opremljenih ranosrednjovjekovnih grobova u blizini crkve sv. Petra u Morpolači²¹⁶. Za razliku od Gračaca Skradinskoga, Ardalić je ovaj put pristigao na vrijeme, pa je, iskoristivši priliku, odmah otkupio pronađeni ranokarolinški mač (sl. 14). To će se pokazati izvrsnom odlukom, jer je zemljovlasnik Božo Tubić-Skorić ubrzo pronašao i par pozlaćenih ostruga za koje je bio tvrdoglavo uvjeren da su napravljene od čistog zlata (sl. 15). Štoviše, Tubić-Skorić je gorko žalio što je uopće pristao na Ardalićevu ponudu za otkup mača smatrajući da bi „sa ostrugami u zajedno bog zna šta uvatio“²¹⁷. Stoga je za par pozlaćenih ostruga pokušao iznuditi što veći novac te ih je preko kurira poslao i u Zadar kako bi dobio ponudu od Josipa Berse iz Muzeja sv. Donata²¹⁸. Bersa je, navodno, i samom Ardaliću dao ponudu za otkup mača i još nekoliko predmeta s istog lokaliteta, što je ovaj ozbiljno razmotrio, navodno smatrajući kako Kninskom muzeju takav mač nije potreban s obzirom na to da već posjeduje slične predmete. Štoviše, Ardaliću su stigle i ponude od nekih privatnih kolekcionara, što svjedoči da su luksuzniji arheološki predmeti tada često završavali i u privatnim rukama²¹⁹. Naposljet-

ku, Ardalić je odbio sve ponude, te je predmete u svom posjedu nakon nekog odugovlačenja predao Marunu, dok su svi ostali grobni prilozima u vlasništvu Tubića-Skorića otkupljeni prilikom Marunova posjeta Morpolači 29. veljače²²⁰.

Veliki uspjeh u Morpolači veoma je pozitivno djelovao na Ardalića, barem što se tiče njegove arheološke djelatnosti. Nedugo nakon Morpolače javio je Marunu kako je njegov prijatelj Vaso Šarić prilikom krčenja zemljišta za vinograd u Vukšiću pronašao par ostruga, naušnice, nekoliko noževa i ornamentirani novčić²²¹. Predmeti iz Vukšića trebali su biti prodani Marunu prilikom njegova sljedećeg posjeta Ardalićevim krajevima početkom travnja, ali se više ne spominju ni u pismima, ni u Marunovim dnevnicima²²². Krajem rujna Ardalić je obavio i neka manja iskapanja na položaju Ležaića glavice gdje je, na njegovo razočaranje, nađeno tek nekoliko naušnica²²³. Pri kraju godine, nakon smrti Save Mandića iz Otresa, čija je kći bila udana za njegovog brata Gaju, on je ponovno obavio posrednički posao između Mandićevih nasljednika i Starinar-

²¹⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. ožujka 1907. – 22. travnja 1907. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 147, 11. ožujka 1907.

²¹⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 19. veljače 1908.

²¹⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 19. veljače 1908.

²¹⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 19. veljače 1908.

²¹⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 19. veljače 1908. – 22. veljače 1908. – 26. veljače 1908: „ostruge je [Tubić-Skorić] poslao po nekom jarcu vlaškom u Zadar taman juče u jutro prije nek sam ja k njemu došao, ali svaka-ko će ih vratiti jer nije moguće da će on za iste uvatiti ono što je uprdio u svoju tikvetinu t. j. tobože da su mu zlatne. Nosao ih je svukuda pa eto najkašnje i u Zadar.“

²¹⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. veljače 1908.

²²⁰ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 163-164, 29. veljače 1908. Prema Ardalićevom pismu od 20. travnja 1908. čini se kako je Marun u travnju i sam poduzeo neka iskapanja kod crkve sv. Petra u Morpolači.

²²¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 8. ožujka 1908. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 164, 9. ožujka 1908.

²²² MHAS, Pisma V. Ardalića, 27. ožujka 1908. – Mate Zekan je pretpostavio da bi se ostruge iz Vukšića mogle nalaziti među nesvrstanim predmetima u inventaru MHAS-a, te ih je spojio s ostrugama s nepoznatog lokaliteta koje se nalaze pod inv. br. 630-631. Kako nije jasno na osnovi kojih podataka je došao do tog zaključka, ovo pitanje ostaje otvoreno. Za Zekanovo mišljenje vidi u M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*. Split, 2009, str. 37. – M. PETRINEC, *Zapažanja o poslijekarolinškom oružju i konjaničkoj opremi s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine u kontekstu povijesnih zbivanja u 10. i 11. stoljeću*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 39, Split, 2012, str. 74. – *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. (Ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 229, IV.59. Pri tom, treba napomenuti, da je Ardalić 2. veljače 1910. godine, tj. dvije godine nakon vijesti o nalasku ostruga, primio 8 kruna za otkup nespecificiranih predmeta od Vase Šarića. Kako Marun nije bio zadovoljan otkupljenim predmetima iz 1910. godine, čini se, kako se ovdje radi o dvije različite skupine nalaza s istog lokaliteta. Arhiv MHAS, Godina 1910., Spis br. 179. – MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. veljače 1910.

²²³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 29. rujna 1908. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 171-172, 24. rujna 1908. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 173, 30. rujna 1908.

skog društva kako bi se konačno postigao dogovor oko iskapanja na lokalitetu Lukačuša u Otresu²²⁴. Čini se da su svi planovi za 1909. godinu zaustavljeni kada je tijekom zime došlo do velike nestašice u skradinskoj općini, zbog koje je i sam Ardalić bio veoma zabrinut²²⁵. Mali broj sačuvanih pisama iz ove godine ne dozvoljava nam nikakvu bolju predodžbu o njegovoj djelatnosti. Pa iako su postojale određene sumnje da je Ardalić rukovodio opsežnim iskapanjima kod crkve sv. Bartula u Ždrapnju, koja su otpočela u jesen 1909. godine, pregledom arhiva ustanovljeno je da je taj posao u početku bio povjeren župniku susjednih Piramatovaca, fra Anti Peniću²²⁶.

IX. „I na glavici Bribirskoj
ima se pravo kopati, kamo držim
da bi se trud naplatio“²²⁷

Ardalić je bio mnogo aktivniji u starinarskim poslovima 1910. godine. Vjerojatno se već na Novu godinu pridružio Marunu na putu do Ždrapnja i Zablaca²²⁸. Mjesec dana kasnije posjetio je i Morpolachu kako bi od starog znanca Bože Tubića-Skorića otkupio više sitnih nalaza²²⁹, nakon čega je posjetio i Smrdelje gdje je obišao neke od položaja koji su mu duže vremena bili interesantni²³⁰. Upravo su Smrdelje i Bribirska glavica dugi niz godina bili apostrofirani kao dva najzanimljivija lokaliteta u skradinskoj općini, gdje bi, prema Ardalićevom mišljenju, „uspjeha bilo svugdje“²³¹. Pa premda do velikih pothvat u Smrdeljima nikada nije došlo, njegove želje, barem u vezi Bribirske glavice, konačno su se ispunile u drugoj polovici godine.

Ardalić je od početka bio uključen u radove na Bribiru. Zajedno s Marunom i Mirkom Medićem posjetio je Glavicu još 13. srpnja kada su dogovorene točke prvih sondi kojima su se trebali detekti-

rati ostatci bedema²³². Prva iskapanja započela su pet dana kasnije na općinskom zemljištu koje je Starinarskom društvu bilo ustupljeno na korištenje putem Ardalićeva posredovanja²³³. Početni ciljevi istraživanja ispunjeni su još prvog dana kada je Ardalić slavodobitno javio Marunu o pronalasku „ogromnog bedema“, dugačkog osam metara i širokog dva i pol metra²³⁴. Tim činom otpočeo je višegodišnji napor tijekom kojeg je Ardalić poslao Marunu više od sto pedeset pisama, više ili manje vezanih za iskapanja na Glavici, koja su najiscrpniji pisani izvor za rekonstrukciju tijeka prvih istraživanja na Bribiru. Štoviše, kasnije je jednom prigodom i sam Marun izradio prijepise dijelova Ardalićevih pisama poslavši ih odvjetničkoj kancelariji dr. Ivana Krstelja – koja je zastupala Hrvatsko starinarsko društvo i njihove štíćenike u sporu s popom Bijelićem – „da se iz istih nešto bolje orientira o parnicama na Bribiru“²³⁵.

U trenutku kada su istraživanja započela, Starinarsko društvo nije još posjedovalo gotovo niti jednu zemljišnu česticu na Glavici, iako su do tada već godinama bili vođeni pregovori s različitim zainteresiranim strankama. Kupnja zemljišta bila je u prvu ruku sprječavana od strane seoskog paroha Save Bijelića koji je redovito podizao tužbe zbog navodne uzurpacije crkvenog zemljišta protiv svakog zemljovlasnika koji je pregovarao s Društvom. Drugi problem predstavljala je i činjenica da su gotovo svi posjednici na Bribirskoj glavici imali neke dugove prema trećim strankama, poput privatnih vjerovnika ili banaka²³⁶. Dok je treću poteškoću

²²⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 7. listopada 1908. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 174, 24. studenog 1908.

²²⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 31. ožujka 1909.

²²⁶ Iskapanja su trebala početi na ljeto, ali su odgođena radi sezonskih radova, Arhiv MHAS, Godina 1909., Spis br. 67. – L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 188, 30. listopada 1909.

²²⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 8. travnja 1910.

²²⁸ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 192, 1. siječnja 1910.

²²⁹ O tome detaljno L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 192-193, 2. veljače 1910.

²³⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. veljače 1910.

²³¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. travnja 1910.

²³² L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 199, 13. srpnja 1910.

²³³ Zahtjev Općinskom upraviteljstvu odaslan je službenim putem 30. svibnja 1910. Arhiv MHAS, Godina 1910., Spis br. 59. – Načelnik Marko Mudražija odobrio je zahtjev 22. lipnja 1910. godine. MHAS, Godina 1910., Spis br. 64. – Činjenicu da su prva iskapanja provedena na općinskom zemljištu potvrđuje i Ardalićevo pismo od 18. srpnja 1910.: „i Pop Sava je bio sa jednim tutorom prigovorio je da je tlo općinsko, ali da je za dopušć kopanja prije imao biti seoski zbor!“ – Ardalić se na svoju ulogu posrednika između skradinske općine, u kojoj je dugo godina bio član Upraviteljstva, i Starinarskog društva osvrnuo s vremenskim odmakom u pismu od 17. veljače 1914.

²³⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 18. srpnja 1900.

²³⁵ Arhiv MHAS, Godina 1913, Pismo Luje Maruna odvjetničkoj kancelariji dr. Ivana Krstelja, 28. svibnja 1913, prijepis.

²³⁶ Takav slučaj je, na primjer, bio s Đurom Lalićem, koji je raspolagao imovinom svoje žene, udovice Gažić, i

činilo to što je u nekim slučajevima više vlasnika bilo upisano na istu zemljišnu česticu. Sve su to bili problemi zbog kojih je Hrvatsko starinarsko društvo moralo oprezno postupati, kako ne bi uzaludno bila plaćana zemljišta na koja kasnije Društvo ne bi moglo polagati prava.

Dobro plaćeno sudjelovanje na iskapanjima ubrzo je privuklo veliki broj seljana na stranu Društva, što je u veoma kratkom roku potpuno razoružalo seoske struje koje su se protivile arheološkim pothvatima na Glavici. Istovremeno, stvorili su se novi neočekivani problemi; zbog pomame seljaka za zaradom Ardalić se veoma brzo našao pod velikim pritiskom da zaposli što više seljana „jer ih množija dolazi za raditi“, „pošto su odavno jadnici očekivali ovaj rad“²³⁷. S velikim brojem radnika pod svojom kontrolom, Ardalić je unutar samo nekoliko dana iskopao čak pedeset metara bedema „sa istočne strane“²³⁸. Time je vrlo brzo pozicija Starinarskog društva potpuno konsolidirana: zapošljavanjem lokalnog seljaštva željnog zarade na svoju su stranu pridobili lokalnu zajednicu, dok su otkrićem bedema dobili vidljive dokaze svog rada koje su mogli koristiti u pregovorima s političkim institucijama o čijem financiranju su iskapanja naposljetku i ovisila.

X. „Kad bi u sviju mi to uzeli [...] onda bilo [bi] tri dijela našeg Bribira“²³⁹

Do kraja 1910. godine sklopljeno je nekoliko usmenih dogovora sa zemljovlasnicima na Glavici. Čini se da je Marun u početku samo planirao iznajmljivati zemljišta nadajući se donošenju novog zakona koji je trebao pogodovati arheolozima. Ardalić mu je osporio takva razmišljanja, upozorivši ga kako je opasno nadati se da će „vlastnici prisilno morati dati proizvagjati iskopine na svojim zemljama“²⁴⁰. Uz to je smatrao kako bi dobri rezultati iskapanja mogli samo uzrokovati daljnji porast cijena zemljišta, posebno u slučaju otkrića skupocjenih predmeta²⁴¹. Usprkos Marunovoj nevoljko-

sti da se pokrene proces otkupljivanja, Ardalić je nastavio održavati kontakte s bribirskim zemljovlasnicima. Čini se da je otkup zemljišta konačno potaknulo povećanje potpore koju je Društvo isplaćivala Zemaljska Vlada Kraljevine Hrvatske Slavonije i Dalmacije, a koja je na inicijativu bana Nikole Tomašića, 30. kolovoza 1910., podignuta na 2000 kruna²⁴². Time je Društvo konačno dobilo financijsku injekciju s kojom se moglo upustiti u rizik s otkupom zemljišta.

Prvo je postignut usmeni dogovor sa skrbnicima nasljednika imanja Gažića, čija se zemlja nalazila na jugozapadu Glavice, s kojima je ugovorena cijena od 900 kruna²⁴³. Dva mjeseca kasnije došlo je i do pogodbe s Kurtovićima kojima je obećana naknada od 600 forinti uz uvjet da im se osigura pravna potpora u slučaju da ih pop Sava Bijelić ponovno tuži na sudu, što se naposljetku i obistinilo²⁴⁴. Nedugo zatim dogovoren je otkup s Vasom Stevelićem i njegovim sinovcem za iznos od 430 kruna²⁴⁵, a pregovaralo se i s Nikolom Gnjičićem koji je posjedovao zemlju „u buru od crkve“, „pored nagjenih vrata“²⁴⁶. Usprkos tome što nije bilo većih problema u pregovorima sa samim seljacima, do službenih kupoprodajnih ugovora otežano se dolazilo. Poteškoće su se rađale iz činjenice što je pop Sava Bijelić nastavio osporavati vlasništvo na pojedinih česticama gotovo svim prodavateljima, što im je donosilo rizike, a Društvu i dodatne troškove sudskih parnica. Tako je, na primjer, otkup posjeda Kurtovića neko vrijeme bio pod upitnikom zbog spora oko ključne čestice 1531/3 na kojoj se nalaze ostatci tursko-mletačke utvrde²⁴⁷. Dok je Gažićima odmah nakon sklapanja ugovora s društvom, u ožujku 1911. godine, Bijelić osporio vlasništvo nad katastarskom česticom 1523 koja se nalazila tik uz groblje²⁴⁸.

Nakon usmenih dogovora, trebalo je početi potpisivati i kupoprodajne ugovore na što se Marun,

svojih posinaka (MHAS, Pisma V. Ardalića, 26. srpnja 1910. – 7. kolovoza 1910.); te s obitelji Kurtović (28. listopada 1910.).

²³⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. listopada 1910. – 21. listopada 1910.

²³⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 20. srpnja 1910.

²³⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. studenog 1910.

²⁴⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. kolovoza 1910. – 1. rujna 1910.

²⁴¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. rujna 1900.

²⁴² Arhiv MHAS, Godina 1912., Spis br. 233.

²⁴³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 26. srpnja 1910. – 14. rujna 1910.

²⁴⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. studenog 1910. – Arhiv MHAS, Godina 1912., Spis br. 84.

²⁴⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. studenog 1910. – 3. siječnja 1911.

²⁴⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. srpnja 1910. – 27. studenog 1911.

²⁴⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 29. siječnja 1911.

²⁴⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. ožujka 1911. – 21. ožujka 1911. – 25. ožujka 1911. – Arhiv MHAS, Godina 1912., Spis br. 94.

nakon dužeg premissljanja, konačno odlučio 1911. godine. Stoga je dogovoren otkup zemlja Boška Stevelića, jednog od dvojice stričevića Stevelić, kojemu je obećano 310 forinti²⁴⁹. Zbog potražnji Boškovihi kreditora – braće Filipi i banke pok. Jovana i Marije Krnete – i taj je otkup umalo zaustavljen, ali se nakon višemjesečnih pregovora, u koje su uključeni i vjervnici, naposljetku ipak materijalizirao²⁵⁰. Dogovor sa Stevelićima konačno je kompletiran kada je Boškov brat Nikola konačno prodao Društvu svoj dio imovine u prosincu 1911. godine – bio je to kraj dugogodišnjih zavrzlama koje su počele još davne 1895. godine²⁵¹. Tim je činom Starinarsko društvo došlo u posjed cjelokupnog imanja stričevića Stevelića na Glavici, koje je uključivalo i ključnu katastarsku česticu 1531/2 na kojoj se nalaze ostatci samostana sv. Marije²⁵². Ardalić je dovršetak sage s Stevelićima dramatično komentirao:

„Nitko nezna, koliko je sad moje srce na mjestu, kad smo kupili zadnje u Stevelića. Što je Rusima bilo pred Plevnom osvajanje Zelenog brda, a Japancima Port-artura, to je sad nami sasvim Bribira, koji je sad naša Ninevija naša Troja.“²⁵³

Povijest će pokazati da je Ardalić istrčao pred rudo. Zbog toga što neki podatci vezani za čestice, navodno, nisu bili ispravni ugovor je još jednom vraćen na ispravljanje²⁵⁴. Ubrzo se u priču uključio i pop Bijelić koji je podignuo novu tužbu protiv Stevelića osporavajući njihovo pravo na neke od dijelova prodanih čestica²⁵⁵. Zbog tog sudskog procesa Ardalić je na položaju franjevačkog samostana iskapao tek u listopadu 1913. godine²⁵⁶.

Koncem prosinca 1911. godine konačno je potpisan i ugovor o kupoprodaji s nasljednicima Marka Kurtovića, čime su, barem na papiru, osigurane sve, tada ključne arheološke točke na Bribirskoj glavici²⁵⁷. Nešto ranije te godine dogovoreni su i uvjeti s

obitelji Mandić, koji su za rentu Starinarskom društvu ustupili posjed takozvane Lukačeve ograde u Otresu, gdje je u nekoliko kampanja tijekom 1911. i 1912. godine Ardalić djelovao poprilično slobodno, često delegirajući rad svojoj užoj obitelji²⁵⁸.

Godine 1912. dovršen je planirani proces otkupa. Ardalić je prvo pregovarao s Lujom Bijelićem čija se čestica nalazila ispod otkopanih bedema²⁵⁹. Ubrzo je postignut dogovor s Vujom Stevelićem²⁶⁰, da bi se u kolovozu 1912. godine konačno potpisali ugovori s obitelji Gnjidić i Vasom Stevelićem²⁶¹. Time je Društvo došlo do natpolovične većine zemljišta na Bribirskoj glavici, nakon čega se moglo potpuno posvetiti iskapanjima i izgradnji infrastrukture. Zbog znatnih troškova otkupa zemljišta i skupog projekta gradnje društvene kuće na Bribiru financije Društva naposljetku su toliko rastegnute da 1912. godine po prvi put nije bilo moguće platiti „društvenih poreza“²⁶².

XI. „Po mogućnosti radnici bi želili da im se u subotu plati, jer će onda biti bolji i veseliji“²⁶³

U radnim listama koje se čuvaju u Arhivu MHAS-a za cijeli period prvih iskapanja na Bribirskoj glavici vidi se da je Ardalić vršio dužnost „upravitelja radnje“. Kako se jasno iščitava iz pisma, ali i iz *Starinarskih dnevnika*, Marun je na Glavicu dolazio povremeno kako bi nadgledao napredak iskapanja, pregledavao pronađene predmete i davao naputke za daljnje sondiranje²⁶⁴. Stoga je

p. Marka Kurtovića sve njihove zemlje na glavici Bribira.“

²⁵⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. listopada 1911. – Pregled prvih istraživanja Otrisa donosi M. ZEKAN, Pregled istraživanja lokaliteta Otres - Lukačuša, str. 261-270.

²⁵⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 27. siječnja 1912.

²⁶⁰ Arhiv MHAS, Godina 1912., Spis br. 55.

²⁶¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 6. kolovoza 1912. – MHAS, Godina 1912., Spis br. 256/14.

²⁶² Arhiv MHAS, Godina 1913., Nerazvrstani spisi, Marunov dopis za gvardijana kninskog samostana, 16. veljače 1913.

²⁶³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 20. srpnja 1910.

²⁶⁴ L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, str. 199, 13. srpnja 1910.: „Bio sam u društvu Ardalića i O. [Mirka] Medića obači Bribir, namjerom da ustanovim točke gdje bi se imale započeti iskopine, ne bili se našli ostanci bedema...“ – str. 200, 24. rujna 1910.: „dao sam Ardaliću naputke gdje da oko bedema opet nešto kopa.“ – str. 200-201, 4. listopada 1910.: „Dao sam nešto kopati na ovoj gromili gdje je prije Ardalić našao ulomak ‘štele’

²⁴⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. svibnja 1911.

²⁵⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 11. kolovoza 1911.

²⁵¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. prosinca 1911. – 17. veljače 1895.

²⁵² MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. studenog 1911. – 21. studenog 1911.

²⁵³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 21. studenog 1911.

²⁵⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. siječnja 1912.

²⁵⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. ožujka 1912. – 15. ožujka 1912.

²⁵⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. listopada 1913. – 4. listopada 1913. – 11. listopada 1913.

²⁵⁷ Arhiv MHAS, Godina 1911., Spis br. 168, 22. prosinca 1911. – Arhiv MHAS, Godina 1912., Spis br. 84: „Buduć naše društvo konačno odkupilo od baštinka

Ardalić u prve dvije godine istraživanja, a onda i 1913. godine, imao dosta veliku autonomiju u svom radu. On je za svoj rad na Glavici bio plaćen 5 kruna po danu, drastično više negoli obični nadničari kojima je plaća varirala oko 1,60 kruna. Nadalje, zbog njegovih zasluga tijekom dugog procesa otkupljivanja zemljišta, Društvo mu je 1911. godine jednokratno isplatilo 300 kruna nagrade²⁶⁵.

Prva godina istraživanja prošla je bez većih iznenađenja. Društvo je pronađene artefakte skladištilo u prostorima seoske škole, kontakti sa zemljovlasnicima redovito su održavani, a sondiranje i iskopanje bedema teklo je po planu²⁶⁶. Pred kraj radova, u studenom 1910. godine, Ardalić je Marunu preporučio podizanje barake na Glavici kako bi se osiguralo sklonište za radnike u slučaju nevremena, što je, kako se čini, prvi začetak ideje o gradnji muzejske kuće²⁶⁷. Zimska pauza iskorištena je za pripremanje terena za novu sezonu iskapanja. Na Bribir su tako u travnju 1911. godine pristigle tračnice koje su Društvo koštale 340 kruna²⁶⁸. Postavljene su dvadesetak dana kasnije čime su stvoreni preduvjeti da se uz pomoć *vagoncina* učinkovitije pristupi iskopavanjima bedema²⁶⁹. Nova arheološka sezona započela je u svibnju, a Marun i Ardalić već su tada tražili pogodan položaj za gradnju društvene kuće²⁷⁰. Pa dok je Ardalić od početka predlagao položaj na Glavici, i to „na Gažića zemlji“ koja „nije blizu crkve“, čini se da je Marun bio taj koji se prvotno odlučio za poziciju nedaleko od popove kuće u podnožju Glavice. Planovi o izgradnji znatno su se ubrzali jednom kada se doznalo kako seoska učiteljica planira napustiti Bribir 15. rujna 1911. godine, što je kod Ardalića probudilo strah da bi njezin nasljednik možda mogao zauzeti stranu Save Bijelića i izbaciti starine iz školske zgrade²⁷¹. Ta zlorada predviđanja naposljetku se ipak nisu ostvarila jer je

novi učitelj Mirko Ležaić bio veoma zainteresiran za arheologiju i sudjelovanje u radovima. Nakon dovršetka ljetne kampanje na Glavici, Ardalić je orijentirao svoju pažnju na Otres, gdje je već od sredine listopada iskapao na položaju Lukačuša²⁷².

Niz uspjeha prekinuo je naoko bezazlen incident s Ivanom Velikonjom kojega je Ardalić navodno uvrijedio 28. listopada 1912. godine nazvavši ga „škrbom“, zbog čega ga je Velikonja kazneno prijavio²⁷³. Pa dok je Ardalić smatrao da je ova optužnica posljedica njegova osobna neprijateljstva s Velikonjinim rođakom Dušanom Sinobadom, incident će ga na kraju papreno koštati jer je u veoma kratkom roku osuđen na mjesec i pol dana zatvora, što je uzaludno pokušavao izbjeći žalbenim postupkom, prvo u Šibeniku, a zatim i na vrhovnom sudu²⁷⁴.

Osim Ardalićevih problema sa zakonom, tenzije su rasle i na relaciji Hrvatskog starinarskog društva i seoske frakcije vođene od strane paroha Save Bijelića, kojemu je 1912. godine postajalo sve jasnije da će se Društvo dugoročno zadržati na Bribiru. Pa iako je Ardalić putem općinskog vijeća u Skradinu dobio odobrenje za gradnju muzejske kuće u podnožju Glavice²⁷⁵, nekoliko seljaka iz obitelji Bijelić, u travnju 1912. godine, nasilno je prekinulo radove na izgradnji društvene kuće, usput ispunivši iskopane temelje raznim šutom zbog čega se na kraju i odustalo od te lokacije²⁷⁶. Ardalić je bio uvjeren da iza tog događaja stoji njegov stari protivnik, seoski glavar Bribira, Božo Bijelić²⁷⁷. Samo par dana kasnije sazvan je seoski zbor na kojem je odlučeno da se pošalje seoska deputacija u Skradin kako bi se od općine zatražilo da zaustavi arheološka istraživanja²⁷⁸. Istovremeno, iza kuloara vršen je pritisak na novog seoskog učitelja Mirka Ležaića kako bi ga se nagnalo da zabrani skladištenje pronađenih artefakata u prostorima školske zgrade²⁷⁹. Situacija je na kraju riješena uz mnogo neizvjesnosti kada je

s rimskim vojnikom...“ – str. 202-203, 14. studenog 1910.: „Dao sam kopati dalje oko bedema na Bribiru.“

²⁶⁵ Arhiv MHAS, Godina 1911., Nerazvrstani spisi, Primnica br. 49. – MHAS, Godina 1911., Nerazvrstani spisi, Ardalićev „Račun što je nuzgredno potrošeno okolo Bribira“.

²⁶⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 21. studenog 1910.

²⁶⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. studenog 1910.

²⁶⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 12. travnja 1911. – L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, str. 211, 1. svibnja 1911.

²⁶⁹ L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, str. 211, 1. svibnja 1911.

²⁷⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. svibnja 1911. – 24. svibnja 1911.

²⁷¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. srpnja 1911.

²⁷² MHAS, Pisma V. Ardalića, 18. listopada 1911.

²⁷³ Kasnije će se ovog incidenta Marun sjetiti u pismu za Vladimirova brata Gaju Ardalića. Arhiv MHAS, Godina 1914., Nesvrstani spisi, Marunovo pismo za Gaju Ardalića, 29. ožujka 1914., prijepis.

²⁷⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 11. prosinca 1911. – 1. siječnja 1912. – 22. veljače 1912.

²⁷⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 22. veljače 1912. – 13. ožujka 1912.

²⁷⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. travnja 1912. – L. MARUN, *Starinarski dnevnici*, str. 224, 13. travnja 1912.

²⁷⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. travnja 1912.

²⁷⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. travnja 1912.

²⁷⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. travnja 1912.

sl. 16. Posjet arheološkim iskopanjima na Burnumu. S lijeva na desno: Mihovil Abramić, Emil Reisch, Guido von Kaschnitz-Weinberg, Josip Bersa, Josip Bervaldi, Lujo Marun i Vladimir Ardalić (fotografirao Ćiril Metod Iveković, 1912.; MHAS).

skradinska općina konačno stala na stranu Društva poslavši oštro upozorenje bribirskom glavaru Boži Bijeliću²⁸⁰. Time su definitivno riješeni svi problemi s opozicijom u selu.

Kada je Marun unajmio nekog „Talijanca“ – vjerojatno je ovdje riječ o Antoniju Alborghettiju – za podizanje nove društvene kuće koja se imala podići na Glavici, došlo je do prvih većih nesuglasica između njega i Ardalića²⁸¹. Istovremeno, na Bribiru je sve više funkcija i odgovornosti preuzimao seoski učitelj Mirko Ležaić. U vrijeme kada je Ardalić bio zauzet iskopanjima u Otresu, upravo je Ležaić preuzeo poslove vođenja radnih lista i nadgledanja radova²⁸². Njegovo ime također nalazimo među svjedocima u izjavi Jakovljevića kojom oni priznaju sva prava na prodanim zemljama Hrvatskom starinarskom društvu²⁸³. Ovo mijenjanje odnosa snaga primijetio je i sam Ardalić, koji je prigovorio kako „u Bribiru ima zapovjednika i odviše“²⁸⁴. Ubrzo je u ovim promjenama vidio dokaz da je on „škartirat sa iste glavice“, koju je „mogu reći s krvi osvojio“²⁸⁵.

²⁸⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 24. travnja 1912.

²⁸¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 24. travnja 1912.

²⁸² MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. travnja 1912. – 18. travnja 1912. – 21. travnja 1912.

²⁸³ MHAS, Godina 1912., Nerazvrstani spisi, Izjava Jakovljevića, 1. veljače 1912.

²⁸⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 21. travnja 1912.

²⁸⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 24. travnja 1912.

sl. 17. Posjet Burnumu, u prvom planu s lijeva na desno: M. Abramić, J. Bervaldi, Emil Reisch, G. von Kaschnitz (sjedi), L. Marun, Ć. M. Iveković, V. Ardalić (fotografirao J. Bersa, 1912.; Arheološki muzej u Splitu, Arhiv M. Abramića).

Teško je kazati koliko je Ardalićevo nezadovoljstvo tada bilo opravdano, s obzirom na to da te 1912. godine nije bilo značajnijih iskopanja na Glavici te je većina truda uložena u gradnju društvene kuće. Ardalić je naposljetku pred ljeto bio prisiljen otići na odsluženje kazne u Šibenik zbog uvrede Velikonji, gdje je većinu vremena, zahvaljujući preporuci dr. Bogića, odležao u zatvorskoj bolnici²⁸⁶.

Nakon izlaska iz tamnice Ardalić je sve češće bio zaokupljen privatnim dugovima i poteškoćama u koje je njegova obitelj zapala, što će se sporadično javljati kao problem praktički sve do kraja njegove korespondencije s Marunom²⁸⁷. Iz istog razloga Marun je nekoliko puta i intervenirao u Ardalićevo ime kod Splitske banke kako bi mu osigurao odgodu povrata duga²⁸⁸.

Zbog privatnih obveza, tj. odlaska u skradinski katastarski ured, Ardalić nije ni prisustvovao ve-

²⁸⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 24. svibnja 1912. – 14. srpnja 1912.

²⁸⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 12. svibnja 1912. – 3. studenog 1912. – 1. siječnja 1913.

²⁸⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. studenog 1912. – 24. ožujka 1914.

likoj proslavi dvadeset pete obljetnice Kninskog muzeja²⁸⁹. Ipak, tim povodom oštro se osvrnuo na Marunove protivnike koji su ga spletkama pokušali smijeniti, a nije niti propustio priliku prisjetiti se svoje uloge u izgradnji Muzeja:

„Kao ja sam najstari prijatelj muzeja jer ima 20. god. da za nj sabiram starine, za koga sam i Bribir osvojio, pa sad nebi bilo pravo da se drugi po njemu baši i t. d. Ko misli pravo i oće da reče, Vi ste Otac Kninskog muzeja, pa bi sad rada neki da su kao oni gospodari, a da je Vaš rad za ništo. Dur dur! Čeli bi neki biti gotovu djetetu čaća!“²⁹⁰

Mjesec dana kasnije, 4. listopada 1912. godine, Ardalić se našao u probranom društvu dalmatinskih arheologa koji su s Emilom Reischom, tadašnjim ravnateljem bečkog Carskog i kraljevskog Instituta za arheologiju, posjetili Burnum kako bi izvidjeli novo započeta sistematska iskapanja tog lokaliteta (sl.16-17)²⁹¹. Među šarolikim društvom sastavljenim od djelatnika iz cijele Dalmacije, našli su se Mihovil Abramić, tadašnji zastupnik bečkog Instituta koji je djelovao kao poveznica između austrijskih i dalmatinskih arheologa, barun Guido von Kaschnitz-Weinberg – Reischov ondašnji student, Josip Bersa iz Muzeja sv. Donata u Zadru, Buličev *protégé* Josip Bervaldi te Lujo Marun i Ćiril Metod Iveković kao predstavnici Kninskog muzeja odnosno Hrvatskog starinarskog društva²⁹². Dan kasnije, isto društvo u nešto manjem broju posjetilo je i Bribirsku glavicu²⁹³.

XII. „Ko vragom tikve sadi dopodne od podne o glavu mu ih razbija“²⁹⁴

Godine 1913. Ardalić je uistinu mnogo vremena provodio na Bribirskoj glavici. Unutar kalendarske godine poslao je Marunu čak pedeset jedno pismo od kojih se mnoga, izravno ili neizravno, tiču Bribira, što je posebno bitno s obzirom na to da u *Starinarskim dnevnicima* ne nalazimo niti jedan upis vezan za Bribir u tom periodu. Izgleda kako Ardalić i Marun nisu bili u najboljim odnosima još od ljeta 1912. godine, no kako je Marun početkom 1913. godine trebao Ardalićevu pomoć u kompliciranom sudskom sporu koje je Društvo vodilo s parohom Savom Bijelićem oko vlasništva nad katastarskom česticom 1531/3, ponovno su obnovili odnos²⁹⁵. Uz suđenje, radovi na Glavici prvenstveno su se ticali dovršavanja društvene kuće, o čemu svjedoče učestali spomeni nabavke vapna i drugoga građevinskog materijala, kao i Ardalićevo prigovaraje zbog nedostatne brzine izvođenja radova²⁹⁶. Čini se da je kuća konačno dovršena u kolovozu 1913. godine, nakon čega je građevinar Sava Jakovljević, zasigurno iziritiran Ardalićevim učestalim prigovarajem, odbio njemu predati ključeve, odnijevši ih, mimo Marunovih uputa, osobno u Knin²⁹⁷. Nakon prijedora oko ključeva, koji je potrajao nekoliko tjedana, dovršetak građevinskih radova ponovno je otvorio prostor za veća iskapanja koja je Ardalić dulje vrijeme fanatično iščekivao: „Vami je dobro poznato da sam ja kao rođen za starine iztraživati, u ime čega se uzdam da ću na Bribiru u tom potpuno uspjeti.“²⁹⁸

Prva iskapanja jesenske kampanje vođena su uokolo novoizgrađene kuće, vjerojatno u utilitarnom pokušaju da se poslije njih lakše uredi okućnica²⁹⁹.

²⁸⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 31. kolovoza 1912.

²⁹⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 31. kolovoza 1912.

²⁹¹ Ova do sada nepoznata epizoda, potvrđena je pronalaskom nekoliko fotografija u Arhivu Abramić Arheološkog muzeja u Splitu, koje su očigledno nastale istog dana kao i ovdje priložena fotografija. Vjerojatno je da se iste fotografije nalaze u još nekim od privatnih arhiva osoba koje se na fotografijama pojavljuju.

²⁹² L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 226, 4. listopada 1912. Pri tom napominjem kako je Marun u svojim spisima iskrivio von Kaschnitzovo ime u Kornitz odnosno Kortnitz, što je imalo nesretan odjek u nekim suvremenim osvrtima na Burnum. Zahvaljujem Wulfu Raecku što mi je osobno potvrdio pretpostavku da je mladić na fotografiji uistinu Kaschnitz. Vidi W. RAECK, C. BECKER, *Guido von Kaschnitz-Weinberg*, Frankfurt, 2016.

²⁹³ L. MARUN, *Starinarski dnevnik*, str. 226, 5. listopada 1912.

²⁹⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. veljače 1914.

²⁹⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 20. veljače 1913. – 20. ožujka 1913. – 9. travnja 1913. – 8. svibnja 1913. – 12. svibnja 1913. – 4. lipnja 1913. – 3. srpnja 1913. – 4. srpnja 1913. – ARMUS, Arhiv L. Jelića, Pisma V. Ardalića, 22. ožujka 1913.: „Kako se fra Luigi zamrzio s popom Savom [Bijelićem] odavno, tako on nije pačao u Bribir, nego sav se osvojio preko mene“ [...] „fra Luigi odavno samnom ne župi, ali sad je u škripecu, pa mi se obratio u velike.“

²⁹⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 5. siječnja 1913. – 15. ožujka 1913. – 8. travnja 1913. – 29. lipnja 1913. – 4. srpnja 1913. – 9. srpnja 1913. – 13. kolovoza 1913. – 25. kolovoza 1913.

²⁹⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. kolovoza 1913.

²⁹⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. srpnja 1913.

²⁹⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 25. rujna 1913. – 1. listopada 1913.

Dovršetkom tih radova, dogovoreno je da se 6. listopada 1913. godine konačno započnu iskapanja na položaju franjevačkog samostana, na čestici otkupljenoj od obitelji Stevelić, gdje su se očekivali senzacionalni rezultati³⁰⁰. Kampanja je potrajala oko mjesec dana, ali usprkos nadanjima nisu pronađeni bogato opremljeni grobovi kakve su Marun i Ardalić priželjkivali. Razočaranje je sigurno bilo veliko, te su problemi postajali sve očitiji³⁰¹. Ardalić nije bio oduševljen kada je Marun prilikom pregleda pronađenih predmeta komentirao: „o predmetim našastim ne izrazivam se ništa, jer bi samo dangubio“³⁰². Odmah po završetku jesenske kampanje došlo je do novih nesuglasica između Ardalića i Maruna, koje su se ticale neusklađenih računa³⁰³. Pa dok je Marun bio potpuno uvjeren da je Ardalić taj koji je „netočan, da ga pamet vara“³⁰⁴, potonji je ostao tvrdoglavo ponosan:

„Vi ako baš nemate dobre velje o mojoj osobi, da ja budem stajnik na Bribiru slobodno ste mogli mi reći Vlade za te nije ovdje i. t. d. a ne sračunim i još s čim. Kao da se štufoam pa sam ostavim i ponudom mizerne plaće znate da ja još njesam na kući pogorio, ni propao. Bio sam dosad bez Bribira pa bi mogao biti i osalen, mene su zavele starine što nikoga, ja mogu kopati gje me je volja zovu me na sve strane, i drugi učenjaci mene bi stavili u ime toga, ali ja njesam bio nikad izdajica pa i neću.“³⁰⁵

Čini se da u prvi mah Marun nije ovaj spor shvaćao preozbiljno jer je upravo u to vrijeme poslao službeni zahtjev Kotarskom poglavarstvu u Šibenik kako bi pokušao Ardaliću osigurati status zakonitog čuvara-poljara na Bribirskoj glavici, čime bi ovaj dobio pravnu mogućnost uživati neiskorištene društvene poljoprivredne površine³⁰⁶. No kako se

do kompromisa nikako nije moglo doći, spor oko financija ubrzo je prerastao u svađu. Marun je tako na margini Ardalićeve pisma od 2. prosinca 1913. godine rukom napisao veoma zajedljiv komentar: „pokušaje navesti me da mu računam nadnice koje nije zaradio“³⁰⁷. Pa dok je Marun već postajao sve ljuciji, Ardalić nije na vrijeme shvatio ozbiljnost situacije, te je odbijao preuzeti bilo kakvu odgovornost, usput iskoristivši prigodu da prigovori kako se „u kući [na Glavici] nemože stati od leda“³⁰⁸. Istovremeno, nastavio je Marunu iznositi planove o daljnjim iskapanjima koja su se imala izvesti zapadno od crkve sv. Joakima i Ane³⁰⁹. Do kraja mjeseca stvar je potpuno eskalirala, pa je Ardalić u afektu odlučio napustiti Bribir: „pa kad se tako navrlo slobodno u svaka doba čekam Vas, da se čistim iz nje [društvene kuće, op. a.]“³¹⁰. Ubrzo je nadodao „kad Vi rupite učinimo račune pa svak sebi“³¹¹. Nije sasvim jasno što se u sljedećih mjesec dana dogodilo jer je Marun zbog zime odugovlačio s ponovnim odlaskom na Bribir, pa je Ardalić nastavio povremeno boraviti u društvenoj kući³¹². Nakon smirivanja strasti, Ardalić je pokušao izgladiti odnose, prelazeći preko teških riječi:

„Kad se jadicovao onda da sam [se] tobože uvrijedio i da sam pozveketao od starosti. Ja sam bio izazvat, da se žalim, kad se požalio onda već sam posmatrat bezobraznim, i prama meni postala antipatija, Da sam znao, da će te Vi takovi ostati prama meni, pregorio bi ja sve i svijuju! Jer njesam ja Vas nikad otijući uvrijedio, ni ti sam kaderan da [Vas] uvrijedim. I ako narodna poslovice kaže: ‘Nereci mi škiljo dok ti njesam rekao čoro!’“³¹³

Nakon dodatnog promišljanja ubrzo je poslao još jedno pismo, iako mu Marun nije bio odgovorio niti na ono prethodno, te je u njemu iznio plan svog permanentnog preseljenja na Glavicu. Prema toj ideji, prodajom ženine kuće u Đevrskama Ardalić je planirao podmiriti sve privatne dugove i osigurati si svotu za mirnu starost koju je mislio provesti u društvenoj kući na Glavici obrađujući neiskori-

³⁰⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. listopada 1913. – 4. listopada 1913. – 11. listopada 1913.

³⁰¹ Ardalić je nekoliko mjeseci kasnije za slab uspjeh okrivljavao Maruna koji je odabrao lokacije arheoloških sonde, Arheološki muzej u Splitu, Arhiv Luke Jelića, Korespondencija, II, sv. 1, ad A, Pisma Vladimira Ardalića, 13. siječnja 1914.: „Kako reko, da sam ne puna 2 mjeseca kopao na Bribiru, pa ništa. Premudri fra Luigi uzeo najgori pravac, a ja preko njegove volje, gje sam god badnuo, na nešto sam naguljao.“

³⁰² MHAS, Pisma V. Ardalića, 31. listopada 1913.

³⁰³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 20. studenog 1913.

³⁰⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 21. studenog 1913.

³⁰⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 20. studenog 1913.

³⁰⁶ Arhiv MHAS, Godina 1913., Spis br. 141, 23. studenog 1913. Kasnije je taj zahtjev odbijen s obrazloženjem da su dotične čestice kupljene u svrhu arheologije, a ne poljoprivrede (MHAS, Godina 1914., Spis br. 27, 13. veljače 1914.).

³⁰⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. prosinca 1913.

³⁰⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 9. prosinca 1913.

³⁰⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 14. prosinca 1913.

³¹⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 28. prosinca 1913.

³¹¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. siječnja 1914.

³¹² MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. veljače 1914. – AR-MUS, Arhiv L. Jelića, Pisma V. Ardalića, 13. siječnja 1914.

³¹³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 2. veljače 1914.

štene društvene parcele³¹⁴. Čini se da je ova ideja došla prekasno jer je Marun u međuvremenu čvrsto odlučio da Ardalićev boravak na Glavici u funkciji čuvara nije bila dobra ideja. Tako je na margini ovoga Ardalićeva pisma pomalo zlobno komentirao kako mu nikada nije dozvolio da povede i ženu na Glavicu. Iako danas nemamo Marunovih pisama za Ardalića, očigledno mu je on odgovorio jasnom odbijenicom. To je bilo i više nego dovoljno da se tim činom zapečati dvadesetogodišnje prijateljstvo.

U zoru 12. veljače 1914. godine Ardalić je Marunu napisao veoma dramatično pismo u kojem se esejski osvrnuo na njihov dugogodišnji odnos:

„ja sam mislio da nas nitko nemože rastaviti, nego hladni grob, ali evo je došlo odlučno vrijeme, da idemo svak sebi jer dosta sam ostao ubijen moralno i materijalno i izrabljen.“³¹⁵

Nadodavši da „nebi stajao ovdje [na Glavici] kao ni u kugi!“³¹⁶, uz to zahtijevajući da mu se isplati još dvanaest dnevnica za njegov dotadašnji boravak na Glavici u veljači³¹⁶. Uz to je zatražio da ga se izbriše iz popisa članova Starinarskog društva, pri tom napomenuvši: „Sve časti ću uzdržati, ali Povjerenik i član utemeljitelj *ad honorem* hrv. starin. društva više ne!“³¹⁷, dodavši da je „arheologija otvoreno polje, ima društava i drugije, koja me jedva čekaju da prime“.

Ardalićeva eksplozija emotivnosti ponovno se ublažila nakon nekoliko neprospavanih noći, pa je on iznova pokušao izglati stvari, pišući: „ja se kajem kako prije reko da pokajnika i Bog prima“³¹⁷. Iako je Marun pomirljivo zatražio da „odnosi između njih ostanu u prvašnjem stanju“, ipak nije bio spreman na bilo kakav daljnji kompromis oko eventualnog Ardalićeva povratka na mjesto bibrirskog čuvara³¹⁸.

S druge strane, Ardalić koji je sebe uvijek vidio kao „osvajачa Bribira“, što nije propustio u više navrata spomenuti i Marunu, nikako nije mogao prijeći preko svoje smjene koju je primio kao uvredu i osobni poraz³¹⁹. Pa dok je Marun već tragao za novim čuvarem³²⁰, Ardalić je svoj bijes kanalizirao

kroz seriju vrlo neugodnih pisama, u kojima je na donedavnog prijatelja sipao drvlje i kamenje:

„Iako sam pošten, ostaću takovi uvijek, Boguću se jedinom moliti, ali zame će sve drugo usljed Vašeg postupka na svijetu ovom lažno, Popovi, fratri, kalugjeri, crkve, sveci, to je zame sve više ništa jer primjer sam Vaš uzeo, bi rek' da se Vi na Boga ni zere ne osvrćete! Ko vragom tikve sadi dopodne od podne o glavu mu ih razbija! To je meni sad s Vami.“³²¹

Kada je do Ardalića stigla novost da je Marun sredinom ožujka 1914. godine za novog čuvara kuće na Glavici postavio umirovljenog cestara Matu Smolića, koji se u društvenu kuću preselio sa svojom obitelji, najgore je tek slijedilo³²². Ne samo da je Marun dopustio Smoliću da na Glavicu povede cijelu svoju šesteročlanu obitelj, nego je Smolić, što je Ardalić posebno bolno proživio, bio i katolik. U izljevnu bijesa koji je nastupio, Ardalić je navodno sastavio i šesnaest stranica teksta pod naslovom *Fra Luigi Marun i Bribir* u kojem je trebao iznijeti navodnu mračnu pozadinu njegove djelatnosti³²³.

Ovu prijetnju Marun je shvatio veoma ozbiljno jer je preseljenjem njihova privatna sukoba na stranice dnevnog tiska, stvar mogla vrlo lako prerasti u skandal koji bi privukao političke komentatore iz cijele pokrajine, a potencijalno je mogao ugroziti i cjelokupnu djelatnost Društva na Bibrirskoj glavici. Stoga je Marun stupio u kontakt s Vladimirovim bratom Gajom, u nadi da će ovaj intervenirati kao posrednik. U pismu za Gaju Ardalića – čiji prijepis se, na sreću, nalazi u Arhivu – Marun se osvrnuo na neke činitelje koji su doveli do njegove odluke o smjeni Vladimira Ardalića:

„Nije zanj ni mesti Kuću napravljati postelje proljevati noćne vrcine, prati lonce, pijate kuhati, nositi vodu, oko kuće raditi kopati, srljati tamo amo i. t. d. Opet on je smatrao sebe ako ne gospodarom a to ravnim meni; na što baš ne bih vele pazio. No opazio sam da se je preveć pouzdavao u svoje pamćenje, pa je koješta zaboravljao i ne bilježio, sčega je zmedju mene i njega nastalo dugo prepiranje, a on, kako vazda hoće da njegova mora imati pravo, da druge razloge ne navodim, rastasmo se.“³²⁴

³¹⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 8. veljače 1914.

³¹⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 12. veljače 1914.

³¹⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 12. veljače 1914.

³¹⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 13. veljače 1914.

³¹⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. veljače 1914.

³¹⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. veljače 1914.

³²⁰ To sugerira, npr. Arhiv MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Pismo Mirka Ležaića za Luju Maruna, 14. veljače 1914.

³²¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. veljače 1914.

³²² MHAS, Pisma V. Ardalića, 24. ožujka 1914. – MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Pismo M. Ležaića za L. Maruna, 24. ožujka 1914. – MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Dopis Općinskog Upraviteljstva, 11. svibnja 1914.

³²³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 27. ožujka 1914.

³²⁴ MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Pismo L. Maruna za G. Ardalića, 29. ožujka 1914., prijepis.

Suočen s potencijalnim medijskim fijaskom, Marun je Ardalićima dao do znanja da bi daljnje eskaliranje sukoba dovelo do nepopravljivih posljedica:

„Za to Vas, u ime našeg staroga prijateljstva na ovo upozorujem, da molite i kumite Vladu neka dobro pazi što govori i piše. Neka promisli, da ako je radi uvriede Velikonji što mu je rekao ‘škrbo’ morao osidjeti u tamnicu, da ga čekaju teže kazne za razne njegove uvriede, daleko teže meni i drugim fratrima nanešene.“³²⁵

U priču se ubrzo uključila i Karolina Ardalić, Vladimirova žena, koja je drhtavom rukom pokušala intervenirati u muževo ime tražeći od Maruna da ga primi natrag za čuvara:

„jes je on osvojio one zemlje i preko 20 godina on je radio za Vas i za Vaše Društvo tršenje svuda kad bi čuju da ima starina za nabiti za Vašu korist pa eto kako stemu odvrtili [...] Vlade bijovam vjeran on bi za Vas bijo upa u vatru: u vodu kako vam je želijo dobra.“³²⁶

Nedugo zatim, nakon nekog promišljanja, Vladimir Ardalić na kraju je odustao od ideje da se tekst o Marunu i Bribiru da na objavu³²⁷, no ipak se nije mogao suzdržati od daljnjih zajedljivih komentara:

„Da je meni koji [od] naših sveštenika slično uradio što Vi, ja bi se [za] dešpet poturčio, nebi bio u onoj vjeri što je on, sporadi ništa nego sporadi mog zdravlja.“³²⁸

S vremenom, Ardalićev bijes je ipak jenjao, pa se uskoro potpuno suzdržao od osobnih napada na Maruna, podsjećajući ga samo na sretnije dane njihova prijateljevanja. Ipak, ni tada, a ni kasnije, nije propustio iskoristiti svaku priliku da se negativno osvrne na Marunove bribirske suradnike poput učitelja Mirka Ležaića, novog čuvara Matu Smolića te fra Šimuna Slavicu kojega je i najviše okrivljavao za svoju smjenu. Čini se da je netrpeljivost bila obostrana, pa je tako, na primjer, Mirko Ležaić, ponukan seoskim glasinama o Ardalićevu povratu na Glavicu, jednom prilikom zatražio Maruna za objašnjenje, napominjući mu kako „apsolutno ne želi imati više nikakovih odnošaja s onim rođenim deliquentom.“³²⁹

Rezimiranjem geneze Marunova i Ardalićeva prekida suradnje uočava se nekoliko stvari. Nepo- bitno je da su se stvari okrenule na loše jednom kada je nestalo volje da se razriješi spor oko financija³³⁰. Izgledno je da se Marun ipak ne bi odlučio na takav potez da nije imao druge povjerljive kontakte u selu na koje se mogao osloniti, prvenstveno učitelja Mirka Ležaića, a kasnije i novog čuvara Smolića³³¹. Međutim, glavni uzrok razmirice i srž problema ležao je u nezadovoljavajućoj organiziranosti tako velikog pothvata poput iskapanja Bribirske glavice. Niti Luj Marun, a pogotovo Vladimir Ardalić, nisu imali iskustva u koordiniranju tako velike operacije. Pa dok je stvar kako-tako funkcionirala u početku, s vremenom su se sve češće pojavljivale poteškoće. Temeljni problem je bio taj što nije postojala adekvatna logistička potpora, nego je svaki posao, poput nabavke vapna za društvenu kuću ili organiziranja višednevnih iskapanja, morao nanovo biti posebno dogovaran i organiziran. Pa dok je, na primjer, Ardalić bio plaćen za svoj rad, ta plaća se obračunavala na dnevnoj razini što nipošto nije bilo optimalno, a čini se da je nesporazum oko obračunavanja dnevnica bio jedan od glavnih kamena spoticanja.

Koje je poteze Ardalić povukao nakon razlaza sa Starinarskim društvom ostaje otvoreno pitanje za buduća istraživanja. Kako je uvrijeđeno jednom prilikom poručio Marunu: „starinarskog iznašašća nećete u meni ugušiti, ima i drugi muzeja po pokrajini, koji će me u društvo primiti kad bi ja čijo“ – iz čega se stječe dojam da je Ardalić imao planove za nastavak svoje djelatnosti³³². Izgleda da je Marun nedugo nakon njihova razlaza sumnjao kako je on počeo surađivati s Lukom Jelićem³³³. Već je bilo

Ležaića za L. Maruna, 20. lipnja 1914.: „Doznao sam jučer od pouzane osobe, da se onaj nesretni Vladikonja hvali da će opet početi voditi kao i do sad iskopine na Bribirskoj Glavici. To da ste mu Vi obetali.“

³³⁰ MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Pismo L. Maruna za K. Ardalić, 4. travnja 1914.: „Vi ne znate koliko me je iskinio za uredjenje računa, o točnosti kojih on još ni danas ne će da se uvjeri.“

³³¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. veljače 1914.

³³² MHAS, Pisma V. Ardalića, 20. veljače 1914.

³³³ MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Koncept pisma L. Maruna za nepoznatog primatelja, 8. svibnja 1914. – Čini se da je ta sumnja bila opravdana jer je pretragom Jelićeva osobna arhiva u Arheološkom muzeju Split ustanovljeno da je Ardalić s njim održavao korespondenciju još od 20. rujna 1912. godine. Zbirka sadrži 26 Ardalićevih pisama, no kako zadnje pismo datira od 13. siječnja 1914. godine, ovo pitanje ostav-

³²⁵ MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Pismo L. Maruna za G. Ardalića, 29. ožujka 1914., prijepis.

³²⁶ MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Pismo Karoline Ardalić za L. Maruna, 1. travnja 1914.

³²⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 9. travnja 1914. – 17. travnja 1914.

³²⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 17. travnja 1914.

³²⁹ MHAS, Godina 1914., Nerazvrstani spisi, Pismo M.

riječi i o njegovom dugogodišnjem kontaktu s Josipom Bersom iz zadarskog muzeja, pa će tek eventualna buduća istraživanja razriješiti ovo otvoreno pitanje³³⁴. Naposljetku, zanimljiv je i podatak da je Ardalić prilikom odlaska u Split 1915. godine radi dugova spram Splitske banke, posjetio i don Franu Bulića³³⁵.

XIII. „Vami je dobro poznato [...] da sam uvijek bio živi i vjerni Austrijanski Državljanin“³³⁶

Sarajevski atentat započeo je rat koji nitko nije očekivao. Time su u veoma kratkom roku svi planovi za širenje arheološke djelatnosti pali u vodu. Ardalić je veoma brzo postao žrtvom još jedne spletke svojih političkih protivnika kada ga je neki financijski poslovođa Manojlović optužio za navodne pro-srbijanske stavove, tvrdeći da je pred njim izjavio kako je neki „Stipić iz Lišana ludo poginuo [na fronti], a nije imao“³³⁷. Još maliciozniji je bio Pešo Gladović, koji je Ardalića prijavio zbog navodne izjave „da će Srbi brzo osvojiti Dalmaciju da je Kotor pao, te da ću ja [Ardalić] biti njihov veliki činovnik“³³⁸. Ardalić je zbog tih optužbi promptno priveden, te je interniran sve do kraja suđenja. S obzirom na to da je on kroz čitavo svoje javno djelovanje eksplicitno bio politički lojalist, neobično odan, barem deklarativno, carevini i caru, zaista je teško povjerovati u istinitost ovih optužbi. Slično je morao razmišljati i sam Marun koju je odlučno stao na Ardalićevu stranu iako više nisu bili u najboljim odnosima³³⁹. Čini se da je tada i Marunov sinovac Frane bio uhapšen iz sličnih razloga³⁴⁰. Cijela epizoda daje dobar uvid u politička uhićenja te prokazivanje političkih protivnika u kontekstu austro-srpskog sukoba u Prvom svjetskom ratu. Ardalić se u svom stilu osvrnuo na nepravедno utamničenje:

ljamo otvorenim. Zahvaljujem A. Duplančiću iz AR-MUS na pomoći. – Arheološki muzej u Splitu, Arhiv Luke Jelića, Korespondencija, II, sv. 1, ad A, Ardalić Vlad.

³³⁴ Nažalost, izgleda da se pisma Vladimira Ardalića ne nalaze u ostavštini Josipa Berse koja se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Zahvaljujem Ivani Čadovskoj na informaciji.

³³⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 30. travnja 1915.

³³⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. travnja 1915.

³³⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. listopada 1914.

³³⁸ MHAS, Pisma V. Ardalića, 23. listopada 1914.

³³⁹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. studenog 1914.

³⁴⁰ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. studenog 1914.

„Vami je dobro poznato, da ja i ako živim između političkih zmija i škorpijah, da sam uvijek bio živi i vjerni Austrijanski Državljanin, sva nas 4 brata, od kojih ima 9 sinova, to je 9 vjernih budućih vojnika, 3 su već u bojnoj liniji.“³⁴¹

Marun je ubrzo posjetio Ardalića u zatvoru³⁴², a kasnije je i svjedočio u njegovu korist pri vojnom sudu u Sinju³⁴³. Naposljetku, zahvaljujući prvenstveno svojem dugogodišnjem medijskom natezanju s protivnicima arheoloških iskapanja iz redova pravoslavne elite što je i priložio kao dokaz na sudu, te, vjerojatno, i Marunovom svjedočenju, Ardalić je konačno pušten na slobodu³⁴⁴. Kada se sve zbroji, ukupno je proveo dva i pol mjeseca u skradinskom, jedan i pol mjesec u šibenskom te dva mjeseca u sinjskom zatvoru. Usprkos tome što su se on i Marun žestoko posvađali početkom 1914. godine, Ardalić mu je bio veoma zahvalan za svu pomoć koju mu je Marun pružio, iako je u svom karakterističnom stilu iskoristio priliku da u gotovo svakom svom pismu nakon uhićenja izrazi žaljenje što nije ostao na Bribirskoj glavici, gdje, kako je smatrao, ne bi bio izložen zmijskim jezicima svojih političkih protivnika.

Iz sačuvane korespondencije nije sasvim jasno što se dogodilo s Ardalićem nakon njegova povratka iz zatvora. Čini se da je u svojoj starosti postao blizak prijatelj svog dugogodišnjeg protivnika, bibriskog popa Save Bijelića³⁴⁵. Tijekom 1916. godine Ardalić je nekoliko puta odlazio u Šibenik kako bi posjetio psihijatra, što mu je očigledno bilo nametnuto jer on nije „nikoga ovlastio da se to od mene peri niti ja imam bolesti duševne ni tjelesne“³⁴⁶. Naposljetku, jednim posve uobičajenim pismom, odaslanim 1. kolovoza 1917. godine, u kojem javlja kako je neki „inžinjer Grofovalski“ poslao kola da pokupe tračnice koje su korištene na iskapanjima na Glavici³⁴⁷, simbolično je završena prva etapa razvoja Muzeja; etapa koju su obilježili zanesenjaci poput Vladimira Ardalića, koji su svojim predanim

³⁴¹ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. travnja 1915.

³⁴² MHAS, Pisma V. Ardalića, 3. prosinca 1914.

³⁴³ MHAS, Pisma V. Ardalića, 4. travnja 1915.

³⁴⁴ MHAS, Pisma V. Ardalića, 30. travnja 1915.

³⁴⁵ MHAS, Pisma V. Ardalića, 30. travnja 1915: „Bio sam kod popa Save nekidan, koji mi je postao veliki prijatelj, moli me, uz dobru plaću, da mu dolazim leturgiju odgovarati, Da sam na Bribiru bio, dojisto bi mu bezplatno to radio. I on je postao drugovačiji.“

³⁴⁶ MHAS, Pisma V. Ardalića, 15. veljače 1916.

³⁴⁷ MHAS, Pisma V. Ardalića, 1. kolovoza 1917.

amaterskim radom obogatili muzejski fond i pomogli etabliranju Prvog muzeja hrvatskih spomenika.

XIV. Umjesto zaključka

Zasluge osnivača Hrvatskog starinarskog društva Luje Maruna još uvijek su uvelike poznate i priznate, pri čemu je veliku ulogu odigrao upravo Muzej kojega je osnovao, dok je *memoria* Ardalićeve dvadesetogodišnjeg doprinosa Prvom muzeju hrvatskih arheoloških spomenika danas poprilično izbljedadjela. Pa iako je nedavno obnovljen interes za njegovim likom i djelom, ti naponi koncentrirali su se, uz izuzetke, prvenstveno na njegovu etnografsku ostavštinu propustivši priliku da mu se približe iz drugih arhivskih izvora.

Sumirajući njegovu kompletnu korespondenciju s Lujom Marunom, primjećujemo da se iza tinte skriva jedna nadasve osebujna ličnost, možda i jedini primjer seoskog „renesansnog čovjeka“ dalmatinskog *fin de siècle* koji je svojim zanesenjačkim radom stekao reputaciju koja je sezala puno dalje od granica njegove rodne Bukovice, kojima je on sam fizički bio trajno omeđen. Ono što je važno naglasiti, Ardalićev doprinos domaćoj etnografiji i arheologiji nije bio samo nominalan. Na primjer, gotovo je nemoguće zamisliti hrvatsku ranosrednjovjekovnu arheologiju bez bibrirskih lokaliteta koji bi zbog svoje, uvjetno rečeno, vjerske barijere teško bili dostupni franjevcu Marunu ili nekome od njegovih katoličkih suradnika u obujmu kakvom su bili čovjeku iz naroda, lokalnom pravoslavcu poput Vladimira Ardalića.

Pri tome, napominjem, Ardalićeva suradnja s Marunom, kao svojevrsna studija slučaja, pokazuje svu efikasnost Marunova sustava povjerenika³⁴⁸. Iako je delegiranje iskapanja pojedincima poput Ardalića imalo neke očite negativne posljedice kao što su oštećivanje *in situ* situacije kakva se, na primjer, dogodila u Otresu, pozitivne strane tog sustava puno su važnije³⁴⁹. Sasvim je sigurno da bi muzejski inventar, kao i sam geografski raspon muzejske djelatnosti bio mnogo siromašniji da nije bilo temelja koje su mu postavili Marun i njegovi povjerenici. Kako je bilo rečeno, Mate Klarić je 1935. godine procijenio da su čak „dvije desetine“ tadašnjeg fonda dospjele u Muzej zahvaljujući Ar-

daliću³⁵⁰. Pa dok ta brojka možda nije posve točna, ipak je opravdano pretpostaviti da bi danas znali mnogo manje o lokalitetima nekadašnje skradinske općine da nije bilo djelatnosti Vladimira Ardalića. Dan-danas gotovo da nema arheološkog lokaliteta u bibrirskoj okolici za kojeg već on nije znao.

U nizu „velikih“ ljudi na osnovi čijih biografija se često piše domaća povijest s prijelaza stoljeća, Ardalić se čini kao njihova potpuna antiteza, kao vječiti marginalac koji je usprkos manjku obrazovanja nastupao na polju etnografije i arheologije ne samo kao oruđe u rukama institucija i „velikih“ ljudi, nego potpuno ravnopravno, pritom nesebično žrtvujući svoje vrijeme, novac, živce i društveni ugled. Pri tome, treba kazati, nisu Lujo Marun, Antun Radić niti Carlo de Stefani pronašli Vladimira Ardalića, već je Vlade pronašao njih.

³⁴⁸ S. GUNJAČA, Rad osnivača Muzeja, str. 14.

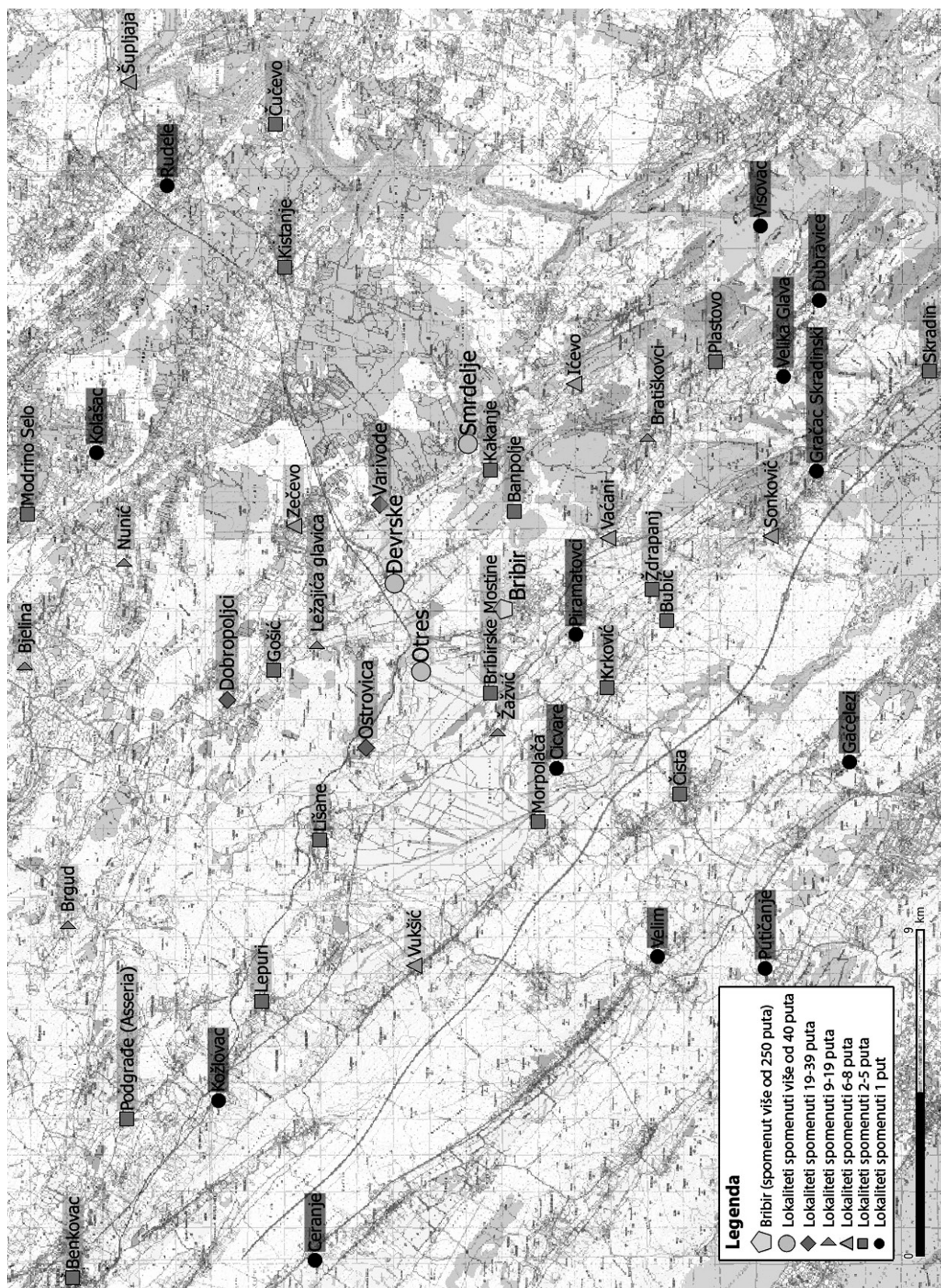
³⁴⁹ M. ZEKAN, Otres - Lukačuša, str. 269.

³⁵⁰ M. KLARIĆ, Dr. Ante Radić u pohodima kod pravoslavnog dalmatinskog težaka, str. 9.

#	Lokaliteti	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	TOT
27	Benkovac			3			1																				4
28	Čista					1		1	1									1									4
29	Gošić											1	2						1								4
30	Kistanje						2	1														1					4
31	Modrino Selo				1		2										1										4
32	Brib. Mostine				2	1																					3
33	Krković						1	1	1																		3
34	Obrovac						2	1																			3
35	Plavno						1	1				1															3
36	Polača						1		1	1																	3
37	Ždrapanj			1		1												1									3
38	Banpolje			1					1																		2
39	Bubić						1	1																			2
40	Ervenik																										2
41	Kruševo						2																				2
42	Kula Atlagić			2																							2
43	Lepuri					1							1														2
44	Plastovo					1		1																			2
45	Skradin						1													1							2
46	Srb (u Lici)																2										2
47	Zablaće																		2								2
48	Betina			1																							1
49	Biskupija						1																				1
50	Caska (Cissa)										1																1
51	Ceranje			1																							1
52	Cicvare																1										1
53	Dubravice								1																		1
54	Gačelezi																									1	1
55	Gračac Skrad.														1												1

#	Lokaliteti	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	TOT
56	Kolašac									1																	1
57	Kožlovac										1																1
58	Krupa						1																				1
59	Parčić				1																						1
60	Piramatovci							1																			1
61	Putičanje																1										1
62	Rudele							1																			1
63	Velika glava			1																							1
64	Velim																	1									1
65	Visovac								1																		1
66	Vrljka			1																							1
67	Žegar							1																			1
UKUPNO		3	7	51	77	112	61	47	24	14	15	12	6	0	3	8	29	10	54	86	44	55	21	1	0	1	741

1 Ovdje napominjem kako ova tablica ne reflektira nužno Ardalićev boravak, arheološka iskapanja ili otkup predmeta s pojedinih arheoloških lokaliteta, nego ocrta njegovu tendenciju da se osvrće na pojedine lokalitete u kontekstu arheologije. Metodološki, ova tablica izrađena je na principu jedno pismo – jedan broj; tj. dovoljan je samo jedan spomen nekog toponima u arheološkom kontekstu da se to pismo uzme u obzir i kvantificira. Stoga, u ovom prilogu nije uzeto u obzir koliko se puta neki lokalitet spominje unutar jednog pisma.

Prilog 2. Svijet Vladimira Ardalića, geografski prikaz dijela arheoloških lokaliteta koji se pojavljuju u pismima Vladimira Ardalića.

Marino KUMIR

“Neither a peasant nor a gentleman”: Vladimir Ardalić, commissioner and honorary founder of Croatian Antiquarian Society, in correspondence with Lujo Marun

348 |

Vladimir Ardalić was one of the most prolific associates of the Croatian Antiquarian Society and the only member who was ever named honorary founder for his archaeological contributions. This paper, almost entirely based upon Ardalić’s 488 unpublished letters intended for Lujo Marun and dated between 1893 and 1917, investigates his role as a sort of a rural “renaissance man” of the Dalmatian *fin de siècle*, who acted as an intercessor between the rural peasantry of Bukovica which had access to valuable early medieval archaeological objects and locations, and the First Museum of Croatian Monuments which had the means and desire to procure these objects and to organize archaeological excavations at many of these sites.

Apart from Ardalić’s contributions to the field of archaeology, attention is also given to other aspects of his life, such as his political career in the municipal government of Skradin, his fruitful association with the South Slavic Academy of Sciences and Arts for which he wrote many ethnographic works, and his rich social life which, in many ways, formed the basis for his career as a politician, amateur archaeologist, ethnologist and paleontologist.

Translated: Graham McMaster